

KUSTOSZ

AUTORSKA BADAWCZO - PROJEKTOWA PRACOWNIA OCHRONY I KONSERWACJI
ZABYTKÓW ARCHITEKTURY I URBANISTYKI

Zac. do pisma Z.N.A. Bud. 421-35/1-08
2 dn. 09.12.08

architekt - konserwator Henryk Jan Kustosz • 66-400 Gorzów Wlkp., ul. Zubrzyckiego 13A/20
tel. (0048 95) 737-18-37, (0048 95) 736-03-37; tel. komórkowy (0048 601) 92-15-40
Regon 210099616; NIP 599-107-13-62; e-mail: hjk@onet.pl; www.kustosz.com.pl

ZAMAWIAJĄCY:

Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35,
66-400 Gorzów Wlkp.

PRZEDMIOT OPRACOWANIA:

Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35,
66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy
budynek mieszkalny młynarza z młynem, ul. Leśna 22, tzw.
Młyn Górny.

TEMAT OPRACOWANIA:

Sondażowe badania architektoniczne.

AUTOR OPRACOWANIA:

architekt-konserwator Henryk Jan Kustosz

KUSTOSZ
AUTORSKA BADAWCZO-PROJEKTOWA
PRACOWNIA OCHRONY I KONSERWACJI
ZABYTKÓW ARCHITEKTURY I URBANISTYKI
mgr inż. arch. Henryk Jan Kustosz
ul. Zubrzyckiego 13A/20
66-400 Gorzów Wlkp.
(095) 736-03-37, 601 92-15-40; NIP 599-107-13-62

Bogdaniec - Gorzów Wlkp. 2008 rok

ZAWARTOŚĆ OPRAWOWANIA

I. CZĘŚĆ OPISOWA:

Spis treści.

- Decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków z 2 listopada 1976 roku.
- Tzw. biała karta ewidencyjna architektury - W. Witek, BSiDK Szczecin wrzesień 1997r. /kopia pierwszej strony/.
- Zaświadczenie o posiadanych kwalifikacjach do wykonywania badań architektonicznych - mgr inż. arch. Henryk Jan Kustos

Metryka obiektu.

1. Wstęp.
2. Materiały wykorzystane w opracowaniu.
 - 2.1. Literatura i dokumentacje konserwatorskie.
 - 2.2. Materiały archiwalne: kartograficzne, ikonograficzne i fotograficzne.
 - 2.3. Inne.
3. Historia okolic wsi, wsi i młyna górnego.
 - 3.1. Kalendarium.
 - 3.2. Krótki zarys historii młynarstwa na ziemiach polskich. Młyny wodne.
4. Opis ogólny obiektu.
 - 4.1. Lokalizacja obiektu.
 - 4.2. Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem - opis ogólny.
 - 4.3. Ogólny, aktualny stan techniczny obiektu.
5. Inwentaryzacja wyników badań.
 - 5.1. Generalny układ przestrzenno-funkcjonalny.
 - 5.2. Gabaryt i forma.
 - 5.3. Kompozycja, struktura i kolorystyka elewacji.
 - 5.3.1. Elewacja płn. - fasada wejściowa - kompozycja.
 - 5.3.2. Elewacja zach. - kompozycja.
 - 5.3.3. Elewacja płd. - kompozycja.
 - 5.3.4. Elewacja wsch. - kompozycja.
 - 5.3.5. Stolarka okienna i drzwiowa.
 - 5.4. Wnętrza. Układ przestrzenno-funkcjonalny i zachowana struktura.

- 5.4.1. Piwnice.
 - 5.4.1.1. Uwagi ogólne.
 - 5.4.1.2. Piwnice gospodarcze pod częścią mieszkalną budynku.
 - 5.4.1.3. Hala młyńska w poziomie piwnic.
 - 5.4.1.4. Aktualna struktura budowlana kondygnacji piwnicznej.
 - 5.4.2. Parter.
 - 5.4.2.1. Aktualna struktura budowlana kondygnacji parterowej.
 - 5.4.3. Poddasze.
6. Wstępna stratygrafia zachowanej struktury architektoniczno-budowlanej obiektu w układzie chronologicznym.
- Legenda:
- 1. Plan sytuacyjny
 - 2. Rzut piwnic
 - 3. Rzut parteru
 - 4. Rzut poddasza
 - 5. Przekrój podłużny A-A
 - 6. Przekrój poprzeczny C-C
 - 7. Elewacja półn. Fasada wejściowa.
 - 8. Elewacja półd.
 - 9. Elewacja zach.
 - 10. Elewacja wsch.
7. Próba datowania i rekonstrukcji wyodrębnionych faz
- 7.1. FAZA I
 - 7.2. FAZA II
 - 7.3. FAZA III
 - 7.4. FAZA IV
 - 7.4. FAZA V
8. Wnioski i wytyczne konserwatorskie.
- 8.1. Wytyczne konserwatorskie.

II. CZĘŚĆ ILUSTRACYJNO-RYSUNKOWA:

Opis załączonych ilustracji.

23 ilustracje - wybrane materiały kartograficzne i ikonograficzne - archiwalne i współczesne - zbiory własne, załączona literatura, zasoby internetu /pełny zebrany zestaw ilustracji w ramach dokumentacji - patrz: część. III, dokumentacja fotograficzna - płyta DVD - 1,25 GB, 1579 fot./

Inwentaryzacja wyników badań.

1.	Plan sytuacyjny	- skala ok. 1:1000
2.	Rzut piwnic	- skala 1:50
3.	Rzut parteru	- skala 1:50
4.	Rzut poddasza	- skala 1:50
5.	Przekrój podłużny A-A	- skala 1:50
6.	Przekrój poprzeczny B-B	- skala 1:50
7.	Przekrój poprzeczny C-C	- skala 1:50
8.	Elewacja płn. - fasada wejściowa	- skala 1:50
9.	Elewacja zach.	- skala 1:50
10.	Elewacja pld.	- skala 1:50
11.	Elewacja wsch.	- skala 1:50

III. CZĘŚĆ FOTOGRAFICZNA:

- układ fot. wg katalogów
- płyta DVD - 1,25 GB, 1579 fot.

WOJEWÓDZKI KONSERWATOR ZABYTKÓW
w Gorzowie Wlkp.

L. dz. KL-1-3.40/79/76

Poz. rejestru OR-1-79/76

Do Urząd Gminy

w Bogdancu

DECYZJA

w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków

Na podstawie art. 4 pkt. 1, art. 5 pkt. 1 i art. 14 ust. 1 Ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz. U. Nr 10 poz. 48) i art. 97 i 99 Kodeksu postępowania administracyjnego (Dz. U. Nr 30/1960, poz. 168) wpisuje się z urzędu do rejestru zabytków ruchomych województwa gorzowskiego

Młyn wodny przy ul. Str. Stalingada w Bogdancu gm. Bogdaniec

Nr poprzedni OR-1-626/65 z dn. 19.12.1965r.

Uzasadnienie:

Młyn zbudowany na początku XVIII w, stanowi jeden z nielicznych

przykładów budownictwa gospodarczego tego okresu na terenie

ziemi lubuskiej.

Decyzji niniejszej nadaje się na podstawie art. 100 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego rygor natychmiastowej wykonalności. Decyzja jest ostateczna w administracyjnym trybie instancji.

Do wiadomości:

1. Młyn Gospodarczy
2. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Zielonowie
3. Urząd w Gorzowie Wlkp. Wydz. Gosp. Terenami i Ochrony Środowiska
4. Naczelnik Gminy w Bogdancu
5. a/o

Wojewódzki Konservator

Zabytków

Z up. WOJEWODY

Wojewódzki Konservator

A B C D E F G H I J K L Ł M N O P R S T U V W X Y Z Nr **692**

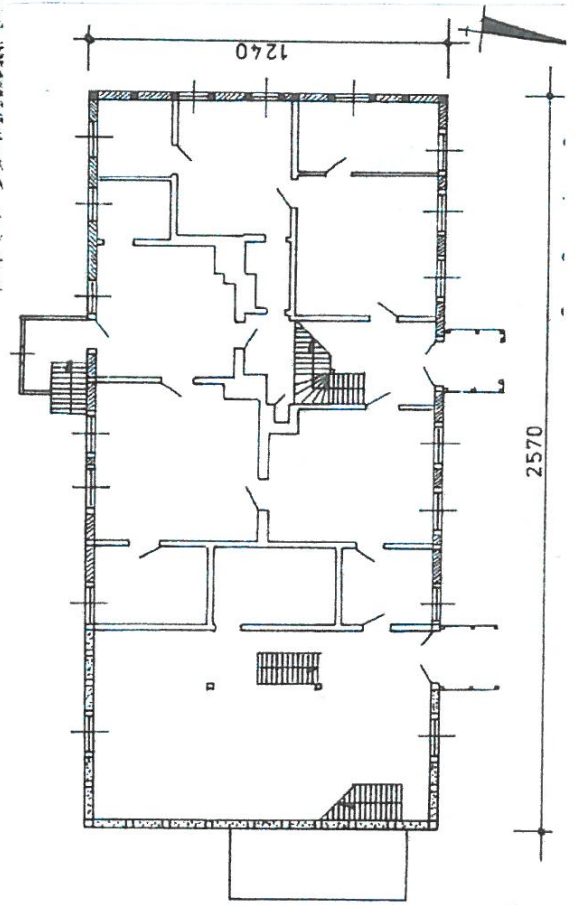
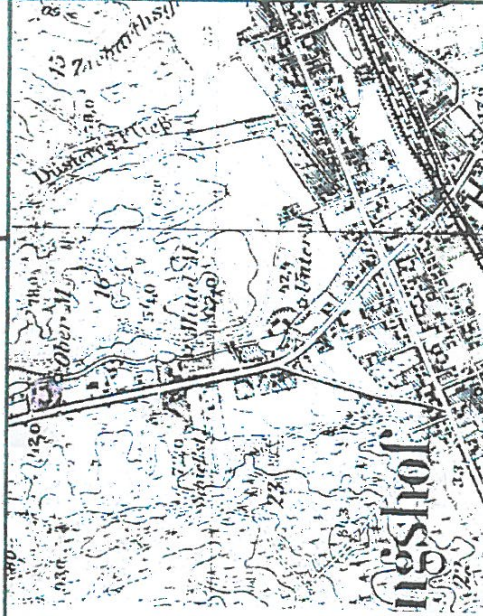
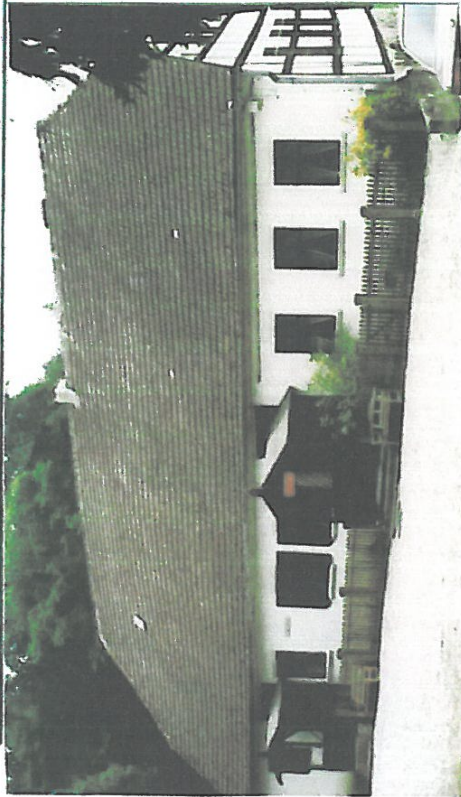
1. Obiekt

MLYN WODNY

2. Czas powstania
1826 r.

3. Miejscowość

B O G D A N I E C

4. Adres
**Bogdaniec
ul. Leśna 22
p-ta 66-450**
nr hipoteczny

5. Przynależność administracyjna
województwo **gorzowskie**
gmina **Bogdaniec**

6. Poprzednie nazwy miejscowości
Döhringahof

7. Przynależność administracyjna
przed 1 VI 1975
województwo **zielonogórskie**
powiat **Gorzów Wlkp.**

8. Właściciel i jego adres
**Muzeum Okręgowe
ul. Warszawska 35
66-400 Gorzów Wlkp.**

9. Użytkownik i jego adres
**Muzeum Budownictwa i Techniki
Wiejskiej w Bogdancu, ul. Leśna 22
66-450 Bogdaniec**

10. Rejestr zabytków

Nr **79/76** data **02.11.1976 r**

Z A Ś W I A D C Z E N I E N r 1

Na podstawie art. 217 § 2 pkt 2 Kodeksu postępowania administracyjnego i § 17 i 20 Rozporządzenia Ministra Kultury i Sztuki z dnia 11 stycznia 1994 r. o zasadach i trybie udzielania zezwoleń na prowadzenie prac konserwatorskich przy zabytkach oraz prac archeologicznych i wykopaliskowych, warunkach ich prowadzenia i kwalifikacjach osób, które mają prawo prowadzenia tej działalności (Dz.U. Nr 16 poz. 55) **stwierdzam , że:**

Pan **mgr inż. arch. HENRYK JAN KUSTOSZ**
urodzony **27 sierpnia 1951 r. w Szczecinie**
zamieszkały **66-400 Gorzów Wlkp, ul. Zubrzyckiego 13a**

posiada kwalifikacje w zakresie:

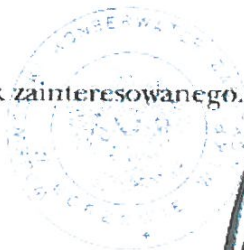
- **prowadzenia badań architektoniczno-konserwatorskich**
- **pełnienia nadzorów konserwatorskich**
- **opracowywania wytycznych konserwatorskich, inwentaryzacji budowlano-konserwatorskich, dokumentacji projektowo-technicznych**
- **opracowywania studium historyczno-urbanistycznych.**

Niniejsze zaświadczenie nie zwalnia od obowiązku każdorazowego uzyskania zezwolenia WKZ na prowadzenie prac przy zabytkach, określonego przepisami powołanego wyżej Rozporządzenia.

Kopię zaświadczenia składa się do akt znajdujących się przy rejestrze wydanych zaświadczeń o kwalifikacjach.

Zaświadczenie wydaje się na wniosek zainteresowanego.

Otrzymuje:
Henryk Jan Kustos
ul. Zubrzyckiego 13a
66-400 Gorzów Wlkp

Metryka obiektu

1. Obiekt: **Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem - dawny młyn wodny /górnny/**
2. Adres: **66-450 Bogdaniec, ul. Leśna 22**
3. Projektant: **nieznany**
4. Realizacja: **budowa - rok 1826**
5. Funkcja: **młyn wodny, młyn; od 1984 budynek muzealny**
6. Właściciel: **Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - od 10 kwietnia 1984 roku**
7. Użytkownik: **Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp.**
8. Powierzchnia :
 - zabudowy - **341,54 m²** /w tym 2 ganki i przybudówka ze schodami/
 - wszystkich pomieszczeń wraz z poddaszem - **805,03 m²**
 /mierzona po powierzchni podłóg/
9. Kubatura: **3023,68 m³**
10. Ochrona konserwatorska: - **rejestr zabytków nr 79/76 z 02.11.1976 roku**
11. Istniejące dokumentacje konserwatorskie:
 - **Młyn wodny /Górnny/ w Bogdańcu. Ul. Bohaterów Stalingradu 22, woj. gorzowskie. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska. PP PKZ Szczecin, mgr Tadeusz Kubiak, 1979**
 - **Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska, PP PKZ Szczecin, Pracownia etnograficzna, A. Gerlach-Jósewicz, 1979 r.**

- Kubiak T. - Aneks do wniosków i wytycznych konserwatorskich z dokumentacji - "Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno-konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r." - Szczecin, 1981 r.
- Ekspertyza techniczna, W Podgórski, PP PKZ Szczecin 1990
- karta ewidencyjna architektury: W. Witek, BSiDK Szczecin wrzesień 1997r.
- Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22 Inwentaryzacja budowlano-konserwatorska w skali 1 : 50 - H.J. Kustosz, R. Buszkiewicz, J. Szulc, 2007r.
- Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22 Ekspertyza konstrukcyjno-budowlana - R.Buszkiewicz, H.J.Kustosz, J. Szulc, 2007 r.
- Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22; Sondażowe badania konserwatorskie, K. Giedrys, 2007 r.

12. Nr działki katastralnej: 72/1

1. Wstęp.

We wsi gminnej Bogdaniec /woj. lubuskie/, w jej części pñ., pomiędzy drogą prowadzącą na pñ. /do Stanowic/ i potokiem młyńskim Bogdanka, usytuowana jest dawna zagroda młyńska, w której znajduje się obecnie część Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - **Zagroda Młyńska w Bogdańcu**¹.

Przedmiotowy, główny budynek zagrody /składającej się obecnie z trzech obiektów/, **budynek mieszkalny młynarza z młynem - dawny młyn wodny /górnny/** jest obiektem zabytkowym znajdującym się w rejestrze zabytków pod numerem **KOK-I-626/63 z 18 lutego 1963 roku i 79 /decyzja z 02.11.1976 roku/**. Podlega także ochronie w ramach **Parku Kulturowego "Dolina Trzech Młynów"** utworzonego decyzją Rady Gminy Bogdaniec 29.09.2006 roku.²

Aktualnie jest on w pełni użytkowany. Pełni funkcje muzealne. Większość jego powierzchni zajęta jest przez ekspozycję. Jedynie fragment parteru i poddasza mieści zaplecze administracyjno-socjalne i magazynowe.

Wartość kulturowa znajdującego się obecnie w złym stanie technicznym obiektu, a przede wszystkim planowana przez Muzeum jego kompleksowa renowacja, spowodowały konieczność opracowania niezbędnego zakresu prac dokumentacyjnych, które gwarantowałyby prawidłowe pod względem konserwatorskim wykonanie prac renowacyjnych. W 2007 roku Muzeum zleciło opracowanie części dokumentacji przedprojektowej, tj. inwentaryzacji

¹ W tym roku młyn przejęło Muzeum Okręgowe w Gorzowie Wlkp. Został on zaadaptowany do celów wystawieni-
niczych jako Oddział Muzeum Kultury i Techniki Wiejskiej w Bogdańcu. Muzeum do dnia dzisiejszego jest jego
właścicielem.

² UCHWAŁA Nr XXXIII/170 /2006 RADY GMINY BOGDANIEC z dnia 29 września 2006 roku w sprawie u-
tworzenia Parku Kulturowego „Dolina Trzech Młynów”.

§1.1. Tworzy się park kulturowy o nazwie Park Kulturowy „Dolina Trzech Młynów”

2. Park kulturowy obejmuje obszar doliny rzeki Bogdanki w północnej części miejscowości Bogdaniec, wzdłuż
drogi do Stanowic, gdzie zlokalizowane są trzy historyczne założenia młyńskie. Obszar parku kulturowego ok-
reślono na załączniku graficznym nr 1 linią ciągłą koloru czerwonego.

3. Ochroną w ramach parku kulturowego obejmują się:

1) ziemne warstwy kulturowe, za szczególnym uwzględnieniem stanowisk archeologicznych, Stan. 26 AZP
46-10/134 (śląd osadnictwa z okresu starożytności i nowożytności); Stan. 27 AZP 46-10/135 (śląd osadnictwa z
okresu starożytności), których granice zostały określone na załączniku mapowym;

2) teren w granicach parku wartości krajobrazowe ukształtowane przez warunki naturalne, zespoły historycz-
nej zabudowy zespołów młyńskich, układ ciągów komunikacyjnych, zorganizowaną zieleni oraz partie cieków
wodnych wraz z historycznymi stawami młyńskimi;

3) następujące zabytki architektury i budownictwa:

a) tzw. Młyn górny z 1828 r., wpisany do rejestru zabytków pod nr 79 z dnia 02.11.1976 r. oraz budynek gospo-
darczy z końca XIX w., ul. Leśna 22;

b) tzw. Młyn średni z końca XIX w., ul. Leśna;

c) tzw. Młyn dolny z końca XIX wieku, ul. Leśna 15;

d) willa z 1 ćw. XX w., budynek nadleśnictwa z budynkami gospodarczymi, ul. Leśna 17;

e) willa z 1 ćw. XX w., obecnie przedszkole, ul. Leśna 14;

f) budynek mieszkalny, ul. Leśna 26;

g) budynek mieszkalny, ul. Leśna 18;

h) budynek mieszkalny, ul. Leśna 12;

oznaczone na załączniku mapowym;

4) komponowane nasadzenia wzdłuż ciągów komunikacyjnych oraz partie lasów na skraju wzgórz morenowych
i po północnej stronie obszaru parku, oznaczone na załączniku mapowym.

konserwatorskiej w skali 1:50¹, ekspertyzy konstrukcyjno-budowlanej² i sondażowych badań konserwatorskich³. Niniejsze sondażowe badania architektoniczne wraz z wytycznymi konserwatorskimi są kolejnym etapem przygotowania kompleksowej dokumentacji konserwatorskiej planowanej renowacji. Zamykają one zakres niezbędnych prac przedprojektowych. Kolejnym etapem winien być projekt architektoniczno-budowlany kompleksowej renowacji obiektu.

Cel zleconych sondażowych prac badawczych:

- wstępne rozpoznanie historii funkcjonalno-przestrzennej i struktury obiektu
- opracowanie wstępnej stratygrafii zachowanej struktury architektoniczno-budowlanej obiektu w układzie chronologicznym z próbą datowania i rekonstrukcji jego wyodrębnionych faz budowy
- opracowanie podstawowych wniosków i wytycznych konserwatorskich do projektu architektoniczno-budowlanego kompleksowej renowacji obiektu

Uwarunkowania mające wpływ na zakres i przebieg badań:

- budynek z ograniczoną dostępnością. Obiekt jest aktualnie użytkowanym budynkiem muzealnym. Prawie cała kondygnacja parteru oraz część kondygnacji piwnicznej i poddasza pełni funkcje ekspozycyjne /w ostatnim okresie wnętrza były malowane/. Fragment parteru i poddasza mieści zaplecze administracyjno-socjalne i magazynowe. Jedynie część piwnic i poddasza jest w pełni dostępna, obecnie, ze względu na stan techniczny, nieużytkowana.

W związku z tym przeprowadzono przede wszystkim szczegółową analizę megaskopową całej struktury budynku. Sondażowe badania odkrywkowe zostały ograniczone do minimum. Wykorzystano także informacje dotyczące struktury obiektu z wcześniejszych opracowań, szczególnie z opinii technicznych z 1990⁴ i 2007⁵ roku.

Ograniczenia te w istotny sposób utrudniły proces badawczy, ale w tym konkretnym przypadku nie uniemożliwiły ich przeprowadzenia. Wytyczne konserwatorskie opracowane w oparciu o wyniki wykonanych badań stanowią wystarczającą podstawę do wykonania prawidłowej pod względem konserwatorskim dokumentacji projektowej kompleksowej renowacji budynku. Istotne z punktu widzenia badań informacje /obecnie niedostępne, dotyczące przede wszystkim rekonstrukcji pierwotnego układu wnętrza/ winny być uzupełnione w formie aneksu, w ramach nadzoru konserwatorskiego, po pełnym udostępnieniu obiektu w trakcie prac realizacyjnych

¹ Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22. Inwentaryzacja budowlano-konserwatorska w skali 1 : 50 - H.J. Kustosz, R. Buszkiewicz, J. Szulc, 2007r.

² Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22; Ekspertyza konstrukcyjno-budowlana - R. Buszkiewicz, H.J. Kustosz, J. Szulc, 2007 r.

³ Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 3, 566-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 rok/, ul. Leśna 22; Sondażowe badania konserwatorskie, K. Giedrys, 2007 r.

⁴ Podgórski W. - Młyn w Bogdańcu. Ekspertyza techniczna. - P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków w Szczecinie, 1990 r.

⁵ Buszkiewicz R., Kustosz H.J., Szulc J. - Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22; Ekspertyza konstrukcyjno-budowlana, 2007

2. Materiały wykorzystane w opracowaniu.

2.1. Literatura i dokumentacje konserwatorskie:

- Reissmann K., Die Kunstdenkmaler des Stadt und Landkreis Landsberg /Warthe/, Berlin 1937. Szczegółowy inwentarz zabytków miasta i powiatu - wydany w ramach serii Kunstdenkmaler der Provinz Brandenburg T. 7 cz. 2
- Śmiałowski R., Dąbska E. Budownictwo drewniane i młyny wietrzne na Ziemi Lubuskiej. Poznań - Zielona Góra 1968 r.
- Gloger Z. - 1972 Encyklopedia staropolska, t. III, Warszawa.
- Kubiak T. - Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno-konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r.
- Kubiak T. - Aneks do wniosków i wytycznych konserwatorskich z dokumentacji - "Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r." - Szczecin, 1981 r.
- Słomiński M. - Gmina Bogdaniec. Studium historyczne do planu zagospodarowania przestrzennego i rewaloryzacji. Szczecin 1988/89
- Podgórski W. - Młyn w Bogdańcu. Ekspertyza techniczna. - P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków w Szczecinie, 1990 r.
- Sadowski W. - Budownictwo Wiejskie u zbiegu Noteci i Warty. Santok - Gorzów Wlkp. 1997 r.
- Witek W. - Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 692 Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie. BSiDK Szczecin, wrzesień 1997 r.
- Świat młynów i młynarzy. Czas i przestrzeń. Pismo Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp., 2001 r.
- Zabytki północnej części województwa lubuskiego. WUOZ w Zielonej Górze, Gorzów Wlkp.- Zielona Góra 2004 r.
- Tajchman J. - Propozycje systematyki i uporządkowania terminologii ciesielskich konstrukcji dachowych występujących na terenie Polksi od XIV do XX w. (w) Monument. Studia i materiały KOBiDZ. Warszawa 2005 r.
- Detal architektoniczny. Widoczny, ale czy znany? EDD Zachodniopomorskie, Szczecin 2005 r.
- Od ziarna do Chleba. Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp., 2006 r.
- Zabytki techniki w krajobrazie. Trakt 27, Gorzów, 2006 r.
- 180-lecie Młyna w Bogdańcu. Wydawnictwo zrealizowane przez gorzowskie muzeum w ramach Programu Operacyjnego "Rozwój inicjatyw lokalnych" ogłoszonego przez MKiDN - 2006 r.
- Kustosz H.J., Buszkiewicz R., Szulc J. - Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 240,66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22; Inwentaryzacja budowlano-konserwatorska w skali 1 : 50, 2007 r.

- Buszkiewicz R., Kustoszc H.J., Szulc J. - Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22; Ekspertyza konstrukcyjno-budowlana, 2007 r.

- Giedrys K. - Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 3, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/ul. Leśna 22; Sondażowe badania konserwatorskie, 2007 r.

2.2. Materiały archiwalne: kartograficzne, ikonograficzne i fotograficzne

- patrz dok. foto - katalog/0-archiwalne/:

- Mapa Błot Warciańskich sprzed kolonizacji fryderycjańskiej - I poł. XVIII w.

- plany wsi Bogdaniec a 1816 roku

- plany wsi z 1893 r., 1905 r., 1934 r.

- mapa zabytków powiatu gorzowskiego wg Reissmana z 1937 r.

- 5 zdjęć archiwalnych z widokami budynku młyna z I poł. XX w., sprzed 1945 r. /Reissman, zbiory własne, zasoby Internetu/

- dokumentacja fotograficzna młyna z 1979 roku z - Kubiak T. - Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r., fot. G. Solecki

2.3. Inne.

- M. Pecuch - internet - /<http://www.muzeumlubuskie.pl/etno.php/>

- autorska /z zespołem/ inwentaryzacja budowlano-konserwatorska¹

- autorska, szczegółowa dokumentacja fotograficzna /na załączonym DVD - 1581 fot./

- zasoby internetu

3. Historia okolic wsi, wsi i młyna górnego.

3.1. Kalendarium²:

ok. 3500/3300 l.p.n.e. - najstarsze ślady osadnictwa są związane z neolityczną kulturą pucharów lejkowatych. Ślady osadnictwa tej ludności, zajmującej się głównie hodowlą, znajdują się w Świerkocinie.

ok. 2500 r. p. n. e. - na tych terenach pojawia się kultura amfor kulistych, której ślady odkryto we wsi Kamień Mały.

¹ Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22. Inwentaryzacja budowlano-konserwatorska w skali 1 : 50 - H.J. Kustoszc, R. Buszkiewicz, J. Szulc, 2007r.

² na podstawie, dostępnej, wymienionej w opracowaniu literatury

od IX w. p. n. e.	- region penetruje ludność kultury łużyckiej, którą przyjęło się kojarzyć z Prastłowianami.
X wiek n. e.	- terytorium obejmuje państwo Mieszka I. We władaniu Piastów pozostaje ono do połowy XIII w.
1250	- obszar przechodzi w posiadanie Brandenburgii, która organizuje Nową Marchię (Neumark).
1257	- Albrecht de Luge zakłada nad Wartą miasto Landsberg Neu (dzisiejszy Gorzów).
1278	- lokowane są wsie Jenin (Jenyn, Gennin) i Łupowo (Loppowe), których lokatorem jest margrabia brandenburski Albrecht III (punkty osadnicze istniały jednak znacznie wcześniej).
1325	- założona zostaje wieś Wieprzyce (Wepritz), obecnie dzielnica Gorzowa.
1363	wg Kaplicka, już w tym roku, nad Bogdanką, istniał młyn zwany Untermühle
XVI w.	- poświadczony jest istnienie dwóch młynów na Bogdancie: jeden należał do kurfürsta brandenburskiego, drugi do panów von Marwitz. ¹
1616	- rajcy gorzowscy osadzają "Holendrów" w Płonicy (Plonitzwesen). Są to początki osadnictwa olęderskiego nad Wartą, które doprowadziły do masowego zasiedlenia "Łęgów Warciańskich"
1686	- za pozwoleniem Rady Gorzowa trzej "Olędrzy" - Brüder Jakob, Gürge Rabe, Har Bose - zakładają na "Wieprzyckich Łęgach" kolonię należącą do miasta - Landsberger Holländer (dzisiejsze Chwałowice).
1725	- rozpoczęcie za panowania Fryderyka Wilhelma I wielkiej kolonizacji "Łęgów Warciańskich" (tzw. kolonizacja fryderycjańska). Założenie trzech wsi - Jeniniec, Podjenin i Jeninek. Mapę tego obszaru wykonali w latach 1726-28 płk. von Petri i inż. Vater. Jako centrum administracyjne nowych dóbr założono w latach 1727-30 folwark Motylewo
1767	- rozpoczęcie budowy wałów po obu stronach Warty, od granicy z Polską ku zachodowi wg proj. L.F. Hahna

¹ Otto Kaplick, Landsberger Heimatbuch. Landsberg 1935, s. 30; Kubiak T. - Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno-konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r.,

1768	- zbudowano wał na odcinku od Wieprzyc do ujścia rzeki Kołomęt oraz założono pierwsze kolonie na terenie obecnej gminy Bogdaniec. Były to: położona przy starej grobli kolonia Bogdaniec /niem. Dühringshof/ i Kwiatkowice. Wybudowano wtedy 32 domy ryglowe kryte trzcina. Do każdej zagrody należało 5 - 40 mórg ziemi. Osadnikami byli koloniści ze wszystkich stron Rzeszy oraz z ziem polskich. Z Polski było ich najwięcej. Kolonistom stworzono dogodne warunki do osiedlenia /np. kilkuletnie zwolnienie z opłat za ziemię/. Z uwagi na dogodne położenie /przy skrzyżowaniu dwóch dróg/ Bogdaniec uzyskał duże znaczenie gospodarcze
1772	- ustawodawstwo pruskie zniosło monopol dworu na budowę młynów, a w 1810 przymus mielenia w określonym młynie, ograniczenia w zakresie wykonywania zawodu i wprowadziło zasadę wolności przemysłowej. Umożliwiło to przejście młynów przez młynarzy, którzy od tego czasu byli ich właścicielami.
1795	- informacja wg Kaplicka mówi, że w 1795 roku czynny był już tylko jeden z 2 wymienianych wcześniej młynów
pocz. XIX w.	- wieś liczyła 229 mieszkańców i 35 domów
1826	- wg Reissmana wybudowano obecny budynek młyna górnego. Koniec, trwającego 17 lat, kryzysu rolnego w Prusach
ok. 1850	- budowa obecnego młyna wodnego, tzw. dolnego
1857	- przez wieś przeprowadzono linię kolejową Kolei Wschodniej łączącej Berlin z Gdańskiem i Królewcem /obecnie Kostrzyn-Krzyż/. W istotny sposób wpłynęło to na dalszy rozwój wsi. Działają wówczas w miejscowości 3 młyny i 2 tartaki. W połowie XIX w. wybudowany zostaje w konstrukcji szkieletowej nowy kościół.
1861	- wieś liczyła 512 mieszkańców, a liczba domów wzrosła do 55
1893	- mapa ukazująca układ zagrody młyńskiej w tym czasie
pocz. XX w.	- wybudowano młyn wodny środkowy zwany spichlerzem.
1909	- budowa w Bogdańcu, przy ul Kościelnej, młyna przemysłowo-handlowego

lata 1934-35	- przeprowadzono częściową modernizację młyna. Zainstalowano turbinę oraz wymieniono niektóre elementy parku maszynowego. Zainstalowanie turbiny wiązało się z poszerzeniem i częściową wymianą parku maszynowego.
1944-45	- w miejsce niedawno zamontowanej turbiny, wprowadzono koło wodne o nietypowej konstrukcji. Ostatnim, przedwojennym właścicielem młyna był Richard Werk i niewykluczone, że to właśnie on przeprowadził w/w modernizację. Za jego czasów budynek młyna otynkowano.
1945 r.	- w wyniku II wojny światowej, tereny nad dolną Wartą, po wiekach na powrót obejmuje Polska. Obszar opuszcza zamieszkująca dotąd ludność niemiecka. Zasadlają te tereny Polacy przybywający z różnych terenów, przede wszystkim z tzw. Kresów Wschodnich oraz z Wielkopolski, ale również z różnych części tzw. Centrali. Właścicielem młyna został mistrz młynarski Stanisław Solarski. Otrzymał on odpowiednie pełnomocnictwa, jeszcze gdy w młynie mieszkał Richard Werk z rodziną /ostatni właściciel młyna przed 1945 rokiem/. Uważając obiekt za zbyt archaiczny, Solarski zaraz przystąpił do modernizacji młyna. W miejscu koła wodnego i przy budówce z komorą ciśnieniową wprowadził większą przybudówkę z komorą turbinową. Z jej instalacją wiązała się także przebudowa systemu wodnego. Solarski wybudował nowy przepust z jazem oraz odpływem, do którego podłączona została rura zeliwna doprowadzająca wodę do komory turbinowej.
1946	- pogłębiono staw młyński do ok. 90 cm oraz doprowadzono prąd o napięciu 380 V. Początek modernizacji wyposażenia młyna. Zainstalowanie triera i aspiratora ¹ .
1947	- zorganizowane osadnictwo powojenne zamyka grupa Łemków przybyła w wyniku przesiedleńczej akcji "Wisła" ² .
1950	- młyn przejęła Spółdzielnia "Samopomoc Chłopska". Kierownikiem młyna został Antoni Horbatowski. Kontynuował on modernizację podjętą przez Stanisława Solarskiego. W tym czasie, w młynie, po niewielkich pracach adaptacyjnych, nie wpływających na historyczny układ pomieszczeń, mieszkały 2 rodziny - pomocnik młynarski, Waclaw Fierkowicz oraz milicjant Waclaw Rembas.
1958	- kierownikiem młyna został Waclaw Fierkowicz. Zamieszkał on w młynie wraz z rodziną, zajmując połowę części mieszkalnej budynku.
¹	zespół wentylatorów ssąco-tłoczących oraz filtrów w młynach, stosowany do przewietrzania ziarna i usuwania kurzu i pyłu
²	wg M. Pecuch - internet - / http://www.muzeumlubuskie.pl/etno.php/

	Drugą połowę zamieszkiwała rodzina Rembasów. Wacław Fierkowicz zasłynął w społeczności Bogdańca jako sumienny młynarz. Przeprowadził remont instalacji elektrycznej, dokonał wymiany podnośnika i odsiewacza, wyremontował śrutownik walcowy, położył nową podłogę oraz, zapewne ze względów technologicznych, wybudował wystawkę dachową od strony pld.
1962	- młyn przekazano Gromadzkiej Radzie Narodowej
1968	- kosztem 280 tys. zł przeprowadzono remont bieżący budynku młyna. Przemurowano zach. fragment pld. ściany zewnętrznej parteru usuwając na tym odcinku pierwotną konstrukcję szachulcową. Naprawiono tynki zewnętrzne i wewnętrzne, dach i posadzki w piwnicach. Wymieniono ciężką dachówkę ceramiczną, karpiówkę na lżejszą zakładkową.
1972	- młyn przejęła ponownie Gminna Spółdzielnia. Zamknięcie młyna. Po interwencji miejscowych rolników młyn otwarto ponownie. Jednak od 1974 roku dokonywano już tylko przemiałów śrutowych, korzystając z jednego mlewника poruszanego silnikiem elektrycznym.
1975	- utworzenie gminy Bogdaniec w ramach nowego województwa gorzowskiego
1976	- budynek mieszkalny młynarza połączony z młynem został wpisany do rejestru zabytków województwa gorzowskiego.
1979	- powstaje dokumentacja etnograficzno-konserwatorska¹ i inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska² młyna górnego w Bogdańcu
10.04.1984	- młyn przejęło Muzeum Okręgowe w Gorzowie Wlkp. Został on zaadaptowany do celów wystawienniczych jako Oddział Muzeum Kultury i Techniki Wiejskiej w Bogdańcu.
1988	- przeprowadzono remont budynków inwentarskich, pod nadzorem dr W. Sadowskiego. W obrębie zagrody, zrekonstruowano bydynek szkieletowy.
1990	- w tym czasie, ze względów finansowych, zrezygnowano z budowy skansenu w Bogdańcu. Wykonano ekspertyzę techniczną i projekt architektoniczno-konstrukcyjny adaptacji młyna na cele ekspozycyjne już w ramach, planowanego przez Muzeum Okręgowe w Gorzowie, Muzeum
¹	Młyn wodny /Górny/ w Bogdańcu. Ul. Bohaterów Stalingradu 22, woj. gorzowskie. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska. PP PKZ Szczecin, mgr Tadeusz Kubiak, 1979
²	Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska, Pracownia Etnograficzna PP PKZ Szczecin, 1979 r.

	Kultury i Techniki Wiejskiej¹. Organizację muzeum w zabudowaniach Młyna Górnego, powierzona została dr Wojciechowi Sadowskiemu. Wykonano nowe tynki zewnętrzne, odsłonięto szkielet konstrukcyjny w ścianie zach., usunięto wystawkę dachową w połaci pld. oraz część okiennic, poddano konserwacji stolarkę okienną i drzwiową, wymieniono część elementów schodów na poddasze w sieni oraz wykonano nowe instalacje. Muzeum Okręgowe w Gorzowie Wlkp. do dnia dzisiejszego jest jego właścicielem.
1992	- młyn opuściła rodzina Fierkowiczów
1997	- wykonano kartę ewidencyjną młyna górnego ² .
2005	- od strony wschodniej przy wyspie młyńskiej wyburzono walącą się ceglano-drewnianą przybudówkę z lat 40-tych XX w. Do 2002 r. pełniła ona funkcję motorowni.
29.09.2006	- uchwałą Rady Gminy Bogdaniec utworzono Park Kulturowy „Dolina Trzech Młynów”. Obszar parku obejmuje część doliny rzeki Bogdanki z trzema historycznymi założeniami młyńskimi powstałymi w przeciągu XIX wieku oraz zabudowę willową z końca tegoż stulecia. Nieruchomości te wkomponowane są w dolinę między wzgórzami morenowymi, posiadającej wyjątkowe wartości kulturowe i przyrodnicze, o których w głównej mierze decyduje przebieg rzeki Bogdanki, jej rozlewiska i zabytkowe założenia młyńskie. Ponadto we wschodniej i północnej części obszaru parku znajdują się obszary leśne o znacznych wartościach przyrodniczych, dla których decydujący jest ich naturalny charakter, powiązanie z korytem rzeki oraz jej leśnymi wywierzyskami.
3.2. Krótki zarys historii młynarstwa na ziemiach polskich. Młyny wodne.³	
Wg Roberta Piotrowskiego z Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, w Encyklopedii Rolniczej, wydanej w 1888 roku pod redakcją A. Strzeleckiego i H. Kotłubaja możemy przeczytać, iż młynarstwem „[...] nazywamy fabrykację, która ma za zadanie wyrób mąki z ziarna, a jak u nas z ziarna, żyta i pszenicy”.	
Trudno określić dokładnie, kiedy skonstruowano pierwsze prymitywne żarna, składające się z kamienia służącego do rozcierania i kamienia spełniającego funkcję „kamienia żarnowego”. Dzięki temu odkryciu człowiek nabył umiejętność rozcierania ziaren dziko rosnących zbóż.	
¹	Ekspertyza techniczna, PP PKZ Szczecin, inż. W Podgórski, 1990 rok oraz projekt architektoniczno- konstrukcyjny /bez detali i instalacji/ adaptacji młyna na cele ekspozycyjne w ramach, planowanego przez Muzeum Okręgowe w Gorzowie, muzeum zabytkowej techniki wiejskiej - PP PKZ Szczecin, arch. Cz. Złotnik, inż. W Podgórski, 1990
²	Karta ewidencyjna, W. Witek - 1997 r.
³	wg Roberta Piotrowskiego z Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu w - 180-lecie Młyna w Bogdańcu. Wydawnictwo zrealizowane przez gorzowskie muzeum w ramach Programu Operacyjnego "Rozwój inicjatyw lokalnych" ogłoszonego przez MKiDN - 2006 r. i Kubiak T. - Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r.

Miazga powstająca z rozartych ziaren o wiele bardziej nadawała się do gotowania, czy też spożywania na surowo.

Przez stulecia technika przemiału ziaren ulegała rozwojowi. Prymitywne żarna zostały wyparte przez bardziej wydajne, aczkolwiek nadal proste, żarna półobrotowe i pełnoobrotowe. Pierwszy typ żaren na naszych terenach pojawił się w I w. p.n.e. Natomiast już w X w. n.e. popolicie występowały żarna pełnoobrotowe. Dzięki wprowadzonym udoskonaleniom zwiększyła się wydajność pracy naszych przodków. Na najwcześniejszych, prymitywnych żarnach w ciągu godziny mielono ok. 1 kg suchej pszenicy. W tym samym się na półobrotowych mielono 2 kg ziarna, a na pełnoobrotowych ok. 4 kg.

Kiedy dokładnie pojawiły się młyny wietrzne i młyny wodne - nie wiadomo. Mimo wielu niejasności możemy założyć, iż w XII-wiecznej Polsce młyny nie były jeszcze szeroko rozpowszechnione. **Rozwój młynarstwa nastąpił dopiero w II poł. XIII w.**¹ Z tego okresu pochodzą wzmianki o 485 młynach, z których 28 znajdowało się na Mazowszu i na Kujawach, 120 na Pomorzu Gdańskim, 119 w Wielkopolsce. Znamy z tego okresu około 90 zezwoleń na budowę młynów.

Generalnie, dawne młyny możemy podzielić na trzy podstawowe typy: młyny kieratowe, młyny wodne i młyny wietrzne. Pierwszy typ budowano przede wszystkim na terenie miast, w których - względu na warunki terenowe nie stawiano młynów wietrznych i wodnych. Tego typu młyny służyły do produkcji słodu, wykorzystywanego w browarnictwie. Młynów kieratowych na terenie Polski było bardzo mało. W wieku XVI stanowił zaledwie 2% wszystkich młynów. Sytuacja ta nie uległa zmianie w wiekach późniejszych.

Budowane przy rzekach młyny wodne wykorzystywały nurt rzeki do napędzania koła wodnego, wprowadzającego w ruch mechanizm znajdujący się wewnątrz budynku. Obracające się koło młyńskie wprawiało w ruch system kół zębatych. O mechanizmie tym, obracającym żarna, pisał już w I w. p.n.e. starożytny technik - Witruwiusz. Co ciekawe mechanizm opisany przez rzymskiego „inżyniera” nie różni się zasadniczo od mechanizmów młynów wodnych spotykanych jeszcze w XIX i XX wieku.

"Młyny wodne, w zależności od usytuowania, dzielą się na młyny nabrzeżne, palowe i pływające. Młyny nabrzeżne budowano na brzegu rzeki, młyny palowe na palach wbitych w dno rzeki, natomiast młyny pływające na tratwach, które wyciągano na środek rzeki przy pomocy lin. Młyny pływające były drogie w budowie i kłopotliwe w eksploatacji i dlatego nie upowszechniły się. Młyny palowe są dzisiaj niezmiernie rzadkim zjawiskiem, w przeszłości jednak, gdy podmokłe brzegi rzek nie były zmeliorowane spotykano je często. Ilościowo przeważały młyny nabrzeżne.

Drugim kryterium podziału jest rodzaj koła wodnego, a w zasadzie sposób doprowadzenia nań wody. Mamy tu koła pod-, śród- i nasiębierne. Podział ten dotyczy oczywiście kół pionowych /wertykalnych/. Zastrzeżenie to jest konieczne ponieważ wraz z rozwojem techniki pojawiło się koło poziome /horyzontalne/, które jednak nie przyjęło się w młynarstwie zbożowym. Jego ciągłe udoskonalanie doprowadziło jednak w XIX wieku do skonstruowania turbiny wodnej, która zaczęła szybko wypierać koło wodne i utarła drogę dalszym technicznym innowacjom. Ponieważ wyprodukowanie turbiny wodnej możliwe jest tylko w warunkach fabrycznych, jej pojawienie się i rozpowszechnienie szło w parze z rozwojem przemysłu podobnie zresztą jak w przypadku silników parowych, spalinowych i elektrycznych, które zaczęły się pojawiać w młynarstwie wiejskim zanim turbina wodna zdominowała koło wodne. Te trzy ostatnie typy

¹ Pierwsza udokumentowana informacja o polskim młynie napędzanym wodą pochodzi z 1264 roku i dotyczy rzeki Czarnej w Polańcu. Ale potem nastąpił rozkwit tych nadrzecznych budowli – u schyłku XVIII wieku było już ich w Polsce kilkanaście tysięcy, w całej Europie ponad pół miliona.

napędu upowszechniały się w młynarstwie wiejskim stosunkowo wolno ze względu na koszty energii. Energia wodna była natomiast "za darmo", co w młynarstwie wiejskim miało doniosłe znaczenie. Modernizacja młynów wiejskich była jednak koniecznością ze względu na konkurencję młynów przemysłowych, stosujących w oparciu o nowe maszyny nowe technologie przemiału, polepszające przede wszystkim jakość mąki.¹

Młyny napędzane wodą lub wiatrem miały decydujący wpływ na rozwój gospodarczy Europy, a nawet można powiedzieć, że przyczyniły się do rewolucji przemysłowej na świecie. To przecież dzięki nim w przeszłości udawało się dokonać „małych rewolucji energetycznych”. Młyny wodne nie tylko męły zboża. Także cięto w nich drewno, wyrabiano papier, proch do naboju i narzędzia, farbowano materiał. Zazwyczaj towarzyszyły im konstrukcje piętrzące wodę, które utrzymywały jej odpowiedni poziom i regulowały lokalną gospodarkę wodną, a w ich sąsiedztwie często zakładano stawy rybne.

W ciągu ostatniego stulecia, młyny wodne, przez całe wieki charakterystyczny i ważny element krajobrazu kulturowego, niemalże całkowicie wyginęły. Jeszcze na początku XX wieku czynnych ich było, np. w Polsce - dziesiątki tysięcy, dziś – te jeszcze pracujące – można policzyć na palcach.

Młyny w Polsce zostały zdziesiątkowane po II wojnie światowej. Ale to nie czasy stalinowskie były dla młynarstwa najgorsze, chociaż wtedy większość z młynów została przejęta przez Gminne Spółdzielnie. Paradoksalnie, najtrudniejsze dla młynarzy okazały się lata 70-te, kiedy to cała produkcja mąki została zupełnie zdezorganizowana, „stanęła na głowie”. To wtedy dzięki przedziwnym dotacjom kilogram pszenicy kosztował więcej niż kilogram mąki i nikomu nie opłacało się przetwarzać zboża. Po załamaniu się „dobrobytu” lat 70-tych, w młynarstwie rozpoczął się boom. Młynarze brali kredyty, inwestowali, młyny pracowały pełną parą. Ostateczne załamanie nastąpiło na początku lat 90. Nadszedł czas transformacji. Wszystkie młyny zostały zobowiązane do badania mąki na zawartość glutenu, musiały więc przy nich powstawać niemal małe laboratoria. Także Sanepid zaczął stawiać takie warunki, że drewniane młyny nie miały praktycznie żadnej szansy. W drewnie w końcu zawsze się znajdzie jakiś korzynek. Poza tym piekarze przestali jeździć po młynach i skupować w nich różnego rodzaju mąkę, ponieważ w jednym młynie przemysłowym mogli nabyć wszystko, co im było potrzebne. Skończyła się pewna epoka. Na całym świecie małe młyny wodne zaprzestały mleć mąkę.²

4. **Ogólny opis obiektu.**

Obiekt zabytkowy, wpisany do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków nr 79/76 z 02.11.1976 roku

4.1. **Lokalizacja obiektu - patrz: rys. nr 1 i dokumentacja foto.**

Na skraju Pradoliny Warty i u podnóża lokalnej moreny czołowej nazywanej Wysoczyzną Gorzowską, 13 km na zachód od Gorzowa, znajduje się wieś Bogdaniec /niem. Dühringshof/. Historia miejscowości związana jest z dziejami tzw. "Łęgów Warciańskich", które rozciągają się od Santoka do ujścia Warty do Odry w Kostrzynie. Szerokość "Łęgów" w rejonie Bogdańca wynosi ponad 7 km, wysokość nad poziomem morza waha się między 15-18 m.

¹ j.w.

² informacje z zasobów internetu

Położone na północy tzw. Wzgórza Bogdanieckie osiągają w okolicach wsi Stanowice wysokość 140 m n.p.m. Teren Wysoczyzny jest słabo nawodniony. Nieliczne potoki są krótkie i znajdują się po jej południowej stronie. Skrajem pradoliny spływają do Warty. Największym z nich jest potok młyński zwany Bogdanką. Jego źródła znajdują w okolicy pobliskich, położonych już na Wysoczyźnie, Stanowic.

W zagrodzie młyńskiej usytuowanej w pñ. części wsi, pomiędzy drogą prowadzącą na pñ. /do Stanowic/ i strumykiem Bogdanka, znajduje się obecnie część Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda Młyńska w Bogdańcu. Obejmuje ona obecnie trzy obiekty: budynek mieszkalny młynarza z młynem /wpisany do rejestru zabytków/, budynek gospodarczy /dawny budynek inwentarski/ i zrekonstruowaną w 1988 roku przez Wojciecha Sadowskiego, dawną wozownię. Z przebiegającą po stronie zach. zagrody drogą Bogdaniec - Stanowice, zagrodę łączy krótki, kilkudziesięciometrowy, brukowany dojazd. Natomiast przez drewniany mostek i groblę dostać się można na leśną, malowniczą drogę biegnącą z drugiej strony Bogdanki. Teren, łagodnie opadający ku Warcie, a jednocześnie od strony drogi do Stanowic w kierunku zagrody, porasta niewielki sad. Tutaj też zlokalizowany jest tradycyjny piec chlebowy związany z edukacyjną działalnością muzeum. Pozostała zabudowa zagrody, otaczająca obszerne podwórze gospodarcze, usytuowana jest po pñd. stronie budynku młyna. Staw młyński i rybny usytuowany jest po pñ.-wsch. stronie zagrody. Z północy na południe, po wsch. stronie zagrody płynie potok młyński - Bogdanka. Od strony wsch. budynek młyna styka się bezpośrednio z kanałem młyńskim. Od strony zach. graniczy z głównym wjazdem na teren zagrody. Przed zagrodą, od strony pñ. jest niewielki plac służący pierwotnie do ruchu towarowego /przywóz ziarna, wywóz mąki/. Wzdłuż elewacji frontowej młyna, pomiędzy dwoma gankami, wydzielony jest z placu, sztachetowym płotem, trzyczęściowy ogródek kwiatowy.

4.2. Budynek mieszkalny młynarza z młynem - opis ogólny.

Wolnostojący budynek młyna charakteryzuje się zwartą, prostą bryłą. Jest to budynek parterowy, całkowicie podpiwniczony, zwieńczony wysokim dachem naczółkowym krytym dachówką. Zbudowany został na planie wydłużonego prostokąta. Cztery z pięciu wejść zewnętrznych osłonięte są dwoma gankami i przybudówką ze schodami zewnętrznymi. Usytuowany na niewielkiej pochyłości sprawia iż od strony podwórza ściany piwnic są odsłonięte. Nadaje to budynkowi z tej strony charakter dwukondygnacyjny. Mury piwnic wykonane są z kamienia i cegły, natomiast ściany zewnętrzne i wewnętrzne kondygnacji parteru budynku wykonane są w konstrukcji szachulcowej. W elewacji zachodniej - konstrukcja ryglowa ściany i kamienne lico cokołu - wyeksponowane. Szczyt w elewacji wsch. - oszalowany pionowym deskowaniem. Pozostałe elewacje - otynkowane. Więźba jest jednorodna, drewniana. Stolarka okienna i drzwiowa - mocno zróżnicowana pod względem konstrukcji, podziału i wystroju.

Dane liczbowe¹:

- kubatura	-	3023,68 m3
- powierzchnia zabudowy	-	341,54 m2
- ilość kondygnacji	-	3 /piwnica, parter, poddasze/

¹ wg Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 2. Inwentaryzacja budowlano-konserwatorska w skali 1 : 50 - H.J. Kustos, R. Buszkiewicz, J. Szulc, 2007r.

- powierzchnia całkowita - 805,03 /mierzona w poziomie podłóg/

4.3. Ogólny, aktualny stan techniczny obiektu.

Obiekt jest aktualnie użytkowany. W 2007 roku opracowana została ekspertyza budowlano-konstrukcyjna obiektu.¹

Końcowy fragment tej ekspertyzy:

"3.2 Analiza głównych przyczyn powodujących destrukcję budynku.

Ilość stwierdzonych uszkodzeń jest, jak na wiek budynku, duża. Na podstawie przeprowadzonej inwentaryzacji, wykonanych odkrywek i sondaży można ustalić główne i drugorzędne przyczyny powodujące destrukcję budynku. Do głównych należą, poza brakiem właściwej eksploatacji, wysoki poziom zwierciadła wody gruntowej, działalność owadów, technicznych szkodników drewna, niesprawną instalacji drenażu zewnętrznego i wewnętrznego. Wysoki poziom wody gruntowej i podciąganie kapilarne wywołują stan permanentnego zawilgocenia wszystkich elementów konstrukcyjnych tj. ław, ścian, stropów, stanowiących o stanie technicznym budynku. Niesprawną instalacja drenażu pogłębia ten proces. Jednakże nie należy zbyt pochopnie obniżać zwierciadła wody gruntowej. Ze względu na pale pod ławami, nie powinna ona opaść poniżej spodu ław. Sądząc z rzędnych końcówek drenażu zewnętrznego, ułożonego wzdłuż ścian południowej i północnej, obecne rozwiązania zapewniają zachowanie właściwego poziomu wody w gruncie oczywiście pod warunkiem pełnej sprawności technicznej. Czynnikiem dodatkowymi o mniejszym wpływie są: odprowadzenie wód deszczowych z terenu bezpośrednio przylegającego do budynku, odprowadzenie wód deszczowych dachu w bezpośrednie sąsiedztwo fundamentów, braki wentylacji grawitacyjnej części pomieszczeń, osłonięcie foliami i wykładzinami PVC drewnianych stropów (mają tak duży opór dyfuzyjny, że są szczelną paroizolacją), brak izolacji poziomych podwalin ścian, brak izolacji oparcie słupów drewnianych bezpośrednio na cegle.

Procesy związane z fizyką budowli i nieszczelnościami dachu spowodowały prawie całkowitą korozję stref przypodporowych części belek stropowych. Do zniszczeń doszło również w podwalinach ścian ryglowych. Konstrukcja całego budynku zaczęła się deformować. Próbowano temu zaradzić przez stosowanie nadciągów, wymianę części podwalin, całkowite usunięcie podwalin i przemurowywanie fragmentów ścian konstrukcją z cegły. Roboty te wykonano jednak niezbyt starannie, pod oparciami belek drewnianych nie zastosowano izolacji, nie usunięto części porażonych przez wilgoć i owady. Roboty naprawcze związane z uszkodzeniem konstrukcji prowadzono w sposób niezgodny z zasadami wiedzy technicznej. Np. wymieniona między innymi 7 i 9 platew nie jest uciążlona, podparcie nakładek płatwi ma zbyt mało gwoździ itp. Przy przekładaniu pokrycia dachowego zastosowano nadbitki wyrównujące połąć dachową. Nadbitki te mogły być zastosowane jako fleki wzmacniające mocno skorodowane krokwie. W efekcie niewłaściwie prowadzonych prac remontowych budynek ma niewielką sprawność techniczną.

4. WNIOSKI:

4.1 Fundamenty i ściany piwnic są zawilgocone i korodują w wyniku posadowienia ich w wodzie gruntowej. Zawilgocenie i korozja wynikają z braku izolacji poziomych i pionowych ścian piwnic.

¹ Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22, Ekspertyza konstrukcyjno-budowlana - R. Buszkiewicz, H. J. Kustos, J. Szulc, 2007 r.

4.2 W pomieszczeniu 0-7 piwniczna ściana frontowa murowana z kamienia wykazuje zarysowania wywołane wypłukiwaniem zaprawy i przemieszczeniami od parcia gruntu i naporowego, okresowego obciążenia wodą gruntową. Może to doprowadzić do utraty stateczności. Jako wtórne dla tego procesu występują spękania sklepienia odcinkowego, gurtu i nadproża okna.

4.3 Zawilgocone ściany nie mogą, nawet przy korzystnych warunkach pogodowych, pozbyć się wilgoci ze względu na brak skutecznie działającej wentylacji grawitacyjnej.

4.4 Nadmierna wilgoć i brak zabezpieczenia podstawy słupa w pomieszczeniu 0-9 spowodował jego destrukcję pociągającą za sobą deformację całej konstrukcji drewnianej części produkcyjnej obejmując strop nad piwnicą, ściany i strop nad parterem i wieżbę dachową.

4.5 Stan techniczny drewna konstrukcyjnego ścian ryglowych, stropów i wieżby dachowej jest zróżnicowany. Obok elementów dobrze zachowanych są elementy wymagające naprawy lub wymiany. Fragmenty belkowego, na wsuwkach, stropu drewnianego, ze względu na duże ugięcia zostały podparte belkami stalowymi – pom. nr 0-2, 0-8. Część, prawdopodobnie całkowicie skorodowanych stropów, została wymieniona na inny, tj. z drewnianego na staloceramiczny. Brak zabezpieczeń stalowych elementów przed korozją powoduje szybką utratę technicznej sprawności. Stropy drewniane nad parterem wraz ze spoczywającą na belkach wiązarowych konstrukcją jętkową dachu wymagają natychmiastowego remontu z wymianą częścią wskazanych elementów.

4.6 Konstrukcja dachowa wykazuje daleko posunięte zniszczenia aktywnymi technicznymi szkodnikami drewna, przede wszystkim spuszczelem i kołatkiem oraz wilgocią z nieszczelności dachu.

4.7 Budynek wymaga pilnego, kompleksowego remontu kapitalnego.

5. ZALECENIA

5.1 Natychmiast wyłączyć z użytkowania część produkcyjną tj. młyn i prowizorycznie podprzeć podciąg obok słupa ze skorodowaną podstawą. Należy zlecić opracowanie projektu odtworzenia właściwego układu statycznego konstrukcji i nowego fundamentowania słupa. Dopiero po wprowadzeniu nowego oparcia słupa można ponownie użytkować pomieszczenia.

5.2. Zlecić opracowanie projektu budowlanego i wykonawczego remontu kapitalnego.

W projekcie remontu kapitalnego przewidzieć lub zaprojektować następujące rozwiązania:

- zewnętrzne przeciwwodne izolacje pionowe i poziome ław fundamentowych i ścian,
- odwodnienie i uszczelnienie studzienek okiennych;
- izolacje poziome posadzek,
- konsolidację sklepień, gurtu i nadproża w pomieszczeniu 0-7;
- wentylację grawitacyjną wszystkich pomieszczeń piwnicznych,
- udrożnienie systemu drenażu zewnętrznego,
- osiatkowanie i otynkowanie wszystkich elementów konstrukcji stalowej,
- skucie tynku ze wszystkich ścian piwnic i po częściowym wysuszeniu konstrukcji murów, wykonanie na ścianach tynków renowacyjnych,

- naprawę przez ociosanie, wzmocnienie lub wymianę elementów konstrukcji drewnianej budynku - ścian, stropów, więźby dachowej,

- zabezpieczenie całości drewna konstrukcyjnego przed korozją biologiczną wynikającą ze styku drewna z wilgocią,

- zabezpieczenie całości drewna konstrukcyjnego przed korozją biologiczną wynikającą z żerowania owadów, technicznych szkodników drewna, wymianę, wraz z olaczeniem, pokrycia dachowego.

5.3 Rozważyć wprowadzenie, w odległości ok. 0,5 m przed ścianą północną, dodatkowej żelbetowej ściany oporowej pozwalającej na przejście obciążenia wodą gruntową i wysychanie, od strony lica zewnętrznego, ściany fundamentowej.

5.4 Na narożnikach budynku osadzić repery obserwacyjne i monitorować osiadania.

5.5 Na rysie pionowej ściany kamiennej osadzić monitor przemieszczeń.

5.6 W trakcie wiosennego przeglądu zwrócić szczególną uwagę na żerowanie owadów.

5.7 Wprowadzić, tzw. dyżurne ogrzewanie w obiekcie."

5. Inwentaryzacja wyników badań - patrz: rys 1-11 i szczegółowa dok. fot.

5.1. Generalny układ przestrzenno-funkcjonalny budynku.

Budynek zbudowany został na planie wydłużonego prostokata o wymiarach zewnętrznych 25,86-25,94m x 12,62-12,65m /poziom piwnic/. W parterze - odpowiednio 25,79-25,89m x 12,52-12,63m. W przeciwieństwie do jednorodnej, zwartej bryły budynku, wewnątrz, zarówno w jego rozplanowaniu jak i układzie przestrzenno-funkcjonalnym występuje wyraźny podział na dwie części - większą mieszkalną i mniejszą - młyńską, produkcyjną. Mniej więcej 2/5 długości budynku przylegającej do kanału młyńskiego /od strony wsch./, zajmuje właściwy młyn, tj. przestrzeń produkcyjna, tzw młynica, obejmująca trzy hale młyńskie na trzech kondygnacjach tej części budynku, natomiast większa, pozostała jego część (3/5), to dawne mieszkanie młynarza. Podział ten ściśle odzwierciedla konstrukcja budynku na wszystkich kondygnacjach gdzie, w jednym pionie, na poziomie piwnic i parteru występują ściany nośne, poprzeczne /murowana z cegły w piwnicy i o konstrukcji ryglowej na parterze/, natomiast w poziomie poddasza wiązar pełny więźby dachowej. Część młyńska na wszystkich trzech poziomach jest jednoprzestrzenna. Na dwóch dolnych, belkowe, nagie stropy opierają się na dwóch podciągach, podpartych w poziomie parteru dwoma słupami, a w poziomie piwnic, obecnie - pięcioma¹. Konstrukcja więźby dachowej ściśle zintegrowana jest z tym podziałem wnętrza budynku. Jest ona podzielona pełnymi wiązarami także na pięć części, z których dwie obejmuje część młyńska, a pozostałe trzy stanowią poddasze części mieszkalnej. Na poddaszu części mieszkalnej, od strony zach., z jednoprzestrzennego strychu, wydzielone jest pomieszczenie użytkowe /pierwotnie mieszkalne/. Takiego wewnętrznego podziału funkcjonalno-przestrzennego można doczytać się również w kompozycji elewacji /ilość i kompozycja otworów okiennych/.

Do budynku prowadzi obecnie 5 wejść: od strony frontowej po jednym do części mieszkalnej i młyńskiej, od strony podwórza dwa do części mieszkalnej /do piwnic i na parter/ i jedno do części młyńskiej, do dolnej hali młyńskiej. Drugie wejście do dolnej hali młyńskiej, w

¹ W trakcie wykonywania ekspertyzy konstrukcyjno-budowlanej w 2007 roku, stwierdzono awaryjny stan jednego ze słupów nośnych w hali młyńskiej na poziomie piwnic. Wymieniono go w 2008 r., wprowadzając w tym miejscu dwa słupy (?).

szczytowej ścianie wsch., z niedawno wyburzonej przybudówki z komorą silnikową i turbinową, jest obecnie zamurowane.

5.2. Gabaryt i forma /patrz: dokumentacja foto., katalog /2-widoki ogólne/.

Parterowy, zbudowany na planie wydłużonego prostokata, budynek młyna charakteryzuje się zwartą, prostą bryłą. Posiada trzy kondygnacje - piwnicę, parter i poddasze. Jest całkowicie podpiwniczony, zwieńczony wysokim dachem naczółkowym krytym dachówką. Usytuowany na niewielkiej pochyłości sprawia, iż od strony płn. posiada cokół o ok. 50 cm wysokości, natomiast od strony południowej, od podwórza, ściany piwnic są obecnie odsłonięte na całej wysokości kondygnacji piwnicznej /psadzka piwnic pokrywa się z poziomem podwórza/. Z tej strony nadaje to budynkowi charakter obiektu dwukondygnacyjnego. Cztery z pięciu wejść zewnętrznych osłonięte są dwoma gankami i przybudówką z zewnętrznymi schodami. Dwa ganki w elewacji płn. - drewniane, ażurowe, przekryte są 2-spadowymi daszkami krytymi papą. Dwupoziomowa przybudówka ze schodami w elewacji płd. przekryta jest daszkiem pulpityowym. Przybudówka pełni funkcję przede wszystkim dobudowanej, zewnętrznej klatki schodowej. W dolnej części przybudówka jest murowana. Wydzielona zewnętrznymi drzwiami wejściowymi w ścianie płd., pełni funkcję przedsionka przed pierwotnym wejściem do piwnic pod częścią mieszkalną młyna. W części górnej, przybudówka jest otwarta /bez drzwi/, o konstrukcji drewnianej, oszalowanej deskami. Kryje, prowadzące z poziomu terenu na parter budynku, bezpośrednio do kuchni, 1-biegowe schody zewnętrzne.

Wysokość budynku w osiach poszczególnych kondygnacji:

- płn., fasada - od poziomu terenu do gzymsu: ok. 3,75 m, w tym cokół ok. 0,50 m
- zach. - od poziomu terenu do gzymsu naczółkowego: ok. 8,15 m, w tym cokół ok. 1,45 m
- płd. - od poziomu terenu do gzymsu: ok. 5,85 m, w tym: cokół /odsłonięta, płd. ściana piwnic/ - ok. 2,20
- wsch. - od poziomu wody kanału młyńskiego do gzymsu naczółkowego: ok. 10,50 m, w tym: cokół /odsłonięta, wsch. ściana piwnic/ - ok. 3,80

Wysokość dachu - ok. 6,25 m, kąt nachylenia połaci - ok. 45°.

Maksymalna, widoczna wysokość budynku, od poziomu terenu do kalenicy w elewacji płn. - ok. 10,30 m, w elewacji płd. - ok. 12,49 m

5.3. Kompozycja, struktura i kolorystyka elewacji /patrz: rys. nr 8-11 i dokumentacja foto., katalog /3-elewacje/.

Mimo przebudów i remontów dokonanych w budynku młyna na przestrzeni niemal 2 wieków, spowodowanych zmianami właścicieli, złym stanem technicznym oraz modernizacjami młyna /związanymi z rozwojem technicznym sposobu jego napędu oraz urządzeń produkcyjnych/, jego elewacje zachowały się niemal w pierwotnym układzie kompozycyjnym. Niemal wszystkie pierwotne otwory okienne i drzwiowe, poza kilkoma nowymi, wykutymi w poziomie piwnic, zachowały swoją pierwotną lokalizację. Jednak jedynie część zachowało swoją pierwotną lokalizację, wielkość i oryginalną stolarkę. Większość pierwotnych otworów została obniżona oraz powiększona lub zmniejszona, co wiązało się głównie z wymianą pierwotnej

stolarki. Obecna stolarka okienna i drzwiowa jest niejednorodna, mocno zróżnicowana pod względem chronologicznym, konstrukcyjnym oraz podziału i wystroju. Część okien posiada okiennice. Obecne, drewniane ganki osłaniające wejścia w elewacji pñ. są wtórne. Powstały w miejscu wcześniejszych¹. Podobnie, jak nosząca ślady przebudów /I poziom i zadaszenie/, znajdująca się obecnie w katastrofalnym stanie, pñd. dobudówka ze schodami zewnętrznymi z podwórza do kuchni.

Z zachowanego pierwotnego układu kompozycyjnego elewacji /ilość, wielkość i układ otworów okiennych i drzwiowych/, można doczytać się zasadniczego podziału funkcjonalno-przestrzennego wnętrza budynku na dwie odrębne funkcje - mieszkalną i produkcyjną, zamknięte w jednorodnej, zwartej bryle.

Obecnie, dwie elewacje podłużne /pñ. i pñd./, w poziomie piwnic i parteru są otynkowane. W elewacji zach., po pracach konserwatorskich w po 1990 roku, w poziomie parteru i w szczycie - wyeksponowano pierwotną konstrukcję ryglową. Szczytowa elewacja wsch. otynkowana jest tylko w partii parteru, szczyt oszalowany jest pionowym deskowaniem, a widoczna partia piwniczna oraz partia elewacji, odsłonięta po wyburzeniu przybudówki wsch., są nietynkowane - lico kamienne i ceglane. W przybudówce ze schodami w elewacji pñd., oszalowana pionowym deskowaniem jest górna kondygnacja, dolna, murowana z cegły jest nietynkowana, pobielona.

Aktualna kolorystyka elewacji.

Partie tynkowane w elewacjach - malowane na biało. Stolarka okienna i drzwiowa oraz ganki - malowane w kolorze brązowym, a wyeksponowana konstrukcja ryglowa oraz gzymsy - w kolorze bardzo ciemnego brązu.

Naczółkowy dach pokryty jest dachówką. Połąć pñ. i górna część połąci pñd. - cementową dachówką zakładkową, natomiast pozostała część połąci pñd. i naczółki - dachówką ceramiczną, karpiówką /w koronkę/ w kolorze ceglastym.

Na skromny wystrój elewacji, głównie składają się pierwotne, profilowane, drewniane gzymsy koronujące /zachowane w elewacji pñ., zach. i pñd./, kompozycja wyeksponowanej konstrukcji ryglowej /słupy, rygle, zastrzały/, starannie licowane, kamienny cokół w elewacji zach. oraz ganki wejściowe /elewacja pñ./.

Istotnym elementem skromnego wystroju obiektu jest zachowana, pierwotna stolarka drzwiowa /szczególnie drzwi wejściowe w elewacji pñ./ oraz późniejsza - okienna. Otwory okienne, w większości posiadają profilowane opaski drewniane lub tynkowe oraz okiennice /w 5 otworach okiennych, deskowe w elewacji pñ. i płycinowe w elewacji pñd./.

5.3.1. Elewacja pñ. - fasada wejściowa - kompozycja /patrz: rys. nr 8 i dokumentacja foto., katalog /3-elewacje/1elewacja pñ./.

Jest to fasada wejściowa obiektu. 9-cio osiowa, całkowicie otynkowana. Na drugiej i szóstej osi /licząc od wschodu/ znajdują się dwa główne wejścia do budynku z zachowaną pierwotną, bogato zdobioną, 2-skrzydłową, identyczną stolarką drzwiową. Wschodnie prowadzi do części młyńskiej, zachodnie do mieszkalnej. Oba wejścia są osłonięte wtórnymi, ażurowymi, drewnianymi gankami przekrytymi 2-spadowymi daszkami krytymi papą. Ganek zach., większy, bardziej reprezentacyjny, osłania wejście do części mieszkalnej. Ganek wsch., skromniejszy - do

¹ na widoku młyna z 1911 roku, widoczny tam ganek, osłaniający wejście do części mieszkalnej, jest inny niż obecnie zachowany

części młyńskiej. Tylko dwie pierwsze osie związane są z produkcyjną halą młyńską. Niewielkie okno na pierwszej osi, wraz z naświetlem drzwi wejściowych, doświetla halę od strony płn.

Przypuszczalnie w latach ok. 1911-1920¹, elewację frontową poddano remontowi /zapewne jej mocno skorodowaną konstrukcję ryglową/, w efekcie którego całkowicie ją otynkowano, zakrywając jej, pierwotnie wyeksponowaną, konstrukcję ryglową wypełnioną szachulcem oraz kamienny cokół. Z przeprowadzonych szczegółowych oględzin i wykonanych sondaży /patrz: dok. fot./ wynika, że w niektórych jej fragmentach, usunięto zniszczone dolne partie pierwotnej konstrukcji ryglowej /podwalinę, dolne części słupów oraz zewnętrzną namurnicę pierwotnie widoczną w elewacji/². W to miejsce wprowadzono mur z cegły.

Utrzymano układ kompozycyjny elewacji. Jednak, jak wynika z przeprowadzonych badań i widoku elewacji z 1911 r. /sprzed otynkowania/, w części mieszkalnej młyna, otwory okienne, podobnie jak w elewacji zach. i płd., obniżono, usuwając /lub obniżając - ?/ dolny rygiel podparapetowy. W części mieszkalnej, w pięciu otworach okiennych wymieniono również stolarkę okienną, na aktualnie zachowaną, charakterystyczną dla pocz. XX w. /patrz punkt 5.3.5. opisu/. Tylko w pom. 1.3 pozostało okno XIX-w. W części młyńskiej zachował się cały, pierwotny otwór okienny /z rygłem parapetowym i nadprożowym. Znajduje się jednak w nim wtórne, mniejsze okno /mniejsze od zachowanego otworu pierwotnego, 2-skrzydłowe, 6-polowe, ościeżnicowo-krosnowe, skrzydła otwierane na zewnątrz/. Otwory okienne, w części mieszkalnej, otrzymały skromny wystrój w postaci profilowanej, tynkowej opaski i profilowanego, tynkowego parapetu zewnętrznego. Elewacji nadano charakter fasady murowanej.

W partii cokołowej znajdują się cztery otwory okienne. Tylko otwór wsch. jest być może pierwotny, z zachowaną oryginalną stolarką. Pozostałe, niewielkie otwory, z oknami stałymi, w metalowy ramach - przebudowane.

Z obserwacji pozostałych partii otynkowanej elewacji i wykonanych sondaży /patrz: dok. fot./ wynika, że pozostała część konstrukcji ryglowej zachował się pod tynkiem w pierwotnym układzie i kompozycji. Z odkrywki w narożniku wsch. elewacji wynika, że pierwotnie, na kamiennym cokole widoczna była zewnętrzna namurnica /jeszcze częściowo zachowana/, wyżej czoła belek stropowych opartych na namurnicy. Na belkach oparta była klasyczna konstrukcja ryglowa ściany płn. budynku /wypełniona szachulcem/. Stan odsłoniętych w odkrywce elementów drewnianych, szczególnie namurnicy i podwaliny - katastrofalny (!).

Elewację zwieńcza najprawdopodobniej jeszcze pierwotny, profilowany gzyms drewniany, deskowy, przybity do ukośnie ściętych belek stropowych nad parterem.

Stolarka okienna i drzwiowa w elewacji - patrz punkt 5.3.5.

5.3.2. Elewacja zach. - kompozycja /patrz: rys. nr 10 i dokumentacja foto., katalog 3-elewacje/2-elewacja zach./.

Jest to elewacja szczytowa, od strony części mieszkalnej. Zachowała się w formie pierwotnej. Nieznacznie przebudowane są jedynie otwory okienne /brak kilku rygli podparapetowych i nadprożowych, świadczący o wtórnym, niewielkim powiększaniu otworów okiennych na

¹ zachowana jest pocztówka z widokiem młyna od str. płn., datowana na rok 1911, z widoczną jeszcze konstrukcją ryglową w elewacji płn, natomiast stolarka okienna

² Odkrywki wykonane na elewacji północnej w rejonie narożnika wschodniego, pozwalają na ustalenie przyczyn tego remontu. W konsekwencji korozji konstrukcji drewnianej ściany północnej /2 namurnic, podwaliny i dolnej partii słupów, szczególnie narażonych tutaj na wilgoć/ oraz końcówek kilku belek stropowych, nastąpiła poważna deformacja więźby dachowej.

parterze i poddaszu, zapewne przy wymianie stolarki okiennej/. Zwieńcza ją gzyms naczółkowy, drewniany, profilowany. Do czasu prac adaptacyjnych na funkcję muzealną elewacja była otynkowana, jak elewacje pozostałe. Po roku 1990-tym odsłonięto jej pierwotną konstrukcję ryglową i, po pracach konserwatorskich, wyeksponowano dokonując napraw i uzupełnień skorodowanych elementów konstrukcji. Tak wyglądał cały budynek młyna jeszcze na pocz. XX wieku. Na większości elementów konstrukcji ryglowej czytelne są jeszcze montażowe znaki ciesielskie /patrz: dok. foto/.

Na poziomie piwnic, w nietynkowanym, kamiennym cokole znajduje się jeden otwór okienny z żeliwną, XIX-w. ślusarką. W poziomie parteru usytuowane są trzy okna doświetlające pierwotnie trzy pomieszczenia zlokalizowane w tej części budynku /obecnie też są trzy, ale w zmienionym układzie/. Otwory okienne są nieznacznie przebudowane. Usunięto dolny rygiel podparapetowy¹ i obniżono poziom stolarki okiennej. Widoczne jest to dobrze przy oknie płn. gdzie zachowała się pierwotna, ościeżnicowa stolarka okienna, ze skrzydłami otwieranymi na zewnątrz. W pozostałych dwóch oknach jest analogicznie, ale stolarka tam już jest późniejsza, ościeżnicowo-krosnowa. W poziomie poddasza znajdują się dwa duże, pierwotne otwory okienne, doświetlające jedyne pomieszczenie mieszkalne zlokalizowane na tej kondygnacji /pom. 2.2/, oraz dwa małe okienka doświetlające pomieszczenia strychowe /pom. 2.3 i 2.4/. Okna do pom. 2.2 są wtórnie powiększone /podwyższone - brak rygla nadprożowego, przy zachowanym ryglu podparapetowym i poszerzone - podcięte słupy/. Układ okien w szczycie jest symetryczny. Otwory okienne w elewacji, nie mają osiowych powiązań kompozycyjnych. Okiennic obecnie brak². Zachowały się tylko okucia.

W partiach narożnikowych cokołu, tuż pod podwaliną ściany ryglowej, widoczne są relikty końcówek dwóch namurnic, leżących na ścianie płn. i płd. Od str. płn. - dwóch, zewnętrznej i wewnętrznej, a od str. płd. - tylko zewnętrznej i negatyw wewnętrznej. Na nich opierały się belki pierwotnego, drewnianego stropu nad piwnicami.

Z analizy konstrukcji ryglowej w elewacji i odpowiadającej jej ścianie wsch. części mieszkalnej, od strony młyna, w pom. 1.5, wynika, że pierwotny układ wnętrza, przynajmniej w partiach skrajnych części mieszkalnej parteru musiał być 3-traktowy. Widoczne są czoła belek podwalinowych i oczepowych podłużnych ścian wewnętrznych pomieszczenia w trakcie środkowym /w elewacji zach. słup 5 i 7 licząc od płn./. Na osi podłużnej budynku, znajdowały się tam wąskie pomieszczenia, o nieznannej wielkości i funkcji /komora, korytarz (?)/. Pomieszczenie od strony zach. doświetlone było jednym, zachowanym obecnie, oknem. Od strony wsch. - musiało być ciemne.

Pod podwaliną płd. ściany ryglowej, w osi słupów 5 i 7, już w partii kamiennego cokołu, widoczne są szpachlowane, zaszpałdowane otwory (?). W piwnicy nr 0.4, w ścianie zach. zachowały się relikty drewnianego podciągu lub namurnicy ściany (?) podpierającej pierwotnie strop drewniany oraz pierwotną, nieistniejącą już płd. ścianę traktu środkowego na parterze. Najprawdopodobniej, czoła tych elementów widoczne były pierwotnie w elewacji zach. Przebudowa stropów i podziałów piwnic, spowodowała ich usunięcie i zamurowanie otworów.

5.3.3. Elewacja płd. - kompozycja /patrz: rys. nr 9 i dokumentacja foto., katalog /3-elewacje/3-elewacja płd./.

¹ pierwotnie dolne rygle były wszystkie na tym samym poziomie, także w osiach okiennych

² dwupłycinowe były jeszcze w 1979 r. /patrz: dok. fot./

Jest to elewacja tylna, podwórzowa młyna. W poziomie piwnic /przyziemia/ elewacja ma 9 osi okiennych, natomiast w poziomie parteru osi 8. Otwory okienne w elewacji, na obu poziomach, nie mają osiowych powiązań kompozycyjnych. Tylko jedno okno na poziomie parteru /oś 8, licząc od zachodu/ i dwa na poziomie piwnic /oś 8 i 9/ związane są z produkcyjną częścią młyńską, doświetlając ją od strony pld.

W poziomie piwnic, na czwartej i siódmej osi znajdują się dwa wejścia do budynku o charakterze gospodarczym. Wschodnie prowadzi bezpośrednio na dolny poziom części młyńskiej. Zachowała się w nim pierwotna stolarka /drzwi pierwotne, dwuskrzydłowe, ramowo-klepkowe, klepki w układzie poziomym/.

Pierwotne wejście zachodnie, z również zachowaną, pierwotną stolarką /drzwi pierwotne, dwuskrzydłowe, ramowo-klepkowe, klepki w układzie ukośnym/ oraz jedno, pierwotne okno na parterze¹, obecnie zamurowane, osłonięte jest obecnie wtórną, 2-poziomową, przekrytą daszkiem pulpitem przybudówką ze schodami. Po dobudowie przybudówki, na poziomie parteru, po zach. stronie zamurowanego okna, w sąsiednim polu konstrukcji ryglowej wykonano otwór drzwiowy /obecne wejście ze schodów do kuchni - oś 4/. Przybudówka pełni funkcję przede wszystkim dobudowanej, zewnętrznej klatki schodowej. W dolnej części ściany ma murowane, z zewnątrz nietynkowane, w górnej - drewniane, ryglowe bez wypełnienia, oszalowane pionowym deskowaniem. Oba poziomy doświetlają niewielkie okna. Dolny - w ścianie zach., górny - w pld. Przybudówka kryje, prowadzące z poziomu terenu podwórza na parter budynku, bezpośrednio do kuchni, 1-biegowe schody zewnętrzne. Bieg schodów jest drewniany. Pierwsze trzy dolne stopnie - betonowe. Pod schodami, w dolnej, murowanej części znajduje się wydzielone pomieszczenie stanowiące przedsionek, przed dawnym, pierwotnym wejściem z podwórza do piwnicy gospodarczej. Poprzez tą sień, dostępną drzwiami w ścianie pld., można się dostać do znajdującego się za wejściem korytarza i dalej, jednobiegowymi schodami na parter, do sieni mieszkalnej² oraz do pozostałych pomieszczeń piwnicznych.

Elewacja jest całkowicie otynkowana. Zarówno jej murowana z cegły partia piwniczna, jak i jej pierwotna, zachowana jeszcze w większości, konstrukcja ryglowa parteru, która jest dość dobrze czytelna pod tynkiem. Większość otworów okiennych jest przebudowana. W poziomie piwnic - wszystkie. W okna wprowadzono nową stolarkę okienną /patrz punkt 5.3.5. opisu/.

Elewację zwieńcza profilowany gzyms drewniany, deskowy, przybity do ukośnie ściętych belek stropowych nad parterem, analogiczny jak elewacji ptn.

Z uzyskanych informacji, przeprowadzonych szczegółowych oględzin i wykonanych sondaży /patrz: dok. fot./ wynika, że ok. 7 metrowy odcinek pierwotnej konstrukcji ryglowej, w zach. części elewacji, na całej wysokości, do belki oczepowej, na której opierają się belki stropu nad parterem, usunięto/. W to miejsce wprowadzono mur z cegły /remont w 1968 roku/. Z obserwacji pozostałych partii otynkowanej elewacji i wykonanych sondaży wynika, że pozostała część konstrukcji ryglowej zachowała się pod tynkiem niemal w pierwotnym układzie i kompozycji. Istniejące okna są w pierwotnej lokalizacji, ale oprócz jednego w hali młyńskiej, które zachowało swoją pierwotną wielkość /zachowany rygiel nadprożowy i podparapetowy/, pozostałe okna zostały obniżone. Podobnie jak na elewacji zach. i ptn. Zachowały się rygle nadprożowe /w osi okiennej 5 i 6 także je obniżono - ?/, natomiast obniżając okna, najprawdopodobniej usunięto pierwotne rygle podparapetowe. Pierwotnie wszystkie dolne rygle, także w osiach okiennych, podobnie jak w pozostałych elewacjach, były na jednym poziomie. Widok elewacji,

¹ wg fot. z 1937 r. w Reissmann K., Die Kunstdenkmaler des Stadt und Landkreis Landsberg /Warthe/, Berlin 1937. Szczegółowy inwentarz zabytków miasta i powiatu - wydany w ramach serii Kunstdenkmaler der Provinz Brandenburg T. 7 cz. 2

² Obecnie, ze względu na katastrofalny stan schodów, to przejście nie funkcjonuje.

jeszcze z wyeksponowaną, pierwotną konstrukcją ryglową, przedstawia zdjęcie z ok. 1937 r.¹ /dok. fot./ Z analizy tej fotografii oraz wykonanych sondaży /patrz: dok. fot./ wynika, że układ i widok konstrukcji ryglowej w tej elewacji był analogiczny do tego w elewacji płn., tj. na namurnicy zewnętrznej leżącej na murowanej ścianie zewnętrznej piwnicy, widoczne były czoła belek stropowych, a na nich klasyczna drewniana konstrukcja szkieletowa wypełniona głównie szachulcem, z podwaliną, z dwoma poziomami rygli i belką oczepową. Czoła belek stropowych w elewacji pozostały nawet po wymianie stropów w piwnicach na monolityczne. Końcówki belek zintegrowane z konstrukcją ścian ryglowych parteru, po prostu odcięto.

5.3.4. Elewacja wsch. - kompozycja /patrz: rys. nr 11 i dokumentacja foto., katalog /3-elewacje/4-elewacja wsch./.

Jest to elewacja szczytowa od strony części młyńskiej, stykająca się bezpośrednio z kanałem młyńskim. W ostatnich latach wyburzono znajdującą się tutaj drewnianą, 2-poziomową przybudówkę mieszczącą komorę turbinową /poniżej poziomu posadzki piwnicy/ i komorę silnikową /na poziomie posadzki piwnicy/. Negatyw tej przybudówki jest jeszcze dobrze czytelny na elewacji.

Na poziomie piwnic, ściana wsch. została w znaczny stopniu przebudowana. Podobnie jak ściana zach., pierwotnie była to masywna, gruba ściana kamienna /grubości ok. 0,80 m/. Najprawdopodobniej ze względów technologicznych (?), partię środkową ściany, na długości ok. 8,0 m, na wysokości piwnic, całkowicie przebudowano. Po wyburzeniu tego fragmentu pierwotnej ściany kamiennej, w jej miejscu wymurowano nową, o połowę cieńszą /gr. ok. 40 cm, tj. na 1 i 1/2 cegły/, z małej cegły ceramicznej, licując ją w partii elewacji z pozostałymi fragmentami ściany kamiennej².

W przemurowanej partii muru, po stronie płn, widoczne jest obecnie zamurowane przejście z dolnego poziomu hali młyńskiej do wyburzonej już przybudówki na poziomie komory silnikowej. Zostało ono wykute. W dolnej, nieprzebudowanej, kamiennej partii ściany, poniżej posadzki piwnicy, widoczny jest niewielki, prostokątny, wtórny otwór usytuowany na osi elewacji, częściowo znajdujący się poniżej poziomu wody w kanale młyńskim, związany zapewne z przenoszeniem napędu z turbiny do urządzeń wewnętrznych młyna. Wylot tego otworu w młynie znajduje się w posadzce, w obrębie pędni dolnej /zabezpieczony jest drewnianą klapą/. Powyżej tego otworu, już w murze z cegły, ślady przemurowań /oś koła-?/. Zachowały się również inne metalowe i drewniane relikty konstrukcyjne i technologiczne związane z ostatnim napędem młyna, wcześniej znajdujące się w wyburzonej przybudówce, m.in. innymi fragment metalowej rury doprowadzającej wodę do komory turbinowej.

Elewacja, w partii parteru i poddasza zachowała się, z czytelnymi, niewielkimi zmianami, jeszcze w formie pierwotnej. Na poziomie parteru jest otynkowana. Pod tynkiem, czytelna jest, pierwotnie wyeksponowana, konstrukcja ryglowa ściany, jedynie częściowo przekształcona w dolnej partii od strony płn. Zapewne z powodu korozji /ta partia ściany znajdowała się w obszarze bezpośredniego kontaktu z rynną doprowadzającą wodę do koła wodnego/ usunięto fragment konstrukcji ryglowej ingerując na wysokość ok. 0,5 m w jej pierwotną strukturę. Na odcinku jej styku z przybudówką, tj. ok. 6,50 m, wycięto pierwotną podwalinę i dolne partie /ok. 50

¹ Reissmann K., Die Kunstdenkmäler des Stadt und Landkreis Landsberg /Warthe/, Berlin 1937. Szczegółowy inwentarz zabytków miasta i powiatu - wydany w ramach serii Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg T. 7 cz. 2

² Spowodowało to poszerzenie i powiększenie pomieszczenia dolnego poziomu hali młyńskiej o ok. 4 m² /40-50 cm na 8 metrach/.

cm/ 4 słupów i zastrzału narożnego. Wprowadzono w to miejsce podmurowanie z cegły i nową podwalinę pod ucięte elementy pierwotnej konstrukcji. Sposób wykonania tego podmurowania, odbiegający jakościowo od dolnej partii muru ceglanego, wskazuje na wtórność tej ingerencji w stosunku do przebudowy ściany piwnic. Odkrywką wykonaną w narożniku płn. ściany, na poziomie pierwotnej podwaliny /patrz: dok. fot./ wykazała, że zachował się słup narożny i relikty zewnętrznej namurnicy i podwaliny ściany płn. Stan tych elementów, noszących ślady wcześniejszych remontów, jest katastrofalny.

Szczyt elewacji, wybudowany w konstrukcji ryglowej, bez wypełnień, oszalowany jest od strony elewacji pionowym deskowaniem. Usytuowane są w nim trzy otwory okienne, wypełniające pola konstrukcji ryglowej. Płd. część konstrukcji ryglowej szczytu została wymieniona po 1990 r, zapewne podczas usuwania wystawki dachowej. Elewację wieńczy gzyms naczółkowy, tutaj w formie prostej, nieprofilowanej deski. Stolarka okienna - patrz punkt 5.3.5. opisu.

5.3.5. Stolarka okienna i drzwiowa /patrz: rys. nr 8-11 i dokumentacja foto., katalog /3-elewacje/6-stolarka zewnętrzna/.

Stolarka okienna:

W elewacjach budynku znajduje się 37 otworów okiennych o różnej wielkości i z bardzo zróżnicowaną stolarką - konstrukcyjnie, formalnie /podział, wystrój/ i chronologicznie. Większość stolarki okiennej pochodzi sprzed 1945 roku¹.

Poziom piwnic /13/:

- w elewacji płd. - 4 okna krosnowe, 1 i 2-skrzydłowe /pom. 0.1, 0.3 i 0.8/ oraz 2 okna stałe, w metalowych ramach /pom. 0.9/ oraz 2 okna w metalowej ramie, 2 skrzydłowe, ze szczelinami /pom. 0.4/;

- w elewacji zach. - 1 okno w metalowej ramie, 2 skrzydłowe, ze szczelinami;

- w elewacji płn. - 1 krosnowe, 2-skrzydłowe /hala młyńska/, 1 okno w metalowej ramie, 2-skrzydłowe, ze szczelinami /pom. 0.7/, 1 wtórne, wykute, okienko /relikty metalowej ramy/ - pom. 0.2, 1 wtórne, wykute, okienko /relikty metalowej ramy/ - pom. 0.6

Poziom parteru /17/:

- w elewacji płn.: 7 okien, 5 z pocz. XX w. z dekoracyjnym słupkiem /4 skrzydłowe, 4-polowe, bezszprosowe, ościeżnicowo-krosnowe - pom. 1.2, 1.12 i 1.13/, 1 okno w pom. 1.3 /4-skrzydłowe, 8-polowe, ościeżnicowo-krosnowe jak w pom. 1.11 w elewacji zach./ i jedno, wtórne, mniejsze od otworu pierwotnego, w hali młyńskiej /2-skrzydłowe, 6-polowe, ościeżnicowo-krosnowe, skrzydła otwierane na zewnątrz/

- w elewacji zach: 3 okna XIX-w. - jedno w pom. 1.12 /okno pojedyncze, 4-skrzydłowe, 8-polowe, ościeżnicowe, skrzydła otwierane na zewnątrz/, 2 okna, w pom. 1.11 - jak w pom. 1.3 /4-skrzydłowe, 8-polowe, ościeżnicowo-krosnowe/

- w elewacji płd: 6 okien współczesnych, skrzynkowych, 4-skrzydłowych, 4-polowych /pom. 1.6, 1.7, 1.8, 1.9 i 1.10/ i 1 XIX-w. okno, w hali młyńskiej /pom. 1.4/ - jak w pom. 1.3 i 1.11 /4-skrzydłowe, 8-polowe, ościeżnicowo-krosnowe/

Poziom poddasza /7/:

¹ w sześciu oknach w elewacji płd. - stolarka współczesna, skrzynkowa

- w szczycie zach. /pokój na poddaszu/ - 2 XIX-w. okna ościeżnicowo-krosnowe, 4-skrzydłowe, 8-półowe, dzielone krzyżem równoramiennym z kostką
- w szczycie wsch. 1 okno XIX-w. /?/, krosnowe, 2-skrzydłowe, 4-półowe; pozostałe 2 okna - wtórne, prowizoryczne

Stolarka drzwiowa zewnętrzna, w elewacjach.

Poziom piwnic:

- w ścianie płd., jedne drzwi pierwotne, dwuskrzydłowe, ramowo-klepkowe /klepki w układzie poziomym/ do pom. 0.9 /dolna hala młyńska/ zawieszane na zawiasach pasowych; drzwi do przedsionka w przybudówce /pom. 0.1/ - nowe, deskowe; w przedsionku znajdują się pierwotne drzwi zewnętrzne do piwnic pod częścią mieszkalną - dwuskrzydłowe, ramowo-klepkowe /klepki w układzie ukośnym/ do pom. 0.2 /korytarz/.

Poziom parteru:

- główne drzwi wejściowe do części młyńskiej i mieszkalnej w ścianie płn. - drzwi pierwotne, identyczne w konstrukcji, formie i wystroju, dwuskrzydłowe, ramowo-płycinowe, z 2-półowymi nadświetlami, zawieszane na hakowych zawiasach, zaopatrzone w zamek puszkowy i pionową zasuwę, zachowany pierwotne szyldy i klamka; płyciny drzwi, po 4 w skrzydle /2 prostokątne i 2 ośmioboczne/, finezyjnie zdobione motywami geometrycznymi i kwiatowymi.

5.4. Wnętrza. Układ przestrzenno-funkcjonalny i zachowana struktura /patrz dokumentacja rys. i szczegółowa dok. fotograficzna/

Budynek posiada 3 kondygnacje: piwnicę, parter i poddasze.

Obecna funkcja pomieszczeń i wysokość kondygnacji w świetle:

- piwnice	-	część mieszkalna 224 - 246 cm
		część młyńska 258 - 276 cm
- pom. 0.1	-	przybudówka płd. - przedsionek
- pom. 0.2	-	korytarz i schody na parter
- pom. 0.3	-	piwnica gospodarcza
- pom. 0.4	-	piwnica gospodarcza
- pom. 0.5	-	piwnica gospodarcza - hydrofor
- pom. 0.6	-	piwnica gospodarcza
- pom. 0.7	-	piwnica gospodarcza
- pom. 0.8	-	piwnica gospodarcza - dawny warsztat
- pom. 0.9	-	hala młyńska
- parter	-	część mieszkalna 301 ÷ 308 cm
		część młyńska 336 - 350 cm /do deskowej powały/
- pom. 1.1	-	sień wejściowa

- pom. 1.2	-	pomieszczenie ekspozycyjne
- pom. 1.3	-	pomieszczenie ekspozycyjne
- pom. 1.4	-	hala młyńska
- pom. 1.5	-	magazyn
- pom. 1.6	-	pomieszczenie ekspozycyjne
- pom. 1.7	-	pomieszczenie ekspozycyjne
- pom. 1.8	-	pomieszczenie socjalne - kuchnia
- pom. 1.9	-	łazienka
- pom. 1.10	-	łazienka
- pom. 1.11	-	pomieszczenie biurowe
- pom. 1.12	-	pomieszczenie ekspozycyjne - tzw. Pokój Babci
- pom. 1.13	-	pomieszczenie ekspozycyjne - tzw. Pokój Młynarza
- pom. 1.14	-	przedpokój
- pom. 1.15	-	przybudówka pld. ze schodami zewnętrznymi
- poddasze	-	do kalenicy ok. 645 cm, pokój zach. - 281 cm
- pom. 2.1	-	przedpokój
- pom. 2.2	-	pokój
- pom. 2.3	-	stryszek
- pom. 2.4	-	strych
- pom. 2.5	-	hala młyńska

Opis poszczególnych kondygnacji.

5.4.1. Piwnice /patrz: rys. nr 2, 5, 6 i 7 i dokumentacja foto., katalog /4-wnętrza/
1piwnice/.

5.4.1.1. Uwagi ogólne.

Bliskość wody /potok Bogdanka, kanał młyński, staw młyński/ i jej wysoki poziom, mimo istniejącego drenażu i kamiennych ścian zewnętrznych piwnic od strony szczególnie narażonej na kontakt z wodami gruntowymi i opadowymi¹, doprowadzały do permanentnego zawilgocenia murów budynku. Od początku istnienia młyna woda była z jednej strony przyczyną jego powstania i funkcjonowania, a z drugiej strony przyczyną jego permanentnej, budowlanej korozji - fundamentów, ścian i stropów. Także i obecnie zawilgocenie jest jedną z ważniejszych przyczyn jego złego stanu technicznego. Dla zabezpieczenia budynku przed wodą gruntową wykonano w latach 50-tych zewnętrzne drenaże. Jednak szybko uległy zamuleniu i nie spełniały swojej roli.

¹ od pln. naturalny spadek terenu w kierunku pld. - krawędź pradoliny Warty, od zach. naturalny spadek terenu od strony drogi do Stanowic w kierunku doliny Bogdanki, a od wsch. kanał młyński stykający się bezpośrednio z elewacją wsch. budynku

Permanentne zawilgocenie budynku sprawiało, że jego pierwotna konstrukcja drewniana, ulegała siłą rzeczy szybkiej destrukcji. Dotyczyło to szczególnie dolnej partii słupów i końcówek belek stropowych opartych na zawilgoconych murach. Znaczącej korozji podlegały też fundamenty i ściany piwnic. Grzyby, pleśnie i typowe szkodniki drewna dopełniały dzieła zniszczenia. Zły stan pierwotnej drewnianej konstrukcji w piwnicach był zapewne jedną z podstawowych przyczyn ich wielokrotnej przebudowy.

Obiekt jest całkowicie podpiwniczony. Kondygnacja piwnic zagłębiona jest w stosunku do obecnego poziomu terenu od strony półn. na ok. 2,00-2,20 m. Natomiast od strony półd., jest cała wyeksponowana. Obecnie poziom posadzki piwnic pokrywa się z poziomem terenu. Tutaj znajdują się dwa zewnętrzne, pierwotne wejścia do piwnic, niemal symetrycznie rozmieszczone na elewacji półd. Wschodnie, bezpośrednio prowadzi na dolny poziom hali młyńskiej, zachodnie /obecnie osłonięte przybudówką półd. ze schodami zewnętrznymi - pom. 0.1/ - do piwnic pod częścią mieszkalną i dalej korytarzem i drewnianymi schodami na parter budynku do sieni mieszkania młynarza.

Wg informacji z ekspertyzy wykonanej w 1990 roku¹, pod kamiennymi fundamentami z kamienia polnego na zaprawie wapiennej, o zróżnicowanym poziomie posadowienia /od 40 cm w piwnicach gospodarczych do 240 cm od strony kanału młyńskiego/, występuje konstrukcja z belek dębowych /zapewne ruszt lub pale - ?/.

5.4.1.2. Piwnice gospodarcze pod częścią mieszkalną budynku.

Analiza układu funkcjonalno-przestrzennego.

Z przeprowadzonych badań /analiza murów i stropów piwnic - pom. 0.2, 0.4, 0.5, 0.7, 0.8 oraz odsłoniętej konstrukcji ryglowej parteru w elewacji zach. i we wsch. ścianie części mieszkalnej parteru od strony młyna w pom. 1.5/ wynika, że zarówno kondygnacja piwnic jak i parteru jest w dosyć znacznym stopniu przebudowana. Z powyższej analizy wynika, że pierwotny układ wnętrza, przynajmniej w partiach skrajnych części mieszkalnej parteru i piwnic /przynajmniej od str. zach.²/, musiał być 3-traktowy /patrz: rys. 2, 3, 9 i dok foto./.³

Sądząc z zachowanych jeszcze drewnianych stropów belkowych w piwnicy /pom. nr 0.8, 0.2 i relikw belki stropowej w pom. nr 0.5/, pierwotnie występował on zapewne, w analogicznej formie, we wszystkich pomieszczeniach piwnic. W elewacji zach. zachowały się relikty pierwotnych namurnic znajdujących się na półn. i półd. ścianie zewnętrznej budynku /przy tak znacznej grubości ścian zewnętrznych, po dwie z każdej strony/, na których opierały się belki pierwotnego stropu drewnianego, a na nich z kolei, podwalina ryglowych ścian zewnętrznych parteru /patrz: zdjęcie archiwalne młyna z 1937 roku, gdzie widoczne są jeszcze czoła drewnianych belek stropowych w miejscach gdzie już ich tam nie było/. Zachowany częściowo strop drewniany nad tą częścią piwnic docieplony był, pomiędzy deskowymi wsuwkami a deskami podłogowymi, polepą glinianą⁴.

¹ Podgórski W. - Młyn w Bogdańcu. Ekspertyza techniczna. - P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków w Szczecinie, 1990 r.

² w części wsch., na osi ściany zach. hali młyńskiej, zachował się, obecnie częściowo zamurowany, otwór łączący na poziomie piwnic, część mieszkalną młyna z halą młyńską; jest to jedyny element, który mógłby świadczyć o istnieniu pierwotnie i od tej strony traktu środkowego w układzie konstrukcyjnym piwnic; innych przesłanek - brak

³ W elewacji zach. widoczne są czoła belek podwalinowych i oczepowych podłużnych ścian wewnętrznych pomieszczenia w trakcie środkowym /szerszy opis - patrz: punkt 5.3.2 i 5.4.2./.

⁴ Podgórski W. - Młyn w Bogdańcu. Ekspertyza techniczna. - P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków w Szczecinie, 1990 r.

Z pierwotnego podziału wewnętrznego piwnic zachowały się przypuszczalnie tylko trzy ściany poprzeczne murowane z cegły: ściana wydzielająca część młyńską /wsch. w pom. 0.7 i 0.8/, ściana wsch. korytarza /pom. 0.2/ w części płn., pod sienią wejściową, i płn. część ściany zach. korytarza. Późniejsze przebudowy, które ukształtowały obecny układ przestrzenno-funkcjonalny piwnic i brak pełnej dostępności obiektu, uniemożliwiają, na tym etapie badań, pełną rekonstrukcję pierwotnego rozplanowania piwnic. Być może, możliwe będzie to do ustalenia, dopiero podczas prac realizacyjnych, po pełnym udostępnieniu obiektu.

Pozostałe ściany wiążą się z przebudową, w trakcie której zmieniono pierwotny układ wewnątrz na obecny 2-traktowy, przecięty poprzecznym korytarzem-sienią, skomunikowanym poprzez drewniane schody z poziomem parteru /patrz: powiązanie ściany środkowej pomiędzy pom. nr 0.7 i 0.8 ze ścianą wsch.¹ i relikty drewnianego podciagu lub namurnicy ściany (?) podpierającej pierwotnie strop drewniany oraz pierwotną, nieistniejącą już pld. ścianę traktu środkowego na parterze, zachowaną na ścianie zach. w pom. 0.4/.

Z korytarza prowadzą wejścia do poszczególnych piwnic poza piwnicą nr 0.8, która stanowiła zaplecze warsztatowe młyna i dostęp do niej jest tylko z dolnej hali młyńskiej.

W ścianie pld. korytarza znajduje się wyjście na podwórze, sądząc po zachowanej tam jeszcze stolarce drzwiowej, pierwotne. To zapewne, pierwotnie tędy mieszkanie, znajdujące się na parterze, było skomunikowane z podwórzem po powstaniu budynku młyna. Przybudówka ze schodami jest najprawdopodobniej wtórna (?).

Podczas tej przebudowy nad częścią pomieszczeń piwnicznych /pom. 0.2, połowa pom. 0.4, pom. 0.7/ wprowadzono ceramiczne sklepienia odcinkowe oparte na ścianach i na koszowych, ceglanych gurtach². Tak znaczna przebudowa piwnic niemal całkowicie zatarła ślady pierwotnych podziałów wnętrza piwnic. W kolejnej przebudowie piwnic, w k. XIX lub na pocz. XX w., wprowadzono odcinkowy strop na kształtownikach stalowych nad pom. nr 0.6 i zapewne już wówczas wzmocniono, poprzez dodatkowe podparcie stalowym podciągami, zachowany, pierwotny strop drewniany nad pom. nr 0.8. Podczas kolejnego remontu, wprowadzono płaski strop stalowo-ceramiczny nad pom. nr 0.4, a już po roku 1990 wymieniono drewniany podciąg podpierający strop przy ścianie płn. korytarza /pom. 0.2/, przy ścianie płn., na dwuteownik stalowy.

5.4.1.3. Hala młyńska w poziomie piwnic.

Zachował się jej pierwotny, jednoprzestrzenny układ wewnątrz z wejściem od strony podwórza /zachowana pierwotna stolarca drzwiowa/. Obecny, belkowy, głównie nagi strop drewniany, oparty na dwóch podłużnych podciągach, podpartych czterema słupami,³ jest w znacznej mierze wtórny /wymieniona została większość belek w części wsch./ Na zachowanych czterech belkach od str. zach., być może jeszcze pierwotnych, zachowały się ślady wcześniejszych dwóch analogicznych podciągów zlokalizowanych dokładnie pod dwoma słupami zachowanej, pierwotnej konstrukcji nośnej hali młyńskiej na parterze. Nowe podciągi wprowadzono obok

nie, 1990 r.

¹ nową ścianę usytuowano na osi pierwotnego, odcinkowo przesklepionego przejścia pomiędzy piwnicami pod częścią młyńską i mieszkalną

² typowe dla tego okresu rozwiązanie ognioodpornych stropów przed wprowadzeniem dźwigarów stalowych i stropów odcinkowych oraz płyt Kleina

³ w 2008 r., w trakcie prowadzenia badań, jeden ze słupów w podciągu pld., w dolnej części spruchniały, wymieniono w trybie awaryjnym, wprowadzając w tym miejscu dwa słupy; jego zły stan techniczny doprowadził do znacznej deformacji konstrukcji drewnianej tej części budynku na wszystkich kondygnacjach

pierwotnych, po ich stronie płn. Czy pierwotne podciągi były podparte każdy pojedynczym słupem tak jak na parterze, czy tak jak jeszcze przed kilkoma miesiącami każdy dwoma¹ - brak danych. Zdaniem autora podparcie stropu /przez wprowadzenie dodatkowych dwóch słupów/ wzmocniono zapewne dopiero po wydzieleniu, ścianą ryglową, w zach. partii hali młyńskiej na parterze, aneksu na całej szerokości budynku, w celu zlokalizowania tam trzech nowych pomieszczeń: dwóch² związanych z młynem /magazyny (?), obecnie pom. 1.5 i 1.6/ oraz pomieszczenia pełniącego rolę "śluzy", pomiędzy "brudnym" młynem i "czystym" mieszkaniem /pom. 1.3/. W strop nad piwnicą wprowadzono wówczas nową belkę stanowiącą podwalinę nowej ściany ryglowej. W istotny sposób zwiększyło to obciążenie stropu nad piwnicą. Z kolei, zapewne późniejsza adaptacja dwóch skrajnych pomieszczeń na funkcje mieszkalne spowodowała docieplenie stropu, na zaadaptowanej powyżej powierzchni, od str. piwnicy, poprzez wprowadzenie deskowych wsuwek i polepy z gliny³. Bardzo prawdopodobne, że remont stropu nad dolnym poziomem hali młyńskiej z wymianą 4 belek, dwóch podciągów i wprowadzeniem czterosłupowego podparcia oraz wprowadzenie nowych pomieszczeń na parterze wykonano jednocześnie, w czasie jednego remontu.

Z analizy podparcia wsch. końcówek nowych podciągów oraz z faktu wykucia otworu wejściowego do komory turbinowej z lat 30-tych XX w. wynika, że najprawdopodobniej w tym samym czasie, przebudowano także zewnętrzną ścianę wsch. na tym poziomie. Całą, środkową, zapewne pierwotnie kamienną /jak ściana zach. budynku/ część ściany wyburzono /ok. 8.0 m/. W jej miejsce wprowadzono znacznie cieńszą /1 i 1/2 cegły - ok. 40 cm/ ścianę ceglana. Poszerzono w ten sposób pomieszczenie o ok. 40-50 cm, co spowodowało powiększenie pomieszczenia o ok. 4 m² /40-50 cm na 8 metrach/. Sądząc po skomplikowanych, zachowanych nacięciach podciagu pld. przy jego oparciu wsch., zmiany te spowodowane były zapewne względami technologicznymi.

Zmiany związane z ewolucją napędu młyna /od wodnego koła młyńskiego do silnika elektrycznego/ i technologią produkcji były przyczyną jeszcze wielu zmian wprowadzanych w konstrukcji hali młyńskiej⁴. Nie spowodowały jednak one już jakichś zasadniczych zmian w strukturze budowlanej i układzie przestrzenno funkcjonalnym tej części młyna /przebudowa otworów okiennych, dodatkowe wzmocnienia stropu, nowe wymiany w stropie w celu wprowadzenia nowych urządzeń /mieszalki/, przejście do komory turbinowej w ścianie wsch. (obecnie zamurwane), wylanie nowej 20 cm, betonowej posadzki z drenazem podposadzkowym (w 1968 r.)/.

Mimo podwyższenia posadzki w hali młyńskiej i tak jest różnica w wysokości pomieszczeń piwnicznych na korzyść części młyńskiej. Może to wynikać z niewielkiego spadku terenu w kierunku Bogdanki, ale także z powodu podwyższania posadzki w piwnicach części mieszkalnej z powodu "ucieczki" przed wysokim poziomem wody gruntowej, zalewającej piwnice. Obecnie woda gruntowa przepływa tuż pod posadzką piwnic. Ceglane posadzki są permanentnie mokre /pom. 0.2, 0.7/

5.4.1.4. Aktualna struktura budowlana kondygnacji piwnicznej

/patrz: rys nr 2 i szczegółowa dok. foto./

¹ w 2008 roku wymieniono zach. słup w podciagu pld. na dwa nowe

² zachowane dwa otwory drzwiowe, jeden /pld./ obecnie zamurowany

³ Podgórski W. - Młyn w Bogdańcu. Ekspertyza techniczna. - P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków w Szczecinie, 1990 r.

⁴ zmiany te szerzej opisał T. Kubiak w dokumentacji etnograficznej z 1979 r.

Fundamenty: z kamienia polnego na zaprawie wapiennej na dębowych palach lub rusz-
cie (?)¹.

Ściany piwnic:

- zewnętrzne - trzy ściany, płn., zach i wsch., kamienne, na zaprawie wapiennej,
pierwotnie licowane i nie tynkowane

- wewnętrzne - wszystkie ściany murowane z cegły na zaprawie wapiennej,
otynkowane

Stropy:

- pierwotny strop drewniany, belkowy pod częścią mieszkalną budynku, zacho-
wany jeszcze w pom. 0.8, 0.2, relikty /fragment belki/ nad pom. 0.5, a najprawdopodobniej wtór-
nie wykonany nad zach partią pom. 0.9, był docieplony; w zachowanych partiach stropu, belki
są widoczne na wysokości ok. 8-9 cm; powyżej jest powłoka z deskowych wsuwek /gr 3,6 cm i
szer. 25-45 cm/, przestrzeń pomiędzy deskowymi wsuwkami, umieszczanymi w podłużnych
wrębach lub na odsadzkach wyciętych w belkach stropowych, a deskami podłogowymi,
wypełniona jest polepą glinianą²

- mocno przebudowany, ale o pierwotnej konstrukcji strop drewniany, belkowy,
nagi nad dolnym poziomem hali młyńskiej /pom. 0.9, nad ok. 3/4 pomieszczenia/

- sklepienie ceglano odcinkowe oparte na ścianach - część płd. pom. 0.2 i część
pom. 0.5

- sklepienie ceglano odcinkowe oparte na ścianach i ceglanych, koszowych gurtach -
pom. 0.3, połowa pom. 0.4 i pom. 0.7

- strop odcinkowy na belkach stalowych w pom. 0.6

- strop płaski typu Kleina nad połową pom. 0.4

Schody:

- zewnętrzne - w przybudówce płd. - drewniane, policzkowe, pełne, prowadzące z
podwórza do kuchni, trzy pierwsze stopnie - betonowe

- wewnętrzne - w części młyńskiej, pośrodku maszynowni: policzkowe, ażurowe,
drewniane, prowadzące do hali młyńskiej na parterze; w części mieszkalnej /pom. 0.2/ - dreb-
niane policzkowe, ażurowe, obecnie mocno zniszczone, od dawna nie używane

Posadzki:

- ceglano, wtórne - w pom. 02, 04, 07, 08

- betonowe, wtórne - w pom. 01, 03, 04, 05, 06, 09

Otwory drzwiowe:

- zewnętrzne - do części młyńskiej - pierwotny, z zachowaną stolarką drzwiową
- do przybudówki ze schodami - z okresu budowy jej dolnej kon-
dygnacji, stolarka wtórna

- wewnętrzne - część wtórnie przekształcona;

- pierwotne - z sieni w przybudówce /pom. 0.1/ do korytarza /pom. 0.2/,
pierwotnie zewnętrzne, z zachowaną, pierwotną stolarką drzwiową oraz z pom. 02 do 0.7 z reli-
ktowo zachowaną, pierwotną stolarką,

¹ wg - Podgórski W. - Młyn w Bogdańcu. Ekspertyza techniczna. - P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków w
Szczecinie, 1990 r.

² j.w.

- pomiędzy pom. 02 i 03, oryginalne, z okresu przebudowy piwnic, z zachowaną oryginalną stolarką

Otwory okienne: w większości znacznie, wtórnie przekształcone. Dwa małe okienka w partii zach. elewacji płn. - wykute (?). Stolarka wtórna, w kilku otworach okiennych - ślusarka żeliwna.

5.4.2. Parter /patrz: rys. nr 3, 5, 6 i 7 i dokumentacja foto., katalog /4-wnętrza/2parter/.

Pierwotna część mieszkalna budynku na poziomie parteru obecnie jest powiększona o dwa pomieszczenia - 1.3 i 1.6. Z przeprowadzonych badań wynika, że z hali młyńskiej w poziomie parteru, na całej szerokości budynku, wtórnie wydzielono nową ścianą ryglową aneksu o szer. 2,60-2,90 m. W strop nad piwnicą wprowadzono wówczas nową belkę stanowiącą podwalinę nowej ściany ryglowej. Aneks podzielono najprawdopodobniej już pierwotnie na trzy pomieszczenia: dwa związane z młynem /magazyny (?), obecnie pom. 1.5 i 1.6/ oraz pomieszczenie pełniące rolę "śluzy", pomiędzy "brudnym" młynem i "czystym" mieszkaniem /pom. 1.3/. Pomieszczenie 1.3 zostało skomunikowane z częścią mieszkalną dwoma otworami drzwiowymi, z których ten w ścianie zach. był najprawdopodobniej pierwotny i w sposób bezpośredni łączył mieszkanie z halą młyńską już wcześniej. Potrzeba magazynów i problem tego niefunkcjonalnego połączenia mógł być przyczyną tej przebudowy. Pozostałe dwa pomieszczenia miały dostęp drzwiami od strony hali młyńskiej. Jedno jest jeszcze obecnie zachowane /do pom. 1.5, cały czas powiązane funkcjonalnie z halą młyńską, brak stolarki/, drugie, obok, do pom. 1.6, zostało zamurowane. Wykonano to zapewne po zaadaptowaniu tego, pierwotnie gospodarczego, pomieszczenia na funkcje mieszkalne i po połączeniu go nowym otworem drzwiowym w ścianie zachodniej z pom. 1.7. Przepuszczalnie wówczas wprowadzono także murowaną ściankę działową, oddzielającą to pomieszczenie od magazynu - pom. 0.5/. Zapewne podczas tej adaptacji, na szerokości aneksu, wykonano docieplenie wcześniej nagich stropów hali młyńskiej, zarówno od strony piwnic jak i poddasza poprzez wprowadzenie deskowych wsuwek i polepy z gliny¹. Nie docieplono tylko stropu nad magazynem /pom. 1.5/.

Cała ta przebudowa spowodowała istotne dociążenie stropu na piwnicą. Być może wówczas nastąpił remont stropu nad piwnicami i wzmocnienie konstrukcji jego podparcia przez wprowadzenie dwóch nowych podciągów podpartych czterema słupami.

Z analizy odsłoniętej obecnie konstrukcji ryglowej w elewacji zachodniej i odpowiadającej jej ścianie wsch. pierwotnej części mieszkalnej, od strony młyna, w pom. 1.5, wynika, że pierwotny układ wnętrza parteru, przynajmniej w partiach skrajnych części mieszkalnej parteru musiał być 3-traktowy. W elewacji zach. widoczne są czoła belek podwalinowych i oczepowych podłużnych ścian wewnętrznych pomieszczenia w trakcie środkowym /słup 5 i 7 licząc od płn./. Analogiczna sytuacja występuje na ścianie wsch. części mieszkalnej, od strony młyna, w pom. 1.5. Na osi podłużnej budynku, znajdowały się tam pierwotnie wąskie pomieszczenia, o nieznannej wielkości i funkcji. Pomieszczenie od strony zach. doświetlone było jednym, zachowanym obecnie, oknem. Od strony wsch. - musiało być ciemne.

Czy pierwotny, 3-traktowy układ, obejmował tylko szczytowe partie /np. wąskie izby, alkową lub komorę (?) - patrz analogie w dok. foto./, czy też w formie korytarza (?) przebiegał na całej długości części mieszkalnej, a jego fragmentów można się jeszcze doczytywać w środkowej partii części mieszkalnej? Odpowiedź na to pytanie wymaga pełnego dostępu do

¹ Podgórski W. - Młyn w Bogdańcu. Ekspertyza techniczna. - P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków w Szczecinie, 1990 r.

konstrukcji ryglowej ścian oraz do stropów. Możliwe to będzie dopiero podczas pełnej, kompleksowej renowacji budynku.

W części zach., in situ zachowała się jedna, płn. ściana traktu środkowego. Obecnie - pld. ściana pom. 1.12 i 1.13. Pierwotną ścianę pld. przesunięto 2,5 m w kierunku pld. i ta część budynku obecnie również jest 3-traktowa, ale w zmienionym, w stosunku do pierwotnego układzie.

W części wsch. nie zachowała się żadna ze ścian pierwotnego traktu środkowego. Układ tam uległ zmianie na 2-traktowy.

Pom. 1.12, tzw. Pokój Babci, jest wydzielone drewnianym przepierzeniem z, być może, pierwotnie jednego, głównego pomieszczenia mieszkalnego części mieszkalnej. Świadczyłyby o tym układ kompozycyjny okien w elewacji płn., jak i układ drzwi wewnętrznych.

Z analizy elewacji pld. z fot. z 1937 r. wynika, że po str. wsch. obecnego wyjścia z pom. 1.8 do przybudówki pld. był otwór okienny. Musiał zostać zamurowany po wprowadzeniu obecnej ściany pomiędzy pom. 1.7 i 1.8, która z nim skolidowała. Obok zamurowanego otworu okiennego, w sąsiednim polu konstrukcji ryglowej, znajduje się otwór drzwiowy prowadzący, z pom. 1.8 na schody zewnętrzne i dalej na podwórze gospodarcze. Powstanie tego otworu związane było najprawdopodobniej ze zmianą układu funkcjonalnego w części mieszkalnej traktu pld. /patrz: punkt 5.4.2.1 - stropy/. Zapewne wówczas wprowadzono przybudówkę ze schodami zewnętrznymi w elewacji pld. umożliwiającymi bezpośrednie wyjście, z zapewne nowej kuchni, na podwórze gospodarcze.

W 1950, gdy młyn przejęła Spółdzielnia "Samopomoc Chłopska", pierwotne mieszkanie młynarza, po niewielkich pracach adaptacyjnych, nie wpływających na historyczny układ pomieszczeń, podzielono na dwa niezależne mieszkania. Jedynie z przestrzeni obecnej kuchni, od strony zach., wydzielono ścianką działową niewielkie pomieszczenie na łazienkę. Podczas prac adaptacyjnych na funkcję muzealną, także uszanowano historyczny układ wnętrza. Usunięto w/w ściankę działową z kuchni. Wprowadzono podział pomieszczenia narożnego na dwa mniejsze /pom. 1.9 i 1.10/, na potrzeby zaplecza sanitarnego w wydzielonej części administracyjno-socjalnej.

Problem związany z dobudówką pld. z zewnętrznymi schodami, przebudową zach. odcinka ściany pld. budynku oraz problem ganków od strony płn. szerzej opisano w części dotyczącej elewacji - punkt 5.3.

5.4.2.1. Aktualna struktura budowlana kondygnacji parterowej.

/patrz: rys nr 3, 5, 6, 7/ i szczegółowa dok. foto./

Ściany parteru:

- zewnętrzne - na całym obwodzie budynku, wykonane w konstrukcji ryglowej /szkieletowej/ z różnym wypełnieniem. Podstawę konstrukcyjną szkieletu stanowią rytmicznie rozmieszczone słupy, osadzone dołem w podwalinie, a górą w oczepie, spięte dwoma poziomymi rygli i wzmocnione przynaróżnymi zastrzałami. Elementy konstrukcji wykonano z belek sosnowych o grubości ok. 18-20x20 cm. Pierwotnie wypełnienie było głównie strychulowe, tj. kołki owinięte powróżkami słomianymi maczanymi w glinie zmieszanej z sieczką i piaskiem z obu stron wylepione na gładko glina. Część pól, obecnie jest już zapewne wtórnie wypełniona cegłą ceramiczną. W elewacji pld, w części zach. fragment pierwotnej konstrukcji szachulcowej usunięto zastępując ją murem ceglany /rys. 3/. Podobnie jak w części płn. elewacji wsch.

/tylko dolna partia o wysokości ok. 50 cm/. W związku z otynkowaniem budynku i ograniczoną dostępnością w trakcie badań, nie można szczegółowo określić zakresu zachowania pierwotnego wypełnienia. Z przeprowadzonych szczegółowych oględzin i wykonanych sondaży wynika, że w elewacji płn., na jej fragmentach, przemurowano z cegły jej dolną partię /podwalina, zewnętrzna namurnica i być może również dolne części słupów/.

- wewnętrzne - konstrukcja ryglowa wypełniona najprawdopodobniej z suszonej cegły z gliny na zaprawie glinianej¹, tynkowane grubymi tynkami gliniano-wapiennymi i malowane farbami kredowymi i emulsyjnymi. Przy kominach i kominy z cegły pełnej palonej. Nowa ścianka działowa w części płd.-zach., wydzielająca pom. 1.9 i 1.10 - ceglana (?). Pomiedzy pom. 1.12, tzw. Pokojem Babci a pom. 1.13, tzw. Pokojem Młynarza występuje drewniane przepierzenie.

Stropy.

Nad całym parterem zachowane są pierwotne stropy drewniane. Jedynie nad niewielkim pomieszczeniem /1-14/ wtórnie wbudowano strop odcinkowy na belce stalowej. Obecnie dostęp do stropów jest ograniczony, tylko fragmentarycznie od strony poddasza. Poza kuchnią, wszędzie są otynkowane i pomalowane na biało.

Wg odkrywek wykonanych podczas ekspertyzy w 1990 roku², strop drewniany nad parterem ma zróżnicowaną konstrukcję /patrz dok. foto. katalog/1-archiwalne/4-dokumentacje/3-ekspertyza 1990/.

Nad częścią młyńską, produkcyjną jest to strop nagi z podłogą z desek przybitych bezpośrednio do belek stropowych..

Nad kuchnią /pom. 1.8/, najprawdopodobniej, wypełnienie pomiędzy belkami stropowymi wykonane było pierwotnie podobnie jak nad całym parterem, tj. ze specjalnie wykonanych szerokich, jednostronnie obrobionych belek /dyli-?/, opartych na podłużnych odsadzkach w belkach stropowych, licowanych z belkami od strony wnętrza i malowanych lub tynkowanych, w zależności od funkcji pomieszczenia /patrz dok. foto/. Przestrzeń pomiędzy dylami i deskami podłogowymi, bitymi bezpośrednio do belek stropowych, wypełniała polepa. Podczas ostatnich prac adaptacyjnych wprowadzono podwyższoną powalę z nowych desek, opartych na wyciętych odsadzkach w belkach stropowych, a na nich /luzem/, od strony poddasza, poukładano zdemonstrowane wcześniej dyle drewniane. Jedna z widocznych obecnie belek stropowych pełniła pierwotnie także rolę belki oczepowej wewnętrznej ściany ryglowej - widoczne są gniazda z uciętymi czopami oraz gniazda na zamocowanie wypełnienia szachulcowego - patrz rys. 3 i dok. foto. Po usunięciu ściany, osłabiona konstrukcyjnie, została podwieszona do nadciagu w poziomie poddasza. Jest to belka przerwana otworem klatki schodowej w sieni. Brak obecnie pewności, czy jest pierwotna. Gdyby tak było, byłby to ślad pierwotnego podziału wnętrza traktu płd.

W pozostałych pomieszczeniach parteru strop belkowy jest ukryty pod tynkiem wapiennym kładzionym na macie trzciniowej.

Schody:

- wewnętrzne

¹ Podgórski W. - Młyn w Bogdańcu. Ekspertyza techniczna. - P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków w Szczecinie, 1990 r.i Młyn wodny /Górny/ w Bogdańcu. Ul. Bohaterów Stalingradu 22, woj. gorzowskie. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska. PP PKZ Szczecin, mgr Tadeusz Kubiak, 1979

² j.w.

- w części młyńskiej: w narożniku hali produkcyjnej - jednobiegowe, policzkowe, ażurowe, drewniane;

- w części mieszkalnej: z sieni na poddasze - drewniane, zabiegowe, policzkowe, pełne, z dekoracyjną balustradą; znajdują się w najstarszej, zachowanej partii parteru - frontowym trakcie sieni wejściowej; łączyły część mieszkalną na parterze ze strychem i pomieszczeniem mieszkalnym na poddaszu; ich obecna lokalizacja może wskazywać na ich pierwotną lokalizację; trudno jednak określić ich czas powstania.

Posadzki:

- podłoga biała, z desek gr. 32 mm - pom. 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7, 1.8, 1.12 i 1.13;

- płytki ceramiczne - pom. 1.1, 1.8 /część/, 1.9, 1.10;

- panele podłogowe - pom. 1.11 i 1.14

Otwory drzwiowe /stolarka - patrz: punkt. 5.3.5/:

- zewnętrzne - do części młyńskiej - pierwotny, z zachowaną pierwotną stolarką drzwiową

- do części mieszkalnej - pierwotny, z zachowaną pierwotną stolarką drzwiową

- wewnętrzne - pierwotne - w sieni wejściowej, z pom. 1.7 do kuchni (?), z pom. 1.11 do pom. 1.13 i z pom. 1.2 do pom. 1.3; pozostałe wtórne

Otwory okienne - patrz stolarka - punkt. 5.3.5.

5.4.3. Poddasze /patrz: rys. nr 4, 5, 6 i 7 i dokumentacja foto., katalog /4-wnętrza/ 3poddasze/.

Budynek młyna nakryty jest klasycznym dachem dwuspadowym z naczółkami. Dach pokryty jest dachówką. Połąc płn. i górna część połąc płd. - cementową dachówką zakładkową z 1968 roku¹, natomiast pozostała część połąc płd. i naczółki - dachówką ceramiczną, karpiówką /w koronkę/ w kolorze ceglстым, przypuszczalnie jeszcze sprzed 1945 roku /oprócz wsch. fragmentu połąc płd., gdzie po usunięciu wystawki dachowej w latach 90-tych XX w. przywróconą połącz pokryto dachówką ceramiczną, karpiówką w koronkę/.

Poddasze, podobnie jak dwie niższe kondygnacje, podzielone jest przepierzeniem z desek na dwie części - jednoprzestrzenną halę młyńską, zajęta częściowo przez zachowane urządzenia produkcyjne i jednoprzestrzenny strych nad częścią mieszkalną z wydzielonym pomieszczeniem użytkowym /pierwotnie zapewne mieszkalnym/ w części zach.

Zachowała się pierwotna więźba dachowa. Konstrukcja więźby dachowej ściśle zintegrowana jest z podziałem wnętrza budynku. Jest ona podzielona pełnymi wiązarami także na pięć części, z których 2 obejmuje część młyńską, a pozostałe 3 stanowią poddasze części mieszkalnej. Więźba ma konstrukcję jętkową z dwoma ramami stolcowymi. Stolce ustawione są na

¹ Ze względu na zły stan więźby dachowej, na znacznej części dachu wymieniono ciężką dachówkę ceramiczną, karpiówkę na lżejszą, cementową zakładkową (?).

płatwi stopowej, obecnie mocno skorodowanej i zdeformowanej. Krokwie pozbawione przypustnic zostały osadzone w gniazdach belek stropowych. Do ukośnie uciętych końcówek belek wiązarsowych, zamontowany jest profilowany, drewniany gzyms. Wiązary /co 4 pola/ - usztywnione są rozporą i mieczami. Naczółki oparte są na oczepach ścian szczytowych o konstrukcji ryglowej.

Na skutek korozji dolnej części konstrukcji drewnianej budynku /nierównomierne osiadanie ścian zewnętrznych na spruchniałych namurnicach, podwalinach i dolnych partiach słupów/ oraz końcówek niektórych belek stropowych, więźba dachowa uległa znacznej deformacji. Dotyczy to szczególnie części wsch. więźby. Ogólnie jest ona w złym stanie technicznym. Widoczne są ślady doraźnych i prowizorycznych napraw. Szczególnie w części wsch. gdzie usunięto wtórną wystawkę dachową z 1958 roku i uzupełniono brakujące, wycięte wcześniej fragmenty krokwi.

Pomieszczenie użytkowe od strony zach. wydzielone jest ścianami szachulcowymi. Ściany wbudowano pomiędzy podwaliną i płatwią połaciową więźby dachowej na odcinku od szczytu zach. do pierwszego stolca w pełnym wiązarsze więźby. Strop na poziomie jętek, został wtórnie wzmocniony w latach 90-tych XX w. /zdwojone jętki/.

W poziomie poddasza znajdują się dwa kominy słupowe z cegły ceramicznej wyprowadzone na zewnątrz dachu oraz jeden wyprowadzony ok. 185 cm ponad poziom stropu parteru. Jest on połączony z kominem zach. rurą blaszną. Wcześniej do komina wsch. przylegała wędzarnia. Obecnie już nie istnieje. Zachował się tylko jej negatyw, zniszczona posadzka cementowa i drzwi. Kominy obsługiwały piece ogrzewające pomieszczenia mieszkalne parteru. Obecny system kominów jest wtórny. Jak wyglądał pierwotny stan urządzeń ogniowych - obecnie brak danych.

W hali młyńskiej i w części zach. strychu nad częścią mieszkalną, położona jest podłoga z desek. Pozostała część poddasza, nie ma podłogi. Widoczne są belki stropowe. Pomiędzy nimi - polepa.

W partii więźby dachowej nad sienią wejściową /1.1/ oraz fragmentarycznie na kuchnię /1.8/ i pomieszczeniem 1.7, rozstaw krokwi powiązanych z belkami stropowymi w jednym polu /tuż nad schodami/ wynosi w osiach ok. 185 cm. W pozostałych polach - w osiach 125-130 cm. Pomiędzy krokwie, w celu wzmocnienia łąt w tym miejscu wprowadzono łątę. W poziomie stropu znajduje się w tym miejscu belka stropowa, która ze względu na klatkę schodową, podobnie jak belka sąsiednia, przerwana jest na dwóch wymianach. Jest to jedyna belka stropowa, nie powiązana z więźbą dachową. Obecnie jest jednocześnie oczepem ściany pomiędzy kuchnią i pom. 1.7. Czy jest wtórna i związana z przebudową układu wnętrza parteru? Czy poszerzenie tego jednego pola miało jakiś cel? Może miało związek z pierwotnym układem urządzeń ogniowych? Tych problemów na tym etapie badań, nie udało się wyjaśnić.

Woda opadowa sprowadzana jest z połaci dachowej do rynien i rurami spustowymi na teren. Jedna rura spustowa zlokalizowana na pld.-wsch. narożniku odprowadza wodę opadową bezpośrednio do młynówki. .

6. Wstępna stratygrafia zachowanej struktury architektoniczno-budowlanej obecnego budynku młyna w układzie chronologicznym /patrz: il. nr 1÷10/.

Mimo przebudów i remontów dokonanych w budynku na przestrzeni niemal 2 wieków, związanych ze zmianami właścicieli, ze złym stanem technicznym budynku oraz ewolucją technologiczną napędu i wyposażenia młyna, budynek mieszkalny młynarza wraz z młynem /pierwotnie wodnym/ zachował się niemal w pierwotnej formie, kompozycji i układzie przestrzenno- funkcjonalnym. W znacznej mierze zachowała się również jego pierwotna struktura budowlana - fundamenty, konstrukcja ścian zewnętrznych i w mniejszym stopniu wewnętrznych, stropy, więźba dachowa i częściowo - stolarka.

O historii budynku niemal zupełnie brak danych archiwalnych. Szczególnie do lat 30-tych XX wieku. Wiele zatem szczegółowych problemów, dotyczących okresu powstania młyna, powstania niektórych jego fragmentów oraz czasu poszczególnych, nawet tych największych remontów nie da się niestety zweryfikować materiałami archiwalnymi.

Jedyna, dwuzdaniowa informacja o młynie górnym, została podana przez Reissmanna w Die Kunstdenkmaler des Stadt und Landkreis Landsberg /Warthe/, Berlin 1937. Szczegółowy inwentarz zabytków miasta i powiatu - wydany w ramach serii Kunstdenkmaler der Provinz Brandenburg T. 7 cz. 2. Jest tam przez niego wymieniona bardzo konkretna data budowy młyna - rok 1826. Jest tam również zdjęcie budynku młyna z ok. 1937 r. - widok od strony płd.-zach., ukazujący budynek jeszcze przed otynkowaniem. Autor badań dotarł również do trzech pocztówek sprzed 1945 roku z widokami młyna /dok. foto./. Ukazują one młyn z różnych stron, w różnych okresach poczynając od roku ok. 1911¹.

Obecny młyn, jak wynika z materiałów historycznych i kartograficznych, jest ostatnim młynem wodnym jaki wybudowano w tym miejscu. Ile ich było wcześniej, jak wyglądały i od kiedy je tutaj lokalizowano? Na ten temat całkowicie brak jednoznacznych materiałów archiwalnych. W strukturze obecnego młyna, nie zachowały się także ślady wcześniejszych budynków. Pozostaje jedynie nadzór archeologiczny podczas następnych remontów i prac ziemnych prowadzonych bezpośrednio przy młynie i wokół niego.

Podsumowując wykonany w 2008 roku zakres sondażowych badań architektonicznych młyna, przy wszystkich występujących uwarunkowaniach, na tym etapie badań, autor badań **przedstawił w formie graficznej wstępną stratygrafię zachowanej struktury architektoniczno-budowlanej obecnego budynku młyna w układzie chronologicznym.** Z jego zachowanej struktury, wyodrębnił 5 faz przemian przestrzenno-funkcjonalnych i architektoniczno- budowlanych jakim podlegał obiekt na przestrzeni swoich dziejów, od czasów jego powstania.

FAZA I	- 1826 rok - budowa obecnego budynku młyna
FAZA II	- III ćw. XIX w. - przebudowa wewnątrz; zmiana układu przestrzenno-funkcjonalnego piwnic i parteru
FAZA III	- k. XIX w. ÷ 1945 rok - przebudowy, remonty, modernizacje
FAZA IV	- zmiany budowlane i technologiczne w młynie dokonane w latach 1945-84 - modernizacja obiektu

¹ tak datowana jest jedna z pocztówek, na której widać pln. elewacje młyna jeszcze nie otynkowaną

**Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem
/z 1826 roku/, ul. Leśna 22, tzw. Młyn Górny.**

BOGDANIEC

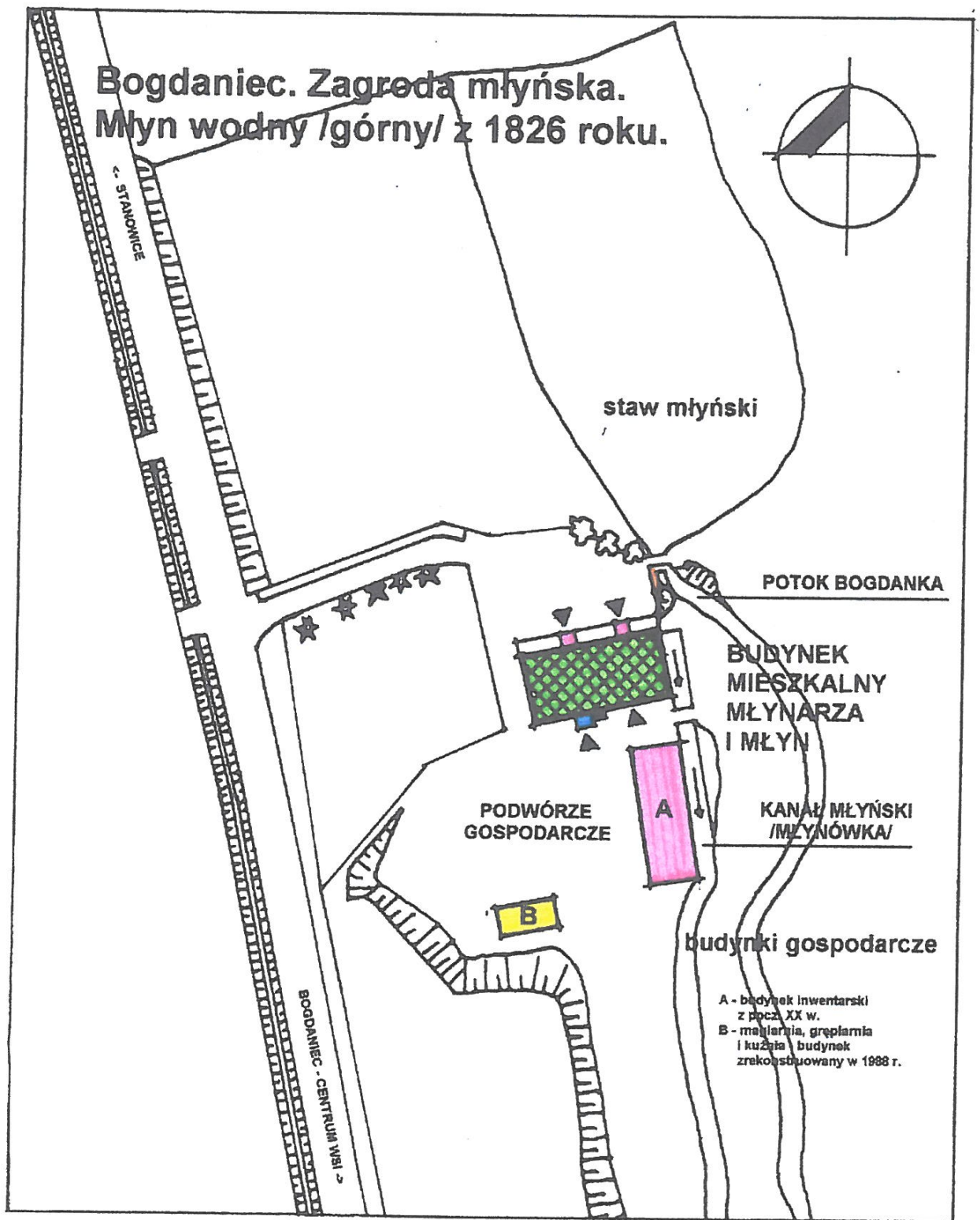
woj. lubuskie

Sondażowe badania architektoniczne

**Wstępna stratygrafia zachowanej struktury architektoniczno-budowlanej
budynku młyna w układzie chronologicznym**

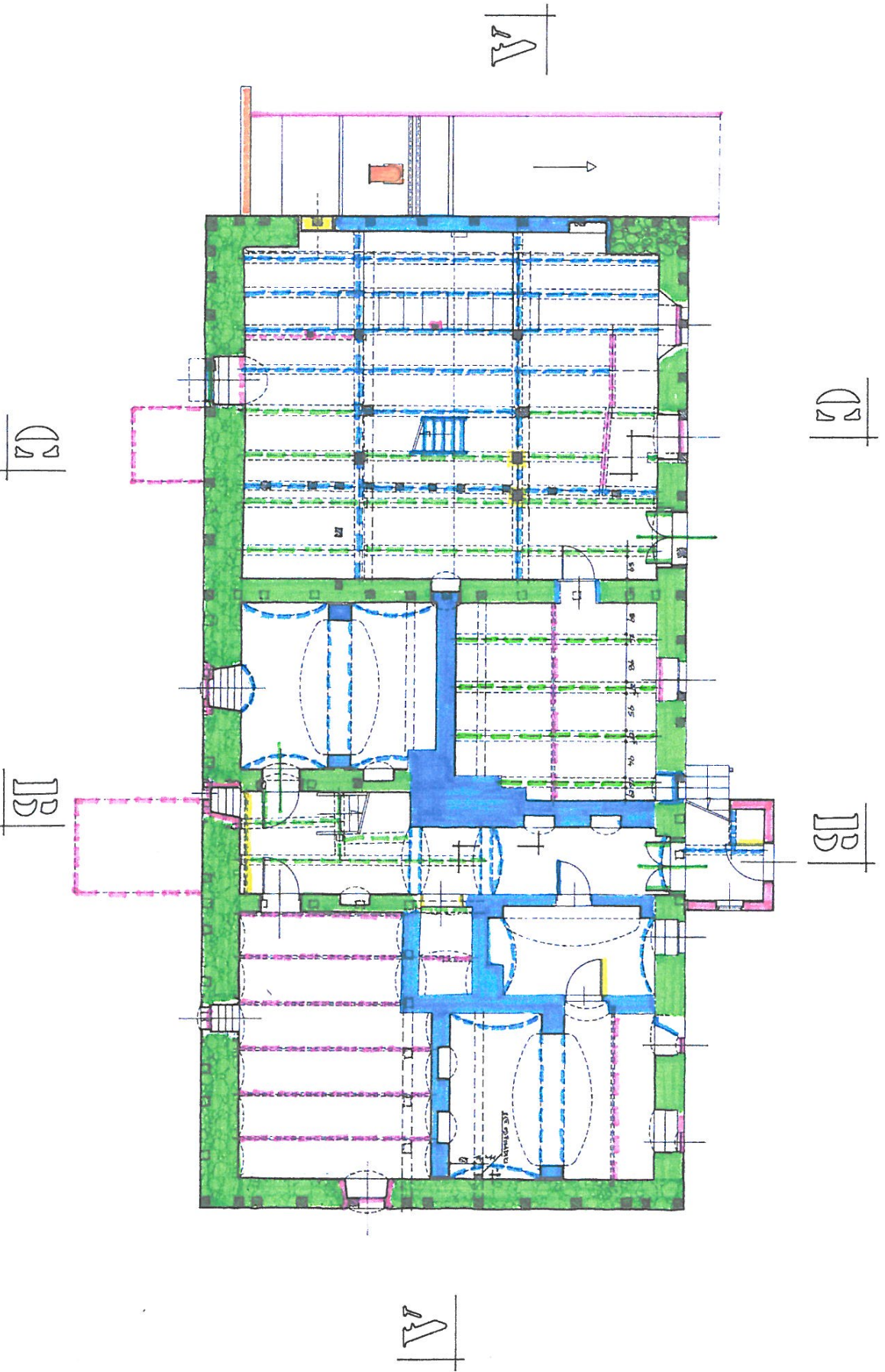
LEGENDA:

	FAZA I	- 1826 rok - budowa obecnego budynku młyna
	FAZA II	- III ćw. XIX w. - przebudowa wewnątrz; zmiana układu przestrzenno-funkcjonalnego piwnic i parteru
	FAZA III	- k. XIX w. ÷ 1945 rok - przebudowy, remonty, modernizacje
	FAZA IV	- zmiany budowlane i technologiczne w młynie dokonane w latach 1945-84 - modernizacja obiektu
	FAZA V	- zmiany dokonane w młynie po 1984 roku, tj. po przejęciu zagrody młyńskiej przez muzeum w Gorzowie; adaptacja budynku młyna na potrzeby nowej funkcji muzealnej

Plan sytuacyjny

Rzut piwnic

A

B1

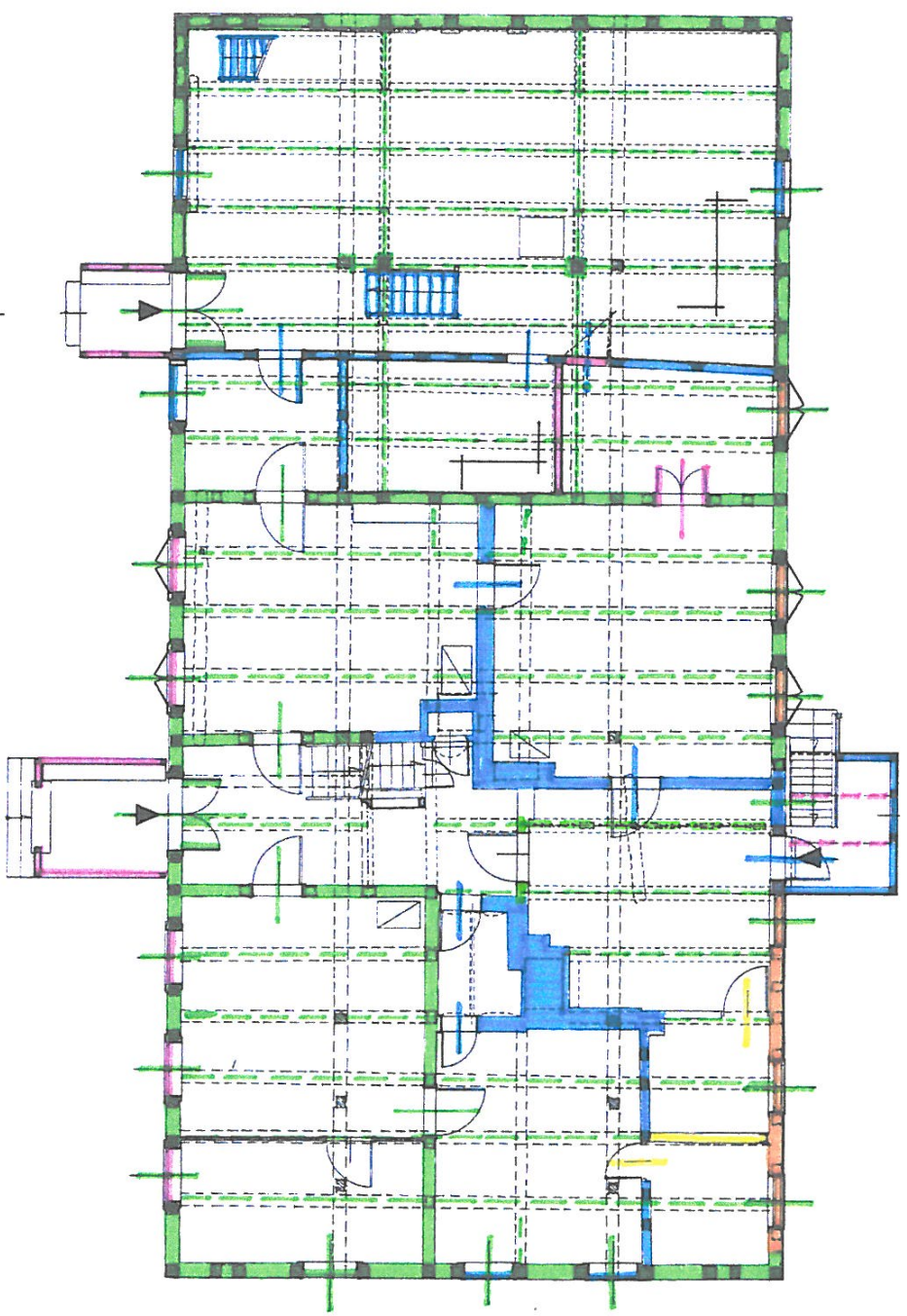
B2

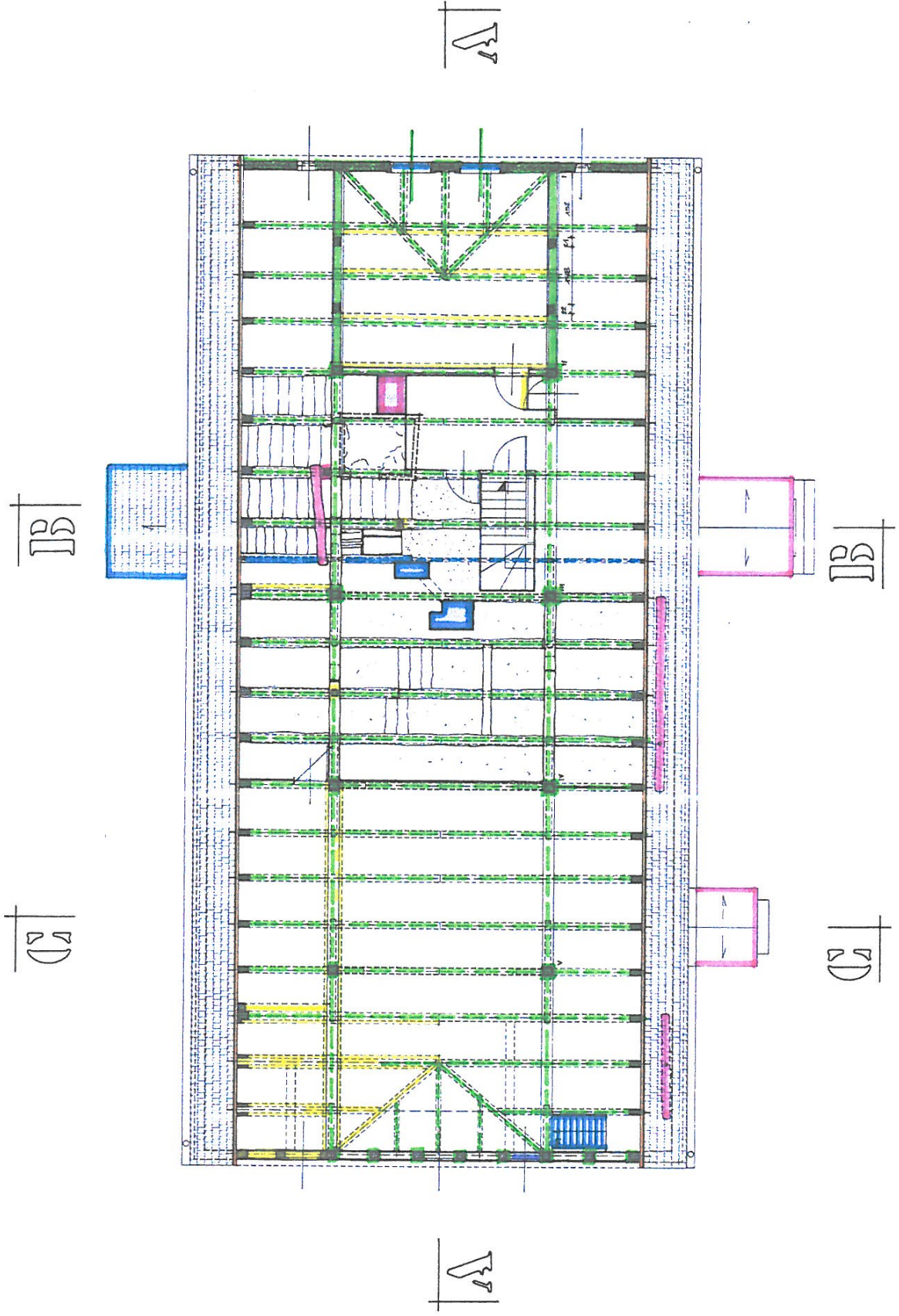
B3

A

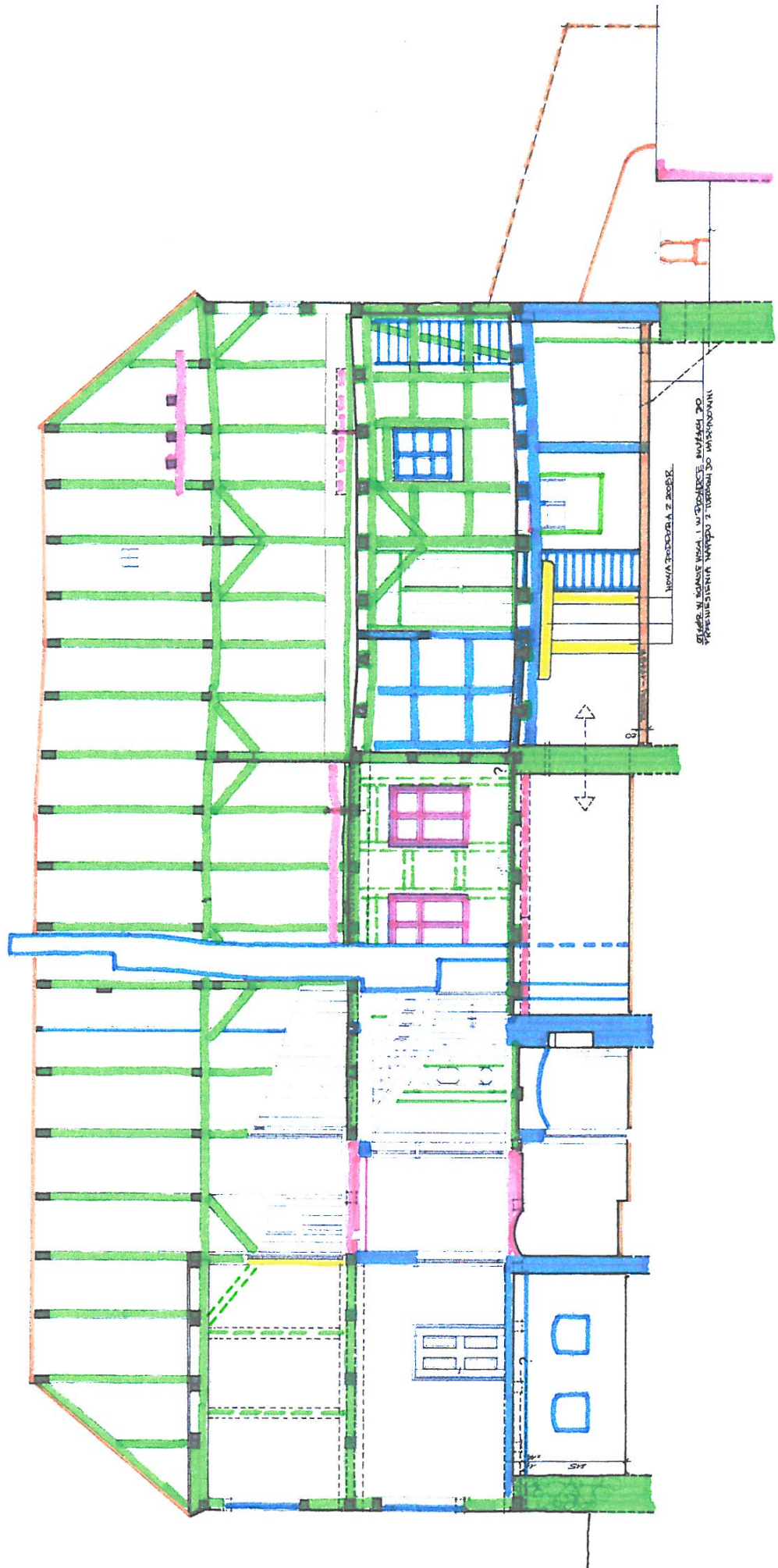
B4

Rzut parteru

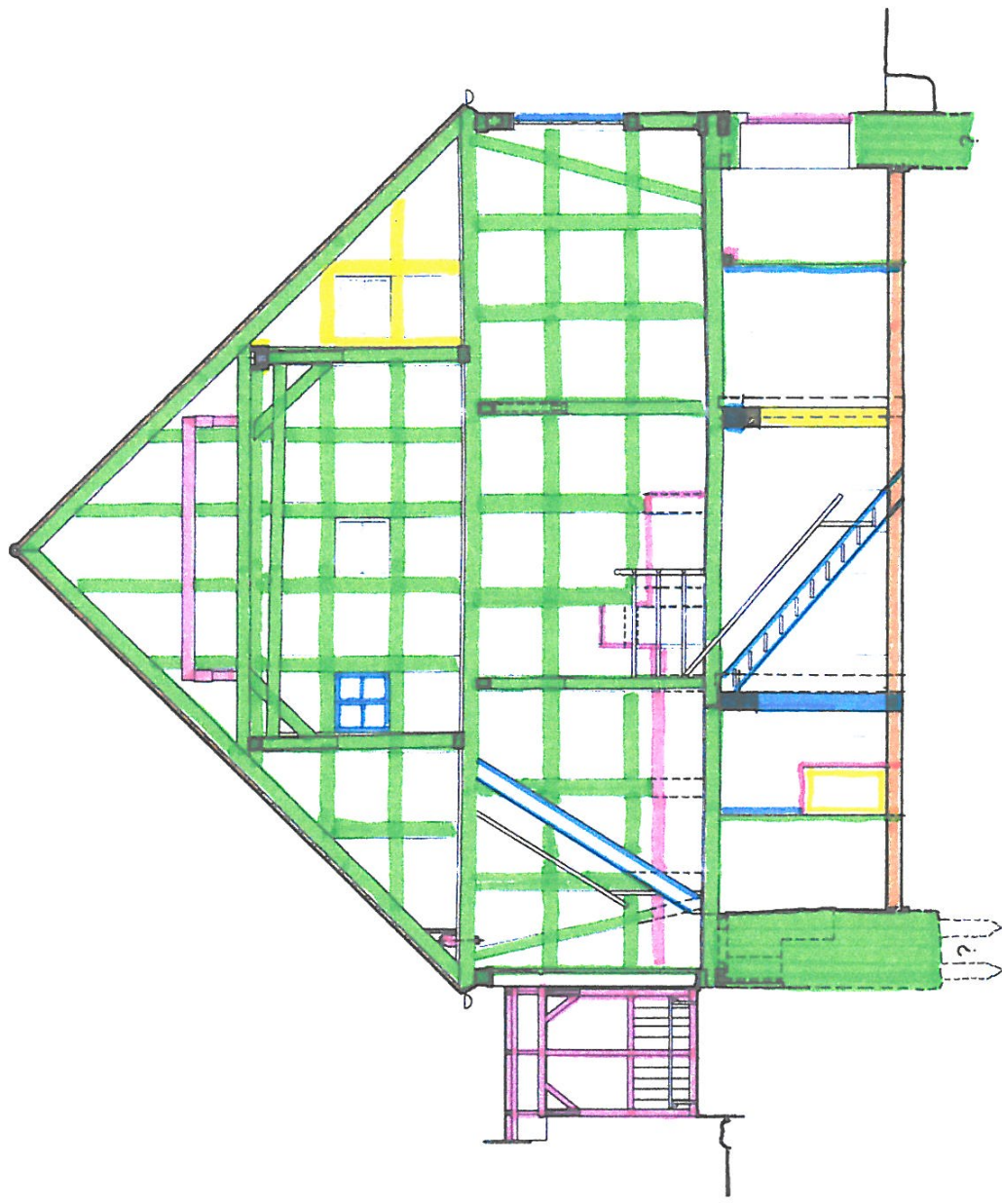

Rzut poddasza

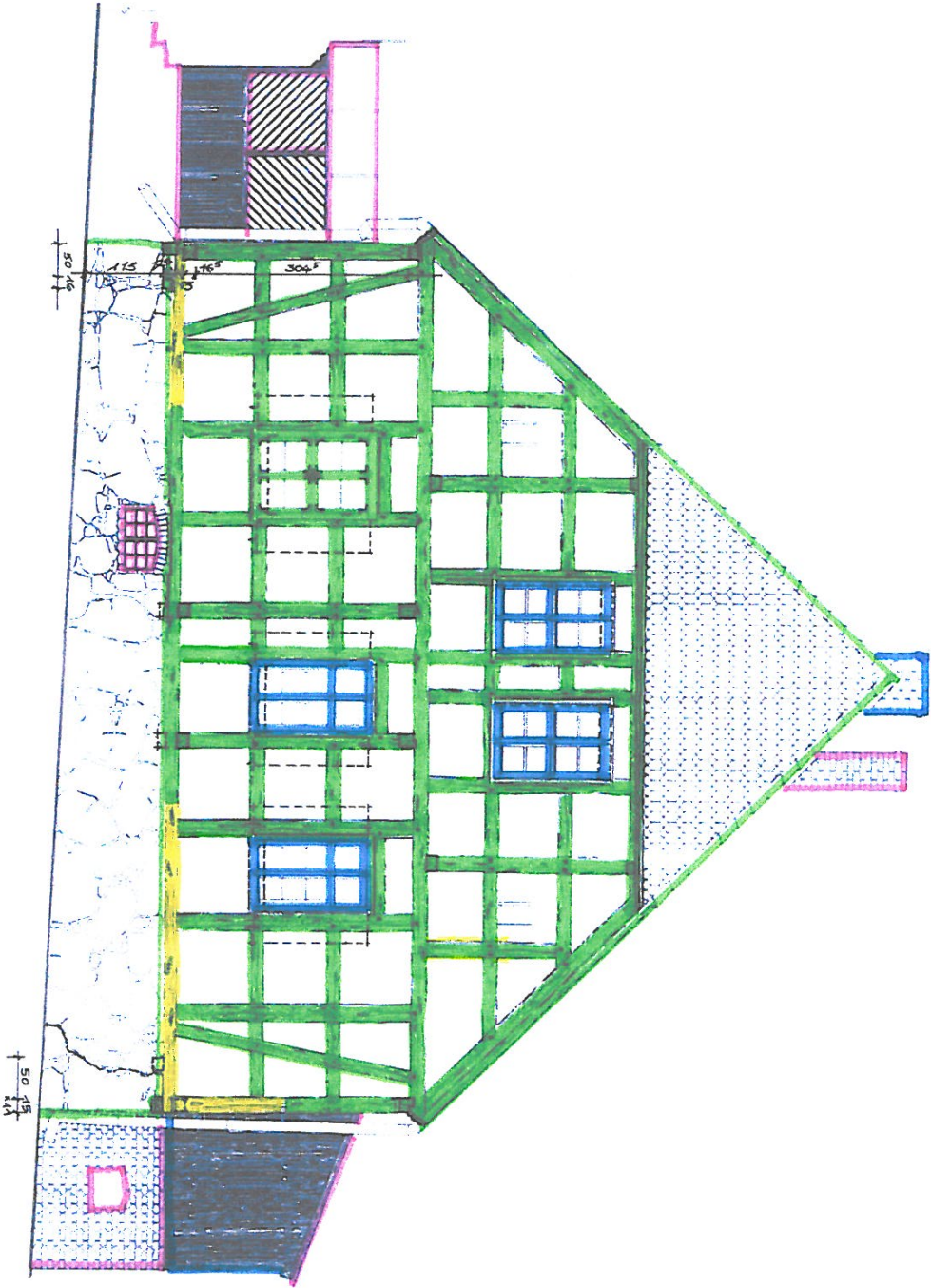
Przekrój podłużny A - A

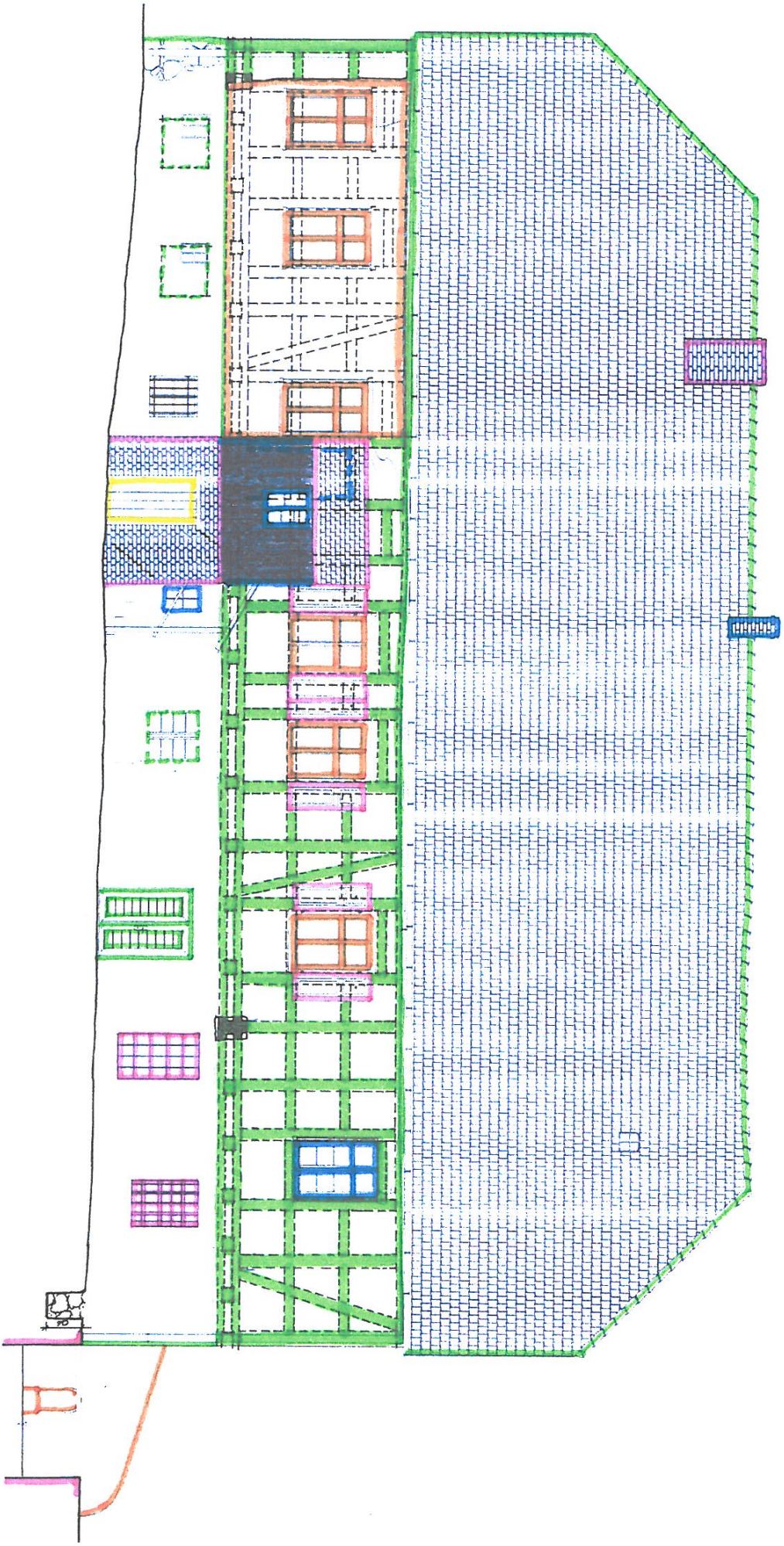
Przekrój poprzeczny C - C

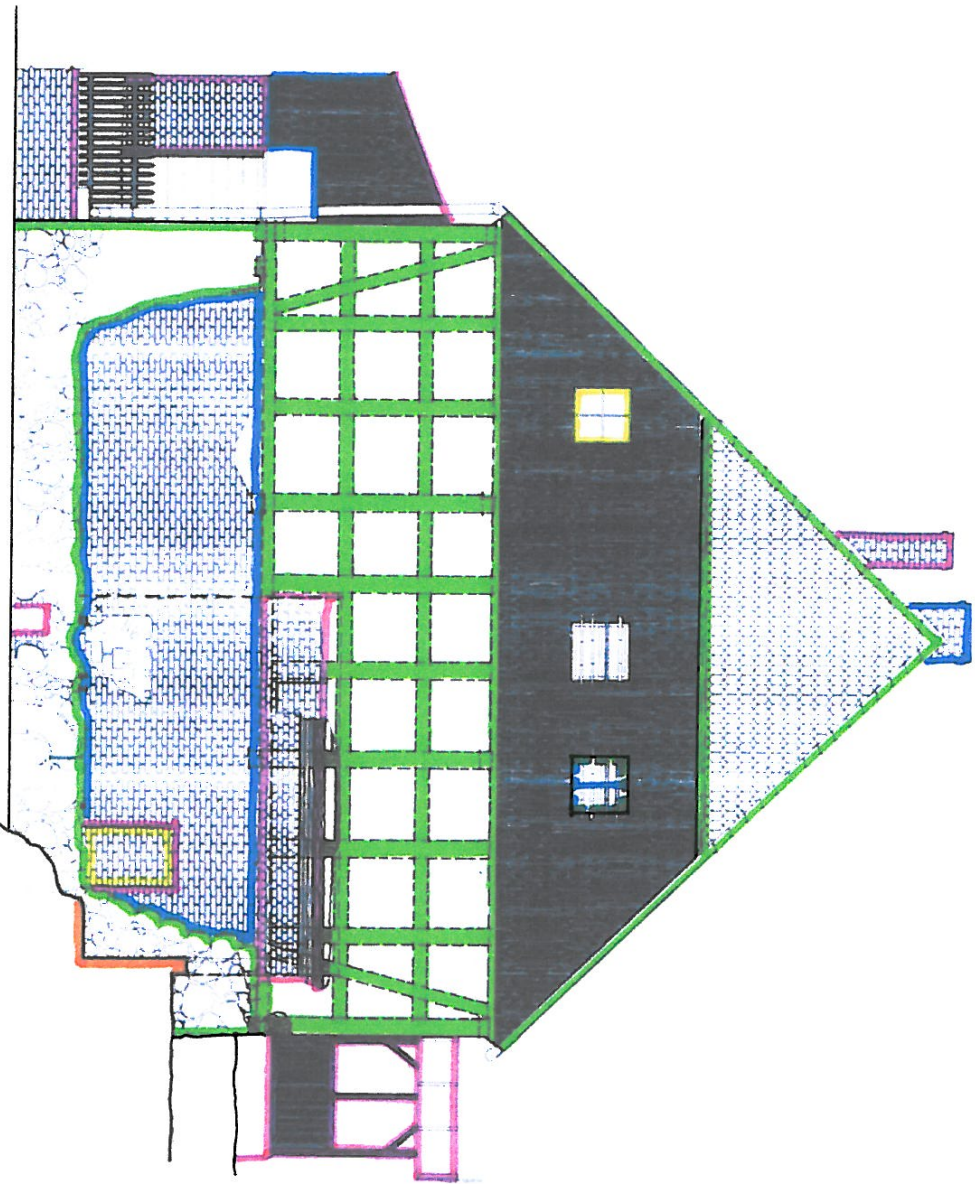
Elewacja północna - fasada wejściowa

Elewacja zachodnia

Elewacja południowa

Elevacja wschodnia

FAZA V - zmiany dokonane w młynie po 1984 roku,
tj. po przejęciu zagrody młyńskiej przez muzeum w
Gorzowie; adaptacja budynku młyna na potrzeby nowej
funkcji muzealnej

7. **Próba datowania i rekonstrukcji wyodrębnionych faz.**

7.1. **FAZA I - budowa obecnego budynku młyna - 1826 rok**

Podłoże historyczne i gospodarcze.

W Bogdańcu, wzdłuż największego na tym obszarze potoku Bogdanka, stoją trzy dawne młyny wodne - dolny, średni i górny. Obecny budynek młyna dolnego pochodzi z ok. 1850 roku, środkowego z roku 1909, a górnego, obecnie najstarszego, z 1826 roku. Taką datę jego powstania wymienia Reissman w *Die Kunstdenkmaler des Stadt und Landkreis Landsberg /Warthe/, Berlin 1937*. Szczegółowy inwentarz zabytków miasta i powiatu - wydany w ramach serii *Kunstdenkmaler der Provinz Brandenburg T. 7 cz. 2*.

Najstarsza informacja o młynie dolnym, tzw. **Untermühle** pochodzi z 1363 roku². Z jego nazwy należy wnioskować, że już w tym czasie istniał drugi młyn położony wyżej - górny. W XVI wieku były nadal dwa młyny: jeden należał do kurfürsta brandenburskiego, drugi do panów von Marwitz.³ Kolejna informacja wg Kaplicka mówi, że w 1795 roku czynny był już tylko jeden z tych młynów (który?).

Dwa z nich, górny i dolny, zaznaczone są na mapach Błot Warciańskich jeszcze sprzed kolonizacji fryderycjańskiej z I poł. XVIII w./patrz ilustracje i dok. foto./. Poza faktem, że je tam oznaczono, brak jest o nich jakichkolwiek informacji. Należały one wówczas do sąsiedniej wsi Jenin. Bogdaniec, jako jedna z pierwszych kolonii, powstał dopiero w 1768 roku, po zbudowaniu wału na odcinku od Wieprzyc do ujścia rzeki Kołomęt. Wybudowano tam wtedy 32 domy ryglowe kryte trzcina. Do każdej zagrody należało 5 - 40 mórg ziemi. Osadnikami byli koloniści ze wszystkich stron Rzeszy oraz z ziem polskich. Z Polski było ich najwięcej. Kolonistom stworzono dogodne warunki do osiedlenia /np. kilkuletnie zwolnienie z opłat za ziemię/. Z uwagi na dogodne położenie /przy skrzyżowaniu dwóch dróg/, Bogdaniec szybko uzyskał dość duże znaczenie gospodarcze.

W 1772 ustawodawstwo pruskie zniósł monopol dworu na budowę młynów, a w 1810 przymus mielenia w określonym młynie, ograniczenia w zakresie wykonywania zawodu i wprowadziło zasadę wolności przemysłowej.⁴ Umożliwiło to przejęcie młynów przez młynarzy, którzy od tego czasu byli ich właścicielami. W 1826 roku w Prusach skończył się trwający 17 lat kryzys. Z tymi korzystnymi dla młynarstwa zmianami należy wiązać powstanie obecnego, jak na ówczesne czasy dużego młyna wodnego górnego. Powstał on zapewne w miejscu młyna wcześniejszego, podobnie jak i obecne młyny - dolny i środkowy. Na mapach z 1816 i 1893 roku, nad Bogdanką zaznaczone są już wszystkie trzy młyny wodne, a obecnie zachowane budynki młynów są młodsze⁵.

² Otto Kaplick, *Landsberger Heimatbuch. Landsberg 1935*, s. 30

³ Otto Kaplick, *Landsberger Heimatbuch. Landsberg 1935*, s. 30; Kubiak T. - *Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska*. PP PKZ Szczecin, 1979 r.,

⁴ H. Wesolowska. *Młynarstwo wiejskie opolszczyzny od XVIII do XX w.*, Opole 1969

Jak wynika z przeprowadzonych badań oraz z charakterystyki i analizy budownictwa wiejskiego u zbiegu Noteci i Warty przeprowadzonej przez W. Sadowskiego², budynek mieszkalny młynarza wraz z młynem, jeżeli chodzi o jego formę, rozplanowanie, zastosowane rozwiązania konstrukcyjne i materiałowe jest dobrze wkomponowany w krajobraz kulturowy obszaru,

¹ Obecny budynek młyna dolnego pochodzi z ok. 1850 roku, środkowego z roku 1909

² Sadowski W. - Budownictwo Wiejskie u zbiegu Noteci i Warty. Santok - Gorzów Wlkp. 1997 r., str.34-35

Mimo różnicowań występujących w rzucie przyziemia, usytuowaniu wejścia, rozplanowaniu pomieszczeń, wyglądzie bryły budynku oraz materiale budowlanym można wskazać na istnienie domu typowego dla województwa gorzowskiego. Jest nim samodzielny, szerokofrontowy, dwutraktowy budynek mieszkalny z połowy XIX wieku, o drewnianej słupowo-ramowej konstrukcji ścian, ustawionych na podwalinach, leżących na podmurówce wyznaczającej jego prostokątny kształt. Centralnym jego punktem jest kuchnia pod szerokim kominem, oddzielona od niego stropem ognioodpornym. Kuchnia znajduje się z reguły pomiędzy sienią paradną a gospodarczą, z których jest dostęp do pomieszczeń usytuowanych po ich bokach. Dach dwuspadowy o nachyleniu około 45° i o połaciach krytych dachówką ceramiczną typu „karpiówka”, a wcześniej trzcina, spoczywa na więźbie krokwiowo-jętkowej z podwójnym stolcem. Szczyty są odeskowane, choć często napotkać można ryglowe. Brzegi dachów przy szczytach zabezpieczone są deskami wiatrowymi, zwieńczonymi ozdobnymi pazdurami. Ściany budynków (gospodarczych również) chronione są przed zamakaniem okapami licowymi i szczytowymi. Pierwsze są wynikiem przedłużenia krokwi i połaci dachowej poza lico ściany dłuższej, po uprzednim oparciu jej o belkę stropową lub rzadziej płatew stopową. Od spodu podbite są zwykle deskami okapowymi. Okapy szczytowe, zwykle nagie, są efektem niedużego wypuszczenia lat lub płatwi stopowej poza szczyt obiektu oraz umieszczenie w pobliżu jej końca dodatkowej pary krokwi. Rozdzielenie w poziomie stanowią stropy belkowe przykryte deskami z narzuconą na nie polepą. Podłogi z desek, z wyjątkiem sieni i kuchni, gdzie najczęściej stosowano posadzkę terakotową, a w budynkach nowszych lastrиковą. Poniżej znajduje się piwnica o ścianach ceglanych lub ryglowych i stropie belkowym albo kolebkowym. Drzwi płycinowe (frontowe z nadświetlem) mocowano do futryn przy pomocy zawiasów pasowych. Frontowe drzwi chronione są gankami z desek o dwuspadowym daszku. Okna dwudzielne, pojedyncze, o podziale wielokwaterowym. Z rozwiązań wewnątrz wnioskować można, iż chałupy te budowano dla dwupokoleniowych rodzin (rodzice, dzieci).

Typowy dla obszaru gorzowskiego jest dach dwuspadowy z grzbietem na dłuższej osi budynku. Różnicować go można jednak w oparciu o wypełnienie szczytów: deskowe, szkieletowe, murowane. Powtarzającą się więźbą jest konstrukcja krokwiowo-jętkowa z podporą stolcową. Spotyka się też dość często dachy jednospadowe i naczółkowe, głównie na wiejskich obiektach przemysłowych i folwarcznych. Bardzo rzadko występują dachy czterospadowe lub uskokowe. Większość z nich kryta jest ceramiczną dachówką karpiową, ewentualnie zakładkową układaną na zaprawie wapiennej. Dość często widać dachy pokryte szarym lupkiem lub trzcina, którą należy uważać za najstarszy materiał. Pokrycie układa się na latach o grubości około 10 cm mocowanych do krokwi gwoździami. Niemal każdy dach, szczególnie na chałupie, pokryty materiałem twardym zaopatrzone jest w okno otwierane ku górze lub wole oczko. Dekoracja zewnętrzna, głównie budynków mieszkalnych, jest bardzo oszczędna, niemal surowa, choć niewątpliwie rodzima. Ogranicza się ona głównie do podkreślenia detali poprzez czernienie belek szkieletu, a pól międzybelkowych przez bielenie wapnem lub emulsją. Szczyty domów zdobi się różnorodnym ułożeniem belek, desek szalunkowych, cegiel i rozmaicie wyciętymi pazdurami. Stolarke okiennej maluje się farbą białą, zieloną lub niebieską, drzwi wejściowe kolorem zielonym, mahoniowym ewentualnie jasnobrazowym. Spotkać również można motywy roślinne lub geometryczne wycięte na obramieniu otworów okiennych, względnie przymocowane do płycin drzwi płaskorzeźby w formie kwiatów, masek, figurek, schodkowe nakładanych na siebie kwadratów. Podkreślić należy, że specyfiką domów szkieletowych jest kolorystyczne akcentowanie ich konstrukcji. Pozostałe elementy dekoracyjne nie wykazują różnic między budowlami drewnianymi a murowanymi. Drugorzędne ozdoby, łącznie z eklektycznymi lub secesyjnymi okuciami, są szablonowe, seryjne, choć czasem bardzo dekoracyjne. W zdobnictwie tym brak indywidualności, a same obiekty nie zdradzają pragnienia odrębności ich byłych właścicieli. Typowy gorzowski budynek wiejski wydaje się być mieszaniną chłopskiej demokracji i państwowego rygoru.

Odmianą kompozycję pomieszczeń reprezentują szkieletowe domostwa o rozplanowaniu niepowtarzalnym. Powstawały one głównie w drugiej połowie XIX wieku. Powierzchnia ich zabudowy bardzo często przekracza 200 m². Grupę tę doskonale reprezentuje dwurodzinny dom nr 30 w Mosinie, który wzniesiono na planie prostokąta o powierzchni 320 m². Dwie sienie na przestrzał osi krótszej dzielą go na trzy części o zbliżonej wielkości. Jego dwupółtraktowe wnętrze liczy 16 pomieszczeń. Skomplikowane urządzenia ogntowo-dymne stanowią m.in. 3 kominy ceglane, w tym jeden nogawicowy, wędzarnia, kaflowe trzony kuchenne i piece ogrzewcze.

W rozplanowaniach domów stojących na terenie województwa gorzowskiego można znaleźć pewną cechę wspólną: jest nią dla większości budynków rzut prostokątny z podziałem symetrycznym dłuższego boku. Odstępstwem jest niewielkie przesunięcie osi symetrii w kierunku jednej z krótszych ścian, natomiast urozmaiceniem takiego rozplanowania jest równomierny podział krótszego boku

na którym został zlokalizowany w przyjmowanym dotychczas czasie jego budowy, tj. w 1826 roku. Komponuje się on z powstającymi tutaj w tym okresie obiektami typowymi, architektonicznie dostosowanymi do regionu, wznoszonymi przez kwalifikowanych majstrów. Świadczy o tym konstrukcja szkieletowa, której import na ten obszar nastąpił stosunkowo dawno i zdążył się już zintegrować z tutejszym krajobrazem kulturowym oraz repertuar powtarzających się form i rozwiązań¹. Podobnie jak inne obiekty powstające w obrębie Błot Warciańskich szczególnie od II poł. XVIII wieku, tj. od czasów zasiedlenia tych terenów /domy i budynki inwentarskie, kościoły, młyny, itp./, młyn bogdaniecki górny dobrze wpisuje się w obraz rodzimej architektury tego regionu, będącej wyrazem zamożności i poziomu życia tutejszych mieszkańców.

Datowanie.

Mimo informacji historycznych, mówiących o znacznie starszej historii młyna górnego, podczas badań nie natrafiono na relikty starszej budowli. Wcześniej były to zapewne budynki mniejsze i drewniane. Obecny budynek młyna powstał jako całkowicie nowy obiekt. Wszystkie kondygnacje, pierwotnie były z sobą konstrukcyjnie zintegrowane.

Z punktu widzenia jego formy architektonicznej i techniki budowy obiektu, mógł on powstać jeszcze w k. XVIII w. /patrz analogie dok. fot./. Ale data podana przez Reissmana - 1826 rok, też nie koliduje z zachowaną, pierwotną formą i strukturą architektoniczno-budowlaną obiektu - naczółkowy dach, układ i kompozycja konstrukcji szachulcowej ścian, stropy, więźba dachowa, stolarka.

Należy założyć także, że Reissmann, w 1937 roku miał zapewne jednoznaczne materiały archiwalne umożliwiające tak precyzyjne datowanie obiektu. Autor niniejszych, sondażowych badań architektonicznych, uwzględniając rozpoznaną strukturę obiektu oraz wspomniane wcześniej korzystne w tym czasie uwarunkowania historyczne, nie widzi obecnie kolizji mogących je podważać. Pierwotne drzwi wejściowe, ich forma i wystrój także potwierdzają takie datowanie².

Wg autora badań, w kolejnej fazie, dokonano istotnej przebudowy układu przestrzenno-funkcjonalnego wnętrza części mieszkalnej młyna na poziomie piwnic, gdzie zastosowano popularne w I poł XIX w. przekrycia piwnic w postaci odcinkowych sklepień wspartych na ceglanych, koszowych gurtach,³ na poziomie parteru oraz częściowo w części młyńskiej /patrz faza II/. Można założyć taką hipotezę, że informacja o budowie młyna w 1826 roku dotyczy właśnie tej przebudowy, a wówczas budowę młyna można by przesunąć na przełom XVIII i XIX w. lub na pocz. wieku XIX (?).

Gabaryt, forma, kompozycja elewacji i układ przestrzenno-funkcjonalny młyna.

Zachował się do dnia dzisiejszego pierwotny gabaryt, układ przestrzenny i forma budynku młyna - usytuowany na niewielkiej pochyłości terenu, zbudowany na planie wydłużonego prostokąta, parterowy, całkowicie podpiwniczony, zwieńczony wysokim dachem naczółkowym.

¹ Sadowski W. - Budownictwo Wiejskie u zbiegu Noteci i Warty. Santok - Gorzów Wlkp. 1997 r.

² autor odnalazł analogie podobnych drzwi z terenu Dobrej Nowogardzkiej datowane tam na I ćw. XIX w. /patrz: dok. fot. i Detal architektoniczny. Widoczny, ale czy znany? EDD Zachodniopomorskie, Szczecin 2005 r. - K. Wójcik - Formy i dekoracje zabytkowych stolarek w małomiasteczkowych i wiejskich domach z terenu woj. zachodniopomorskiego.

³ np. pałac w Dolsku - lata 1828-45

Mimo swojego wieku, wielokrotnych remontów i przebudów /układ wnętrz, stropy, otwory okienne, wielokrotne zmiany w napędzie młyna i technologii produkcji/, w znacznej mierze zachowała się również jeszcze jego pierwotna struktura budowlana, tj.

- kamienne i ceglane mury zewnętrzne piwnic z licowanym kamiennym cokołem /oprócz środkowej partii ściany wsch., przemurowanej wtórnie z cegły/

- ściany zewnętrzne parteru i poddasza /szczyty/ wykonane w konstrukcji szachulcowej z ich pierwotnym układem kompozycyjnym, przekształcone jedynie w niewielkim, czytelnym stopniu

- drewniany strop nad parterem

- drewniany strop nad piwnicą /pom. 0.2, 0.5 - relikt, 0.8, 0.9 - część zach(?)/

- więźba dachowa i wydzielone ze strychu nad częścią mieszkalną pomieszczenie użytkowe /konstrukcja ścian/

- drewniana konstrukcja wewnętrzna hali młyńskiej na parterze

- stolarka drzwiowa zewnętrzna /pom. 0.2, 0.9, 1.1 i 1.4/

- stolarka okienna w płn. oknie na parterze elewacji zach. (?)

Zmienił się w dość istotny sposób układ funkcjonalno-przestrzenny wnętrza części mieszkalnej /piwnice i parter/ i częściowo młyńskiej /parter/ oraz kompozycja elewacji w poziomie piwnic.

Z przeprowadzonego zakresu sondażowych badań architektonicznych, w takim zakresie jaki był możliwy w użytkowanym na bieżąco obiekcie muzealnym, wynika, że pierwotny, układ pomieszczeń parteru w części mieszkalnej był 3-traktowy. Obecny układ pomieszczeń parteru oraz piwnic w tej części jest wtórny co szczegółowo zostało opisane w inwentaryzacji wyników badań /punkt 5.3 i 5.4 opisu/. Obecnie, przy bardzo ograniczonej dostępności odkrywkowej do ścian we wnętrzach obiektu /wszystkie są otynkowane i świeżo malowane/ oraz w efekcie przekształceń dokonanych podczas późniejszych przebudów, które ukształtowały obecny układ przestrzenno-funkcjonalny parteru, uzyskane w czasie sondażowych badań dane nie dają wystarczających podstaw do rekonstrukcji pierwotnego układu funkcjonalno-przestrzennego parteru i piwnic części mieszkalnej. Jednak z dokonanej analizy tej części młyna wynika, że także część pierwotnych podziałów wewnętrznych, zarówno w piwnicach jak i na parterze, zachowała się do dnia dzisiejszego.

Z pierwotnego podziału wewnętrznego piwnic zachowały się przypuszczalnie tylko trzy ściany poprzeczne murowane z cegły: ściana wydzielająca część młyńską /wsch. w pom. 0.7 i 0.8/, ściana wsch. korytarza /czy cała?, przypuszczalnie tylko część płn. - w elewacji pld., dokładnie nad ścianą było okno (?)/ i płn. część ściany zach. korytarza.

Z pierwotnego układu wnętrza, na poziomie parteru najprawdopodobniej zachowały się ściany odpowiadające konstrukcyjnie w/w ścianom piwnic, tzn.:

- ściana poprzeczna dzieląca wnętrze budynku na dwie niezależne funkcje - mieszkalną i produkcyjną /wsch. ściana pom. 1.2 i 1.7/

- ściany poprzeczne wydzielające sień wejściową w trakcie frontowym, oraz pld. ściana pom. 1.12 i 1.13. /dzisiaj - Pokój Młynarza i Pokój Babci/, jako płn. ściana pierwotnego traktu środkowego.

Frontowy trakt sieni oraz dzisiejsze pom. 1.12 i 1.13 to najprawdopodobniej jeszcze pierwotne pomieszczenia. Pom. 1.12, tzw. Pokój Babci, jest wydzielone drewnianym

przepierzeniem z, być może, pierwotnie jednego, głównego pomieszczenia mieszkalnego części mieszkalnej. Świadczyłby o tym układ kompozycyjny okien w elewacji płn., jak i układ drzwi wewnętrznych.

Część młyńska jest znacznie bardziej dostępna dla badań i dość dobrze czytelna. Z badań wynika, że poza niewielkimi zmianami, tj. wtórnie wbudowany aneks z trzema pomieszczeniami w zach. części hali młyńskiej na parterze oraz, zapewne związana z tym, zmiana podparcia stropu nad piwnicami, z podparcia dwoma słupami jak na parterze na podparcie czterema słupami(?), zachował się zarówno jej pierwotny układ przestrzenny, tj. jednoprzestrzenne pomieszczenia /hale młyńskie/ na wszystkich trzech kondygnacjach, jak i w większości jej struktura budowlana /wyżej uwzględniona w opisie/.

Niestety, nic nie wiadomo o poziomie technicznym pierwotnego młyna. Do dnia dzisiejszego nie zachował się pierwotny napęd młyna w postaci koła wodnego i jego wyposażenie. Wielokrotnie jego zmiany i modernizacje, związane z rozwojem techniki młynarskiej, zatarty wszelkie ślady jego stanu pierwotnego. Warunki terenowe umożliwiały zastosowanie w nim jednego koła śródsiebiernego lub nasiębiernego. Zapewne poziomem technicznym nie odbiegał on od ówczesnych młynów, tzn. przemiał odbywał się przy pomocy dwóch młeczników kamiennych, czyszczenie ograniczało się do minimum, a odsiewanie odbywało się przy pomocy pyłta rękawowego lub odsiewaczy cylindrycznych. W transporcie pionowym wykorzystywano zapewne pierwotnie tylko windę linowa. We wszystkich mechanizmach i urządzeniach podstawowym materiałem konstrukcyjnym było zapewne drewno, a żelazo używano tylko do wzmocnienia połączeń¹.

W celu zrekonstruowania pierwotnego układu funkcjonalno-przestrzennego wnętrza młyna, niezbędne jest kontynuowanie badań w trakcie nadzoru nad pracami budowlano-konserwatorskimi podczas kompleksowej renowacji obiektu, przy jego pełnej dostępności do konstrukcji ścian, stropów, posadzek i ewentualne uzupełnienie niniejszej dokumentacji w formie aneksu.

Pytania badawcze wymagające odpowiedzi, a których uzyskanie umożliwiłyby rekonstrukcję układu przestrzenno-funkcjonalnego młyna z I fazy:

- czy trakt środkowy na parterze, czytelny w elewacji zach. i ścianie poprzecznej oddzielającej halę młyńską od części mieszkalnej, obejmował tylko szczytowe partie /np. wąskie izby, alkowę lub komorę (?) - patrz analogie w dok. foto., czy też w formie korytarza (?) przebiegał na całej długości części mieszkalnej, a jego fragmentów można się jeszcze doczytać w środkowej partii części mieszkalnej /pom. 1.1 i 1.14/,

- jakie było pierwotne rozplanowanie pozostałych partii parteru, szczególnie w trakcie pld. oraz piwnic,

- jak był pierwotny układ przestrzenny (?) piwnic i jak wyglądało podparcie pierwotnych drewnianych stropów nad piwnicami

- jak wykończone były stropy od strony wnętrza na parterze

- lokalizacja pierwotnej kuchni

- lokalizacja urządzeń ogniowych, grzewczych i kominów

¹ Młyn wodny /Górny/ w Bogdańcu. Ul. Bohaterów Stalingradu 22, woj. gorzowskie. Dokumentacja etnograficzno-konserwatorska. PP PKZ Szczecin, mgr Tadeusz Kubiak, 1979

7.2. FAZA II

- III ćw. XIX w. - przebudowa wnętrza; zmiana układu przestrzenno-funkcjonalnego piwnic i parteru w części mieszkalnej oraz częściowa wymiana stropu nad piwnicami /sklepienia/

Trudno dzisiaj stwierdzić, co było przyczyną tak poważnej przebudowy wnętrza części mieszkalnej młyna na poziomie piwnic i parteru, niemal bez ingerencji w dach, ściany zewnętrzne i w układ kompozycyjny elewacji. Czy potrzeby zmiany układu funkcjonalnego mieszkania ówczesnego właściciela młyna, czy potrzeby nowego właściciela, czy też może walące się drewniane stropy nad piwnicami po kilkudziesięciu latach eksploatacji?

Z punktu widzenia zmian dokonanych w poziomie piwnic, zapewne jednym z podstawowych powodów był zły stan techniczny budynku. Bliskość wody /staw młyński, poto Bogdanka i kanał młyński/ i jej wysoki poziom, mimo istniejącego drenażu i kamiennych ścian zewnętrznych piwnic od strony szczególnie narażonej na kontakt z wodami gruntowymi i opadowymi¹, doprowadzał do permanentnego zawilgacania murów budynku. Od początku istnienia młyna woda była z jednej strony podstawą jego powstania i funkcjonowania, a z drugiej strony przyczyną jego permanentnej budowlanej korozji - fundamentów, ścian i stropów. Ciągłe zawilgocenie budynku sprawiało, że jego pierwotna konstrukcja drewniana, przy braku prawidłowej izolacji, ulegała siłą rzeczy szybkiej destrukcji. Dotyczyło to szczególnie dolnej partii słupów i końcówek belek stropowych opartych na mocno zawilgoconych murach piwnic. Znaczącej korozji podlegały też fundamenty, ściany i posadzka piwnic. Grzyby, pleśnie i typowe szkodniki drewna dopełniały dzieła zniszczenia.

Wymiana stropu nad piwnicami części mieszkalnej i zmiana ich układu wnętrza wywołała, siłą rzeczy, zmiany układu wnętrza również na parterze w tej części budynku. Autor badań, uwzględniając zastosowaną technikę budowlaną i zakres wykonanych prac, włącza do tej fazy także wydzielenie aneksu z trzema pomieszczeniami w zach. partii hali młyńskiej na parterze /patrz szczegółowy opis w punkcie 5.4.1 i 5.4.2./.

Zmiany wprowadzone w obiekcie w tym okresie:

- wprowadzenie obecnego układu przestrzenno-funkcjonalnego piwnic, tj. budowa nowej ściany ceglanej wprowadzającej 2-traktowy układ tej części budynku, pomiędzy pom. 0.7 i 0.8 oraz ściany wewnętrzne nowo wydzielonych, sklepionych pomieszczeń 0.2 /przesklepiona część korytarza/, 0.3 i 0.4; jedyne wątpliwości budzi czas powstania pom. 0.5, którego lokalizacja i szerokość łączy się z pierwotnym 3-traktowym układem parteru i pokrywa się ze środkowym traktem na parterze (?),

- wprowadzenie, w miejscu pierwotnych drewnianych stropów, analogicznych do zachowanych jeszcze w pom. 0.2 i 0.8, stropów monolitycznych w formie ceglanych sklepień odcinkowych opartych na nowo wprowadzonych gurtach koszowych,

- wprowadzenie obecnego układu przestrzenno-funkcjonalnego parteru w części mieszkalnej, tj. budowa nowej ściany wprowadzającej 2-traktowy układ w części wsch. mieszkania młynarza, pomiędzy pom. 1.2 i 1.7, budowa nowej ściany pomiędzy pom. 1.7 i 1.8 /obecną kuchnią/ oraz budowa płd. ściany w pom. 1.11; ściana pomiędzy pom. 1.7 i 1.8 skolidowała z pierwotnym oknem w elewacji płd. /fot. z 1937 r./, które zostało zamurowane,

¹ od płn. naturalny spadek terenu w kierunku płd. - krawędź pradoliny Warty, od zach. naturalny spadek terenu od strony drogi do Stanowic w kierunku doliny Bogdanki, a od wsch. kanał młyński stykający się bezpośrednio z elewacją wsch. budynku

- zmiana układu funkcjonalnego w części mieszkalnej traktu pld. /negatyw ściany działowej na jednej z belek stropowych w kuchni - pom. 1.8/ spowodowała, być może już w tej fazie, wprowadzenie przybudówki ze schodami zewnętrznymi w elewacji pld. (?); obok zamurowanego otworu okiennego, w sąsiednim polu konstrukcji ryglowej, wykonano otwór drzwiowy prowadzący, zapewne z nowej kuchni, na schody zewnętrzne i dalej na podwórze gospodarcze,

- wydzielenie z hali młyńskiej w poziomie parteru, na całej szerokości budynku, nową ścianą ryglową aneksu o szer. 2,60-2,90 m. W strop nad piwnicą wprowadzono wówczas nową belkę stanowiącą podwalinę nowej ściany ryglowej. Aneks podzielono najprawdopodobniej już pierwotnie na trzy nowe pomieszczenia: dwa związane z młynem /magazyny (?), obecnie pom. 1.5 i 1.6/ oraz pomieszczenie pełniące rolę "śluzy", pomiędzy "brudnym" młynem i "czystym" mieszkaniem /pom. 1.3/. Pomieszczenie 1.3 zostało skomunikowane z częścią mieszkalną dwoma otworami drzwiowymi, z których ten w ścianie zach. był najprawdopodobniej pierwotny i w sposób bezpośredni łączył mieszkanie z halą młyńską już wcześniej. Potrzeba magazynów i problem tego niefunkcjonalnego połączenia mógł być przyczyną tej przebudowy. Pozostałe dwa pomieszczenia miały dostęp drzwiami od strony hali młyńskiej.

- wydzielenie aneksu z magazynami na parterze hali młyńskiej spowodowało istotne dociążenie stropu na piwnicą części młyńskiej. Najprawdopodobniej wówczas nastąpił jego remont /wymiana części belek/ i wzmocnienie konstrukcji jego podparcia przez wprowadzenie dwóch nowych podciągów podpartych czterema słupami.

- najprawdopodobniej (?)¹ przebudowa zewnętrznej ściany wsch. w dolnej hali młyńskiej Całą, środkową, zapewne pierwotnie kamienną /jak ściana zach. budynku/ część ściany wyburzono. W jej miejsce wprowadzono znacznie cieńszą ścianę ceglana. Spowodowało to poszerzenie i powiększenie pomieszczenia o ok. 4 m² /40-50 cm na 8 metrach/.

- przebudowa układu urządzeń ogniowych

- zmiana układu funkcjonalnego w części mieszkalnej spowodowała, najprawdopodobniej wymianę części stolarki okiennej i drzwiowej

Datowanie:

Brak jakichkolwiek informacji archiwalnych na temat tej przebudowy. Stąd trudne jej datowanie. Zakładając, że wykonany zakres prac mógł przede wszystkim łączyć się z remontem konstrukcji drewnianej i drewnianych stropów w piwnicach, z powodu ich złego stanu technicznego, należałoby przyjąć kilkadziesiąt lat ich eksploatacji od przyjętego czasu budowy młyna, tj. 1826 roku. Przy wymianie stropów, zastosowano jeszcze skłapienia odcinkowe na gurtach, a nie stropy odcinkowe na belkach stalowych, co wykonano już w następnym remoncie /III faza - pom. 0.5 i 0.6/. Poza tym zastosowano jeszcze b. tradycyjne rozwiązania techniczne, jak np. konstrukcja szachulcowa aneksu. Autor badań, uwzględniając w/w założenia i fakty, przyjął, że przebudowa ta mogła nastąpić w III ćw. XIX w.

7.3. FAZA III

- k. XIX w. ÷ 1945 rok - przebudowy, remonty, modernizacje

Ze struktury budynku młyna można wyodrębnić zmiany architektoniczno-budowlane, których część daje się udokumentować w tym okresie /patrz materiały archiwalne w dok. fot./, a takie datowanie innych wynika z zastosowanej techniki budowlanej i materiałów budowlanych.

¹ końcówki nowych podciągów oparto już na tej ścianie, a otwór wejściowy do komory turbinowej z lat 30-tych XX w. został wykuty; są też ślady późniejszych przemurowań tej ściany - otwór na oś koła (?)

Faza ta kończy okres użytkowania młyna przez niemieckich właścicieli. Po 1945 roku młyn przechodzi w ręce polskie. Zakres przemian budowlanych dokonanych w tym okresie zmienia wyraz architektoniczny obiektu, natomiast zmiany technologiczne, pozbawiają go podstawowego atrybutu młyna wodnego, tj. koła wodnego.

Wyodrębnione przebudowy, remonty i modernizacje w tej fazie:

- wprowadzenie stropu odcinkowego na belkach stalowych w piwnicach, nad pom. 0.6, w miejsce, niewymienionego w fazie II, pierwotnego stropu drewnianego, analogicznego jaki jeszcze zachował się w pom. 0.2 i 0.8

- podparcie zachowanego, pierwotnego stropu nad pom. 0.8 podciągami stalowymi

- wykucie /przebudowa - ?/ kilku otworów okiennych w poziomie piwnic; wprowadzenie okien o metalowej konstrukcji, charakterystycznych dla obiektów przemysłowych

- zapewne w latach ok. 1911-1920¹, wykonano remont elewacji frontowej /zapewne jej mocno skorodowanej konstrukcji ryglowej/, w efekcie którego całkowicie ją otynkowano, zakrywając jej pierwotnie wyeksponowaną konstrukcję ryglową wypełnioną szachulcem oraz kamienny cokół. Z przeprowadzonych szczegółowych oględzin i wykonanych sondaży /patrz: dok. fot./ wynika, że w niektórych jej fragmentach, usunięto zniszczone dolne partie pierwotnej konstrukcji ryglowej /podwalinę, dolne części słupów oraz zewnętrzną namurnicę pierwotnie widoczną w elewacji². W to miejsce wprowadzono mur z cegły.

- zapewne z powodu korozji usunięto dolny fragment części płn. ściany wsch. młyna /ta partia ściany znajdowała się w obszarze bezpośredniego kontaktu z rynną doprowadzającą wodę do koła wodnego/ ingerując na wysokość ok. 0,5 m w jej pierwotną strukturę. Na odcinku jej styku z przybudówką, tj. ok. 6,50 m, wycięto pierwotną podwalinę i dolne partie /ok. 50 cm/ 4 słupów i zastrzału narożnego. Wprowadzono w to miejsce podmurowanie z cegły i nową podwalinę pod ucięte elementy pierwotnej konstrukcji

- budowa ganków w elewacji płn.

- wymiana większości stolarki okiennej w elewacji płn. i pld.

- usunięcie koła młyńskiego i zainstalowanie turbiny w latach 1934-35

- otynkowanie całego budynku

- w latach 1944-45, w miejsce niedawno zamontowanej turbiny, wprowadzono koło wodne o nietypowej konstrukcji. Ostatnim, przedwojennym właścicielem młyna był Richard Werk i niewykluczone, że to właśnie on przeprowadził w/w modernizację. Zainstalowanie turbiny wiązało się z poszerzeniem i częściową wymianą parku maszynowego.

Najprawdopodobniej w tej fazie, podczas kolejnych remontów i adaptacji, wprowadzono płaski strop stalowo-ceramiczny nad pom. nr 0.4, w stropu nad dolną halą młyńską - wprowadzono 2 wymiany, związane z wprowadzeniem nowych urządzeń /mieszaliki/ i być może, przemurowano, pierwotnie ryglowe, ściany dolnej części przybudówki pld. i wymieniono na nowe jej zadaszenie.

¹ zachowana jest pocztówka z widokiem młyna od str. płn., datowana na rok 1911, z widoczną jeszcze konstrukcją ryglową w elewacji płn, natomiast stolarka okienna

² Odkrywki wykonane na elewacji północnej w rejonie narożnika wschodniego, pozwalają na ustalenie przyczyn tego remontu. W konsekwencji korozji konstrukcji drewnianej ściany północnej /2 namurnicę, podwaliny i dolnej partii słupów, szczególnie narażonych tutaj na wilgoć/ oraz końcówek kilku belek stropowych, nastąpiła poważna deformacja więźby dachowej.

**7.4. FAZA IV - zmiany budowlane i technologiczne w młynie
dokonane w latach 1945-84 - modernizacja obiektu**

W 1945 roku w wyniku II wojny światowej obszar opuszcza zamieszkująca dotąd ludność niemiecka. Zasiedlają te tereny Polacy przybywający z różnych terenów, przede wszystkim z tzw. Kresów Wschodnich oraz z Wielkopolski, ale również z różnych części tzw. Centrali. Właścicielem młyna został mistrz młynarski Stanisław Solarski. Otrzymał on odpowiednie pełnomocnictwa, jeszcze gdy w młynie mieszkał Richard Werk z rodziną /ostatni właściciel młyna przed 1945 rokiem/. Uważając obiekt za zbyt archaiczny, Solarski zaraz przystąpił do modernizacji młyna. **W miejscu koła wodnego i przybudówki z komorą ciśnieniową wprowadził większą przybudówkę z komorą turbinową. Z jej instalacją wiązała się także przebudowa systemu wodnego. Solarski wybudował nowy przepust z jazem oraz odpływem, do którego podłączona została rura zeliwna doprowadzająca wodę do komory turbinowej. W 1946 roku pogłębiono staw młyński do ok. 90 cm oraz doprowadzono prąd o napięciu 380 V. Rozpoczęto również modernizację wyposażenia młyna. Zainstalowano triera i aspirator¹.**

W 1950 roku młyn przejęła Spółdzielnia "Samopomoc Chłopska". Kierownikiem młyna został Antoni Horbatowski. Kontynuował on modernizację podjętą przez Stanisława Solarskiego. W tym czasie, w młynie, po niewielkich pracach adaptacyjnych, nie wpływających na historyczny układ pomieszczeń, mieszkały 2 rodziny - pomocnik młynarski, Waław Fierkowicz oraz milicjant Waław Rembas. W 1958 roku kierownikiem młyna został Waław Fierkowicz. Zamieszkał on w młynie wraz z rodziną, zajmując połowę części mieszkalnej budynku. Drugą połowę zamieszkiwała rodzina Rembasów. Waław Fierkowicz zasłynął w społeczności Bogdańca jako sumienny młynarz. Przeprowadził remont instalacji elektrycznej, dokonał wymiany podnośnika i odsiewacza, wyremontował śrutownik walcowy, położył nową podłogę.

W 1962 roku młyn przekazano Gromadzkiej Radzie Narodowej. W roku 1968, kosztem 280 tys. zł przeprowadzono remont bieżący budynku młyna. Przemurowano zach. fragment płd. ściany zewnętrznej parteru usuwając na tym odcinku pierwotną konstrukcję szachulcową. Naprawiono tynki zewnętrzne i wewnętrzne, dach. W piwnicach, w hali młyńskiej /pom. 0.9./podniesiono poziom hali o 20 cm wylewając nową posadzkę betonową. Nową posadzkę betonową wylano również w przylegającym do hali warsztacie /pom. 0.8./. Ze względu na zły stan więźby dachowej, na znacznej części dachu wymieniono ciężką dachówkę ceramiczną, karpówkę na lżejszą, cementową zakładkową (?).

W 1972 roku, po ponownym przejęciu młyna przez Gminną Spółdzielnię, młyn zamknięto. Jednak po interwencji miejscowych rolników otwarto go ponownie. Jednak od 1974 roku dokonywano już tylko przemiałów śrutowych, korzystając z jednego mlewnika poruszanego silnikiem elektrycznym.

**7.4. FAZA V - zmiany dokonane w młynie po 1984 roku,
tj. po przejęciu zagrody młyńskiej przez muzeum w
Gorzowie; adaptacja budynku młyna na potrzeby nowej
funkcji muzealnej /patrz: inwentaryzacja budowlano-
konserwatorska z 1979 i 2007 roku²/**

¹ zespół wentylatorów ssąco-tłoczących oraz filtrów w młynach, stosowany do przewietrzania ziarna i usuwania kurzu i pyłu

² - Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska, PP PKZ Szczecin, Pracownia etnograficzna, A. Gerlach-Jósewicz, 1979 r. i Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. -

10 kwietnia 1984 roku Górny Młyn wraz z zagrodą młyńską przejęło Muzeum Okręgowe w Gorzowie Wlkp. Został on zaadaptowany do celów wystawienniczych jako Oddział Muzeum Kultury i Techniki Wiejskiej w Bogdańcu.

Zakres zmian wprowadzonych w tej fazie w budynku młyna, w wyniku adaptacji go na muzeum.

W tym okresie wykonano dokumentację projektową adaptacji młyna na potrzeby muzeum. Projektu jednak nie zrealizowano. Wykonano jedynie minimalny zakres prac adaptacyjnych, umożliwiając rozpoczęcie użytkowania budynku jako budynku muzealnego.

W poziomie piwnic nie dokonano żadnych zmian funkcjonalnych. Wymieniono jedynie podciąg drewniany w pom. 0.2 /przy schodach/ podpierający strop drewniany przy ścianie ptn. na dwuteownik stalowy. Wykonano nowe drzwi do przybudówki pld. i do pom. 0.4. W 2008 roku, jeden ze słupów w podciągu pld. dolnej kondygnacji części młyńskiej, w dolnej części spruchniały, zgodnie z pilnymi zaleceniami, wykonanej rok wcześniej ekspertyzy konstrukcyjnej, wymieniono w trybie awaryjnym. Jego zły stan techniczny doprowadził do znacznej deformacji konstrukcji drewnianej tej części budynku na wszystkich kondygnacjach. W jego miejsce wprowadzono w tym miejscu dwa nowe słupy dębowe.

W poziomie parteru i poddasza:

- usunięto wtórną wystawkę dachową od strony pld., przywrócono pierwotną formę dachu w tym miejscu, w miejscu usuniętej wystawki położono nowe pokrycie z dachówki ceramicznej
- wzmocniono więźbę dachową w części młyńskiej /wymieniono fragmenty krokwi, wzmocniono pld. płatów połaciową/
- wymieniono pld. fragment konstrukcji ryglowej szczytu wsch.
- usunięto tynk ze szczytu zach. i poddano remontowi konstrukcję ryglową ściany; po remoncie, konstrukcja została wyeksponowana
- poddano konserwacji stolarkę okienną i drzwiową w poziomie parteru
- przebudowano pomieszczenia w narożniku pld.-zach. parteru /wprowadzenie łazienki i pom. gospodarczego od strony pld./
- wzmocniono strop nad pomieszczeniem użytkowym poddasza od strony zach.
- wyburzono wędzarnię na poddaszu
- wykonano nowe instalacje wewnętrzne
- odnowiono tynki wewnętrzne
- wyremontowano klatkę schodową z parteru na poddasze w sieni
- wyremontowano ganki wejściowe
- w 2005 roku wyburzono walącą się przybudówkę do elewacji wsch. z komorą turbinową i silnikową, pełniącą funkcję motorowni

8. Wnioski i wytyczne konserwatorskie.

Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22. Inwentaryzacja budowlano-konserwatorska w skali 1 : 50 - H.J. Kustos, R. Buszkiewicz, J. Szulc, 2007r.

Do dnia dzisiejszego budynek młyna zachował się w znacznym stopniu w pierwotnej formie - bryła i forma budynku, konstrukcja ryglowa ścian, więźba dachowa, kompozycja elewacji płn., pld. i zach. Częściowo przebudowane są wnętrza /układ wnętrz, stropy/ i elewacja wsch. Całkowicie wymienione zostało wyposażenie młyna /zmiany technologiczne/. Zachowała się także częściowo pierwotna stolarka.

Zmiany i przebudowy, którym uległ na przestrzeni swoich dziejów, wyodrębnione w niniejszej dokumentacji w 5 faz architektoniczno-budowlanych, w większości naturalne i racjonalne, wynikające z naturalnej korozji jego konstrukcji pracującej w trudnych warunkach /permanentna wilgoć/ oraz z ewolucji przemian technologicznych i materiałowych, nie doprowadziły do znacznej dewaloryzacji jego wartości architektoniczno-budowlanej.

Młyny wodne, dawniej tak popularne, charakterystyczne i ważne w krajobrazie kulturowym Polski i Europy, obecnie są "gatunkiem na wyginieciu". Zachowały się do dzisiaj, jedynie nieliczne. W XIX i w początkach XX wieku wiele z nich uległo modernizacji. Tradycyjne koła wodne zastąpiono bardziej wydajnymi turbinami. Młyny jeszcze zachowane - winny podlegać ścisłej ochronie.

Do takich obiektów należy młyn w Bogdańcu.

Jego zachowane wysokie wartości kulturowe, architektoniczne, przestrzenne i krajobrazowe wymagają bezwzględnej ochrony.

W 1976 budynek młyna został wpisany do rejestru zabytków województwa gorzowskiego. Młyn objęto również ostatnio ochroną w ramach, utworzonego 29 września 2006 uchwałą Rady Gminy Bogdaniec, Parku Kulturowego „Dolina Trzech Młynów” obejmującego część doliny rzeki Bogdanki z trzema historycznymi założeniami młyńskimi wraz z ich zachowaną XIX-w. zabudową.

Wartość zabytkowe obiektu uznano już przed II wojną światową unieszcżając go w szczegółowym inwentarzu zabytków powiatu i miasta Landsberg n/Warthe /obecnie Gorzów Wielkopolski/.¹ Część młynów wodnych przeniesiono do skansenów. W przypadku młyna w Bogdańcu stało się odwrotnie. To muzeum przyszło do młyna. Przejęcie go przez muzeum w 1984 roku, być może uratowało go przed zagładą. Jednak, nie poddany do dzisiaj kompleksowej renowacji², ulega permanentnej dekapitalizacji /wysoki stopień zawilgocenia i szkodniki drewna - !!!/. Doraźne, interwencyjne prace remontowe nie zatrzymują tego procesu.

Wg ostatniej oceny jego stanu technicznego z 2007 roku, kompleksowa renowacja tego cennego, unikalnego w regionie obiektu zabytkowego jest już pilna i konieczna. Także, z punktu widzenia jego roli społecznej i edukacyjnej jaką obecnie pełni, a którą trudno przeceenić. Jest autentycznym i charakterystycznym świadectwem dokumentującym w swojej strukturze dzieje kultury materialnej i ewolucji różnych przejawów życia człowieka na tym obszarze niemal przez ostatnie 2 wieki.

Niniejsze sondażowe badania architektoniczne wraz z dokumentacjami wykonanymi w 2007 roku /inwentaryzacja budowlano-konserwatorska, ekspertyza konstrukcyjno- budowlana i sondażowe badanie konserwatorskie/ dają pełną podstawę do wykonanie architektonicznego projektu budowlanego kompleksowej renowacji budynku młyna.

¹ Reissmann K., Die Kunstdenkmaler des Stadt und Landkreis Landsberg /Warthe/, Berlin 1937. Szczegółowy inwentarz zabytków miasta i powiatu - wydany w ramach serii Kunstdenkmaler der Provinz Brandenburg T. 7 cz. 2

² Planowany kompleksowy remont i adaptacja do funkcji muzealnej, mimo wykonanej w 1990 r. dokumentacji projektowej, ze względu na brak środków finansowych, nie został zrealizowany. Wykonano jedynie niezbędny zakres prac adaptacyjnych.

8.1. Wytyczne konserwatorskie.

Uwzględniając wysokie wartości zabytkowe obiektu, stan zachowania jego historycznej, w znacznym stopniu jeszcze pierwotnej, struktury architektoniczno-budowlanej oraz utrzymanie dotychczasowej, sprawdzonej już funkcji muzealnej, pozwalającej na wyeksponowanie i szerokie udostępnienie jego wartości, celem podstawowym jego renowacji powinno być przede wszystkim:

- przedłużenie jego egzystencji poprzez poprawienie jego obecnego, złego stanu technicznego
- optymalna modernizacja umożliwiająca jego prawidłowe użytkowanie
- przywrócenie obiektowi jego utraconych lub przekształconych walorów architektonicznych /układ funkcjonalno-przestrzenny, kompozycja elewacji, detal/ w oparciu o wykonane badania i studia.

I. Ogólne, generalne wytyczne konserwatorskie.

1. Należy zachować jego obecny gabaryt, formę oraz wynikającą z badań kompozycję i wystrój elewacji ukształtowanych jeszcze w I fazie poprzez usunięcie wszystkich wtórnie wprowadzonych, żywiolowych, dewaloryzujących go zmian.

2. Należy bezwzględnie zachować, wzmocnić i poddać pieczołowitej konserwacji zachowaną, historyczną strukturę obiektu /ściany kamienne, ceglane i ryglowe, stropy, więźba dachowa, stolarka/ przy założeniu jej maksymalnego poszanowania i zachowania. Podczas prac konserwatorskich należy dążyć do stosowania tradycyjnych materiałów i technologii.

3. Po niezbędnych korektach wynikających z potrzeb nowej funkcji, należy utrzymać jego podstawowy, obecnie zachowany układ funkcjonalno-przestrzenny ukształtowany w II fazie. Szczególnie dotyczy to traktu frontowego części mieszkalnej z sienią wejściową oraz części młyńskiej z trzema halami młyńskimi.

4. Ze szczególną uwagą należy zagospodarować jego bezpośrednie otoczenie, umożliwiając pełną ekspozycję jego zabytkowych walorów przestrzennych i architektonicznych. Szczególną uwagą należy zwrócić na odtworzenie w pełnym zakresie zabudowy zagrody młyńskiej /wg wcześniejszych opracowań¹/ oraz układu wodnego i urządzeń wodnych, istotnego i nierozzerwalnie związanego z obiektem elementu zagospodarowania jego otoczenia.

5. Dawny młyn wodny w Bogdańcu, jako obiekt zabytkowy, podlegający ochronie konserwatorskiej wymaga, ażeby wszystkie prace, ingerujące w jego historyczną strukturę, wykonywane były w oparciu o dokumentację projektową uwzględniającą za potwierdzone przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wytyczne

¹ j.w.

konserwatorskie. Prace konserwatorsko-budowlane przy renowacji młyna, powinny być prowadzone przez osoby i firmy uprawnione, z odpowiednim stażem i doświadczeniem konserwatorskim¹. Ich przebieg należy objąć nadzorem konserwatorskim /niezależnie od innych, przewidzianych prawem, nadzorów branżowych/, a wszelkie prace ziemne - nadzorem archeologicznym. Otrzymanie pozwolenia na prace konserwatorskie nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia wymaganego przez przepisy Prawa budowlanego.

II. Szczegółowe wytyczne konserwatorskie.

1. Dokumentacja.

Obiekt aktualnie posiada niezbędną dokumentację przedprojektową, tj. studium, inwentaryzację budowlano-konserwatorską, ekspertyzę konstrukcyjno-budowlaną oraz sondażowe badania architektoniczne i konserwatorskie. Niezbędny będzie jeszcze nadzór archeologiczny i konserwatorski nad pracami realizacyjnymi w celu datowania początków młyna w tej lokalizacji oraz uzupełnienia materiałów badawczych o dane z miejsc niedostępnych podczas badań. Szczególnie chodzi tutaj o możliwość odtworzenia pierwotnego układu przestrzenno-funkcjonalnego wnętrza. Przy zachowanej pierwotnej konstrukcji ryglowej ścian zewnętrznych i stropów, są na to bardzo duże szanse, przy udostępnieniu tych elementów podczas prac budowlano-konserwatorskich.

Jak wynika z ekspertyzy konstrukcyjno-budowlanej z 2007 r.², **stan techniczny obiektu jest zły**³. Wymagany jest pilny, kompleksowy remont. W oparciu o przeprowadzoną tam analizę głównych rozpoznanych przyczyn powodujących destrukcję obiektu i wynikające z niej wnioski i zalecenia,⁴ a także w oparciu o niniejsze wytyczne konserwatorskie, zakładając zachowanie obecnej funkcji, należy **pilnie** wykonać projekt architektoniczno-budowlany jego kompleksowej renowacji.

2. Forma budynku i kompozycja elewacji.

1. Należy zachować obecną, pierwotną formę budynku młyna z naczółkowym dachem. Dach pokrę dachówką ceramiczną, karpiówką w kolorze czerwonym (ceglastym) kładzioną w łuskę.

2. Wszystkim elewacjom należy przywrócić ich pierwotny układ kompozycyjny. Brakujące fragmenty konstrukcji ryglowej - odtworzyć. Odtworzyć także, stosując analogiczną, historyczną technologię i materiał, elementy konstrukcji nośnej skorodowane ponad dopuszczalne normy oraz szachulcowe wypełnienia ścian ryglowych. Konstrukcję ryglową w elewacjach,

¹ Dz.U.04.150.1579. ROZPORZĄDZENIE MINISTRA KULTURY z dnia 9 czerwca 2004 r.

w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz. U. z dnia 30 czerwca 2004 r.)

² Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22. Ekspertyza konstrukcyjno-budowlana - R.Buszkiewicz, H.J.Kustos, J. Szulc, 2007 r.

³ W bieżącym roku, w oparciu o zalecenia w/w ekspertyzy wykonano już część najpilniejszych prac zabezpieczających, ratujących obiekt przed katastrofą budowlaną.

⁴ patrz opis stanu technicznego obiektu w części opisowej badań

po pieczołowitych pracach konserwatorskich, należy wyeksponować na całym obwodzie budynku /analogicznie jak szczyt zach./ Zaleca się konserwację /w razie konieczności - odtworzenie/ oryginalnego, profilowanego, drewnianego gzymsu wieńczącego elewację.

3. Szczyt w elewacji wsch. należy zachować jako oszalowany pionowym deskowaniem. W istniejące otwory okienne wprowadzić stolarkę okienną wg historycznej, zachowanej w jednym oknie. Należy dążyć do symetrycznej kompozycji szczytu.

4. Kamienne lico cokołu w elewacji płn. wsch. i zach. należy wyeksponować /nie tynkować/. W elewacji płd. należy uporządkować kompozycję odsłoniętej i dobrze eksponowanej ściany piwnic. Przekształconym otworom okiennym przywrócić ich pierwotną wielkość i kompozycję.

5. Zachować osłonę wejść do budynku w elewacji frontowej /płn./ w postaci drewnianych ganków.

6. Dopuszcza się usunięcie wtórnej przybudówki ze schodami zewnętrznymi. Obecnie jest ona jedynie prowizorycznie zabezpieczona. Kwalifikuje się do rozbiórki. Po odtworzeniu schodów z sieni do piwnicy, możliwy będzie do przywrócenia pierwotny układ komunikacyjny łączący część mieszkalną na parterze z podwórzem gospodarczym.

7. Historyczną, wartościową stolarkę, zakwalifikowaną pod względem technicznym do dalszego użytkowania - należy zachować i poddać gruntownej renowacji. Szczególnie dotyczy to drzwi zewnętrznych, pierwotnych, w elewacji płn. i płd. Wtórna stolarkę współczesną i historyczną, zdyskwalifikowaną pod względem historycznym, konstrukcyjnym i użytkowym, należy usunąć. Przy projektowaniu w to miejsce nowej stolarki okiennej zaleca ujednoczenie stolarki okiennej poprzez wprowadzenie stolarki ujednoczonej, ośmiopolewej, drewnianej z 2-płycinowymi okiennicami, odnoszącej się do pierwotnego rozwiązania.

8. Kominy - otynkować.

9. Kanalizację deszczową budynku /rynny i rury spustowe/ oraz opierzenia blacharskie wykonać z blachy tytanowo-cynkowej.

3. Układ przestrzenno-funkcjonalny wnętrza.

Przy jeszcze dobrze zachowanej i czytelnej pierwotnej formie budynku i kompozycji elewacji, wewnątrz młyna jest już bardziej historycznie i strukturalnie złożone. Wprowadzone tam wtórnie zmiany, związane ze zmianą układu przestrzenno-funkcjonalny oraz struktura murów i stropów /XIX-wieczne stropy monolityczne/, należy po pracach budowlano-konserwatorskich zachować. Ukazują one charakterystyczną ewolucję rozwiązań konstrukcyjnych na przestrzeni XIX w.

W poziomie parteru należy zachować aktualny, podstawowy układ wnętrza, ukształtowany w II fazie. Szczególnie dotyczy to traktu frontowego części mieszkalnej z sienią wejściową oraz hali młyńskiej. Zakładając w budynku funkcję muzealną, należy dążyć do maksymalnego wykorzystania parteru na cele ekspozycyjne. W związku z tym, dopuszcza się w części mieszkalnej młyna na adaptację poddasza na funkcje związane z obsługą muzeum, tzn. pracownie naukowe, część administracyjno-socjalną oraz adaptację pomieszczeń piwnicznych na cele socjalne, sanitarne i magazynowe. W piwnicach należy dążyć do przywrócenia pierwotnych gabarytów otworów okiennych. Dopuszcza się możliwość wprowadzenia niezbędnych nowych otworów okiennych lub powiększenia istniejących po wcześniejszych konsultacjach z nadzorem konserwatorskim.

Część młyńska - do zachowania w obecnie zachowanym układzie przestrzennym i konstrukcyjnym ukształtowanym w II fazie, z nagimi, belkowymi stropami. Hale młyńskie, na wszystkich trzech poziomach, powinny pełnić funkcje ekspozycyjne /ekspozycja części produkcyjnej budynku młyna wraz z zachowanym, jego zabytkowym wyposażeniem/.

We wnętrzu zaleca się zachować historyczną konstrukcję szachulcową ścian i drewniane stropy. Po odsłonięciu stropów w trakcie prac realizacyjnych w części mieszkalnej, winny zostać podjęte decyzje w ramach nadzoru konserwatorskiego o ich końcowym wykończeniu w poszczególnych pomieszczeniach /nie dostępne podczas badań/.

Pieczelowej konserwacji wymaga pierwotna więźba dachowa, którą przynajmniej w części młyńskiej należy wyeksponować. Wtórne, niefortunne prowizoryczne wzmocnienia i elementy zamienne, szczególnie w miejscu usuniętej lukarny, należy usunąć. Należy odtworzyć jej pierwotny układ i poszczególne elementy.

Należy, po pracach konserwatorskich, zachować obecną drewnianą klatkę schodową i wewnętrzną, historyczną stolarkę drzwiową. W piwnicach i na poddaszu, nową stolarkę drzwiową dostosować do charakteru wnętrza i funkcji pomieszczeń.

Posadzki:

- piwnica: posadzka z cegły
- parter: ganki, sień i kuchnia - posadzka ceramiczna /terakota/, w dawnych pomieszczeniach mieszkalnych - podłoga z desek.
- poddasze - podłoga z desek.

Instalacje: niezbędne do funkcjonowania obiektu instalacje należy wprowadzić do obiektu w taki sposób by nie kolidowały z jego wartościami architektonicznymi.

4. Kolorystyka.

W 2007 roku w budynku przeprowadzono sondażowe badania konserwatorskie, których celem było określenie historycznej kolorystyki elewacji i wystroju malarskiego młyna.¹

Wnioski z tej dokumentacji:

Stolarka drzwiowa (zewnątrzna) do części mieszkalnej i młyna - historyczna, drzwi dwuskrzydłowe, ramowo - płycinowe, z 2-półowymi naświetlami. Każde skrzydło posiada cztery, ozdobnie opracowane płyciny z motywem roślinnym i geometrycznym, malowane w kilku kolorach. Rama w kolorze zielonym, elementy roślinne żółto - zielone, niebieskie elementy geometryczne. W takiej kolorystyce zachowała się stolarka w części młyna. W części mieszkalnej usunięto wszystkie historyczne farby.

Ganek frontowy w części mieszkalnej, drewniany słupowo-azurowy, w dolnej części odeskowany, w górnej szczebliny, z elementami snycerki, wzniesiony na przełomie XIX/XX w., malowany w kolorze zielonym tak jak stolarka drzwiowa w części młyna. Ganek od strony młyna pomimo analogicznej konstrukcji jest historycznie wtórny.

Stolarka okienna typologicznie i chronologicznie zróżnicowana, wszystkie okna pochodzą przed 1945 roku.

¹ Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta, ul. Warszawska 35, 66-400 Gorzów Wlkp. - Zagroda młyńska w Bogdańcu - Zabytkowy budynek mieszkalny młynarza z młynem /z 1826 roku/, ul. Leśna 22; Sondażowe badania konserwatorskie, K. Giedrys, 2007 r.

Okna z elewacji północnej i zachodniej, to m.in. okna ościeżnicowo-krosnowe, 4-skrzydłowe, dzielone asymetrycznym krzyżem okiennym (półwałkowym), ze szczblinkami w dolnych skrzydłach.

Na elewacji północnej zachowało się okno w kolorze zieleni oliwkowej (jak opaski okienne z czasów remontu). Pozostałe okna z elewacji północnej, o konstrukcji ościeżnicowo-krosnowej, 4-skrzydłowe, dzielone asymetrycznymi krzyżami, które posiadają profilowane słemie i pseudokolumienkowe słupki, malowane na białą.

*Jedno z najstarszych okien, pochodzące z czasów budowy obiektu (elewacja zachodnia, okno pojedyncze, ościeżnicowe, czteroskrzydłowe, otwierane na zewnątrz, dzielone krzyżem równoramiennym, skrzydła posiadają pozioma szczelinę. **Zachowały się ślady zielonej farby, co może sugerować, że pierwotna stolarka okienna malowana była w tym kolorze.***

Pozostałe okna z elewacji zachodniej, ościeżnicowe - krosnowe, 4-skrzydłowe, dzielone asymetrycznym, półwałkowym krzyżem okiennym, ze szczblinkami w dolnych skrzydłach, malowane były na białą.

Gzyms (elewacja północna) wykonany z drewna sosnowego, malowany w kolorze białym.

W pomieszczeniach nie natrafiono na dekoracje malarskie. W sali 1-12 i 1-13, ściany malowane w kolorze kremowym, kolejne farby nakładane w grubej warstwie. W pomieszczeniu 1-13 stolarka okienna oczyszczona do drewna oraz stolarka drzwiowa oczyszczona z farb oryginalnych. W pomieszczeniu 1-2, natrafiono na wyrównującą zaprawę gipsową położoną na tynku, co świadczy o wykonanym remoncie.

Wytyczne dotyczące kolorystyki w oparciu o wykonany zakres badań.

Elewacje:

- cokół - zachowane lico kamienne
- konstrukcja ryglowa, gzyms i oszalowanie szczytu wsch. - b. ciemny brąz
- wypełnienia konstrukcji ryglowej i kominy - tynkowane, kolor biały
- stolarka drzwiowa w elewacji wejściowej - każde skrzydło posiada cztery, ozdobnie opracowane płyciny z motywem roślinnym i geometrycznym, malowane w kilku kolorach; rama w kolorze zielonym, elementy roślinne żółto - zielone, niebieskie elementy geometryczne.
- ganki - kolor zielony, jak drzwi wejściowe
- stolarka okienna - kolor zielony
- dachówka - ceramiczna, w kolorze czerwonym /ceglastym/

5. Wyposażenie młyna.

Nie zachowało się niestety koło wodne i pierwotne wyposażenie młyna. Do dnia dzisiejszego nie zachował się żaden napęd młyna, nawet ten ostatni, już powojenny. Zachowało się jeszcze ostatnie jego wyposażenie, które jest od niego znacznie młodsze i pochodzi już z XX wieku.

Pierwotnego stanu młyna i jego wyposażenia nie można zrekonstruować, ze względu na brak danych archiwalnych i późniejsze przekształcenia zacierające jego ślady. Muzealny

charakter obiektu daje możliwość odtworzenia koła wodnego. W związku z tym, że brak jest na terenie nadwarciańskim takiego obiektu posiadającego koło wodne, jego odtworzenie niewątpliwie podniosłoby atrakcyjność i walory ekspozycyjne oraz dydaktyczne obiektu.

W dokumentacji - "Kubiak T. - Aneks do wniosków i wytycznych konserwatorskich z dokumentacji - "Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r." - Szczecin, 1981 r." - autor, w oparciu o analogie i literaturę przedmiotu, podjął próbę rekonstrukcji zagrody młyńskiej i koła wodnego w bogdanieckim młynie¹. Pierwotne plany /kiedy projektowany skansen miał objąć wszystkie trzy młyny bogdanieckie/ przeniesienia części urządzeń zachowanych w młynie górnym do młyna dolnego i średniego oraz pełnego odtworzenia koła wodnego wraz z układem przeniesienia napędu, są niestety już nieaktualne.

W takiej sytuacji, przy zaleceniu zachowania i konserwacji zachowanego obecnie wyposażenia młyna jako zabytków techniki młynarskiej² i ich pełnej ekspozycji in situ, dopuszcza się możliwość odtworzenia jedynie koła wodnego z niezbędnym zakresem przebudowy jazu. Wytyczne z w/w dokumentacji mogą stanowić podstawę do projektu odtworzenia koła wodnego i niezbędnej przebudowy jazu.

Opracował:
Henryk J. Kustoszc
architekt

¹ - fragment z tego opracowania - "Tutaj przypomnę tylko, że jaz powinien być wykonany w oparciu o drewno dębowe natomiast w technologii prac ziemnych uwzględnić należy tylko surowce naturalne jak faszyna, drewno, ziemia, kamień. Zastosowanie cegły i cementu dopuszcza się tylko w przypadku dokładnego zamaskowania. Jest to jednak ostateczność, której należy zanikać. Przy projektowaniu jazu warto wykorzystać pracę Leo Hopfa "Budownictwo młynów" wydany w Warszawie w 1955 roku, w której znajduje się między innymi tabela przydatności poszczególnych gatunków drewna. Wysokość piętrzenia powinna być tak obliczona aby zbyteczna było sypanie wałów ochronnych wokół stawów, a jednocześnie aby dno rynny doprowadzającej wodę na koło wodne pokrywało się w przybliżeniu z poziomem podłogi parteru. Elementem jazu powinien być drewniany mostek z prostymi poręczami z nieobrobionych drągów. Koło wodne powinno mieć średnicę ok« 3,5 m i szerokość od 1,2 do 1,5 m. Wszystkie elementy koła wodnego należy wykonać z drewna zgodnie ze wskazaniem Leo Hopfa. Wał koła należy bezwzględnie wykonać z dębiny. Głowice wału i łożyska można pozyskać ze starych młynów lub wiatraków."

² są to bardziej lub mniej skomplikowane mechanizmy i maszyny, urządzenia transportowe o oraz narzędzia i przyrządy do ich obsługi

II. CZĘŚĆ ILUSTRACYJNO-RYSUNKOWA:

Wybrane materiały kartograficzne i ikonograficzne - archiwalne i współczesne
- zbiory własne, załączona literatura, zasoby internetu
**/pełny zebrany zestaw ilustracji w ramach dokumentacji - patrz: część. III,
dokumentacja fotograficzna - płyta DVD - 1,25 GB, 1571 fot./**

Opis załączonych ilustracji:

1 - Bogdaniec, woj. lubuskie. Młyn Górny. Aktualny widok ogólny młyna od strony płn.-zach. Fasada wejściowa. Widoczne dwa ganki. Prawy ośłania wejście do części mieszkalnej, lewy - do hali młyńskiej. Pomiędzy gankami wzdłuż elewacji - nowy przedogródek i nowe ogrodzenie wykonane przy wykorzystaniu słupków betonowych wykonanych na wzór jednego zachowanego sprzed 1945 roku.

2 - Bogdaniec, woj. lubuskie. Młyn Górny. Aktualny widok ogólny młyna od strony płd.-zach. Na pierwszym planie widoczne dawne podwórze gospodarcze, częściowo wykorzystywane jako miejsce ekspozycji historycznych maszyn rolniczych.

3 - Bogdaniec, woj. lubuskie. Młyn Górny. Aktualny widok ogólny młyna od strony płd.-wsch. Na szczycie wschodnim widoczny negatyw, rozebranej w 2005 roku przybudówki z 1945 roku mieszczącej komorę silnikową i turbinową /tzw. pędnia/, wyburzoną ze względu na zły stan techniczny. Wybudował ją w miejscu ostatniego koła wodnego i komory ciśnieniowej z lat 30-tych XX w., Stanisław Solarski pierwszy polski właściciel młyna po wojnie.

4 - mapa Błot Warciańskich sprzed kolonizacji fryderycjańskiej - I poł. XVIII w. - fragment. Nie ma jeszcze wsi Bogdaniec. Zaznaczony Młyn Górny podlegał wówczas do wsi Jenin.

5 - mapa z 1816 roku - fragment ze wsią Bogdaniec. Po stronie płn. centrum wsi zaznaczone są trzy młyny, w tym Młyn Górny.

6 - plan wsi Bogdaniec z 1893 roku - reprodukcja z arkusza nr 1775 /mapy Państwa Pruskiego w skali 1:25000. Po stronie płn. centrum wsi zaznaczone są trzy młyny, w tym Młyn Górny. Wyraźnie widoczny jest plan zagrody młyńskiej z budynkiem młyna.

7 - fragment mapy z wsią Bogdaniec i okolicami z 1905 roku. Po stronie płn. centrum wsi zaznaczone są trzy młyny, w tym Młyn Górny.

8 - fragment mapy z wsią Bogdaniec i okolicami z 1934 roku. Po stronie płn. centrum wsi zaznaczone są trzy młyny wodne, w tym Młyn Górny.

9 - mapa zabytków powiatu gorzowskiego z 1937 r. - Reissmann K., Die Kunstdenkmaler des Stadt und Landkreis Landsberg /Warthe/, Berlin 1937. Szczegółowy inwentarz zabytków miasta i powiatu - wydany w ramach serii Kunstdenkmaler der Provinz Brandenburg T. 7 cz. 2

10 - j.w. - fragment z zaznaczonym Młynem Górnym. Z terenu Bogdańca zaznaczony także został kościół.

11 - widok fragmentu młyna od strony strony północnej /od strony stawu młyńskiego/. Jest to fragment pocztówki datowanej na 1911 rok. Widoczny jest fragment elewacji wejściowej młyna. W elewacja widoczna jest jeszcze wyeksponowana konstrukcja ryglowa oraz ganek zach., inny niż obecnie zachowany, ale podobny. Drewniana, ażurowa konstrukcja, 2-spadowy daszek o nieco mniejszym spadku, nieco niższy. W oknach po str. zach. ganku, 8-polowa stolarka okienna, być może jeszcze pierwotna. W oknie po zach. stronie, tutaj niewidocznego ganku wsch., widoczna jest obecnie zachowana stolarka.

12 - widok ogólny Młyna Górnego w otaczającym go krajobrazie wykonany po roku 1911. Widok od strony płn.-zach. ze wzniesienia po drugiej stronie drogi do Stanowic. Elewacja płn. już jest otynkowana. Wymieniona jest też stolarka okienna, na obecnie zachowaną. Widoczny jest również ganek zach., być może nowy, ale podobny w formie do tego z widoku z 1911 roku, kryjący wejście do mieszkania młynarza. W szczycie zach. wyeksponowana konstrukcja ryglowa /jak obecnie/. W kalenicy dachu widoczny jest tylko jeden komin. Widok z publikacji rocznicowej - 180-lecie Młyna w Bogdańcu. Wydawnictwo zrealizowane przez gorzowskie muzeum w ramach Programu Operacyjnego "Rozwój inicjatyw lokalnych" ogłoszonego przez MKiDN - 2006 r.

13 - j.w. - fragment widoku w przybliżeniu. Widoczna płn.-zach. część zagrody wraz z młynem i fragmentem stodoły.

14 - pocztówka sprzed 1945 roku, z okresu międzywojennego. Widok młyna od strony zach. Wyeksponowana konstrukcja ryglowa. W oknach parteru widoczne są okiennice, dziś niezachowane.

15 - widok fragmentu młyna od strony strony północnej /od strony stawu młyńskiego/. Jest to pocztówka sprzed 1945 rok, sądzac z jej opracowania graficznego, z tego samego okresu co poprzednia. Widoczny jest fragment elewacji wejściowej młyna. Elewacja jest otynkowana. Widoczne są dwa ganki. Najprawdopodobniej są to te zachowane do dziś. Zachodni, przed wejściem do mieszkania, jest większy i bardziej reprezentacyjny.

16 - widok budynku młyna od strony płd.-zach. z ok. 1937 roku. Fotografia z: Reissmann K., Die Kunstdenkmaler des Stadt und Landkreis Landsberg /Warthe/, Berlin 1937. Szczegółowy inwentarz zabytków miasta i powiatu - wydany w ramach serii Kunstdenkmaler der Provinz Brandenburg T. 7 cz. 2. Widoczna, wyeksponowana jeszcze konstrukcja ryglowa w elewacji zach. i płd. W zach. partii elewacji płd., widoczny jest fragment konstrukcji ryglowej ściany, obecnie niezachowany, przemurowany. W połaci płd., przy samym szczycie zach. widoczny jest niewielki, aktualnie nieistniejący, komin /piec łazienkowy-?/. W dachu, widoczne jest jednolite pokrycie połaci i obecnie zachowane 2 kominy. Poza w/w zmianami, pozostałe elementy i kompozycja elewacji nie uległy zmianie do dziś.

17 - analogiczny /j.w./ widok na budynek młyna od strony płd.-zach. z roku 1979. Fotografia G. Soleckiego z: Kubiak T. - Młyn wodny /górný/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r. Widoczne zmiany w stosunku do poprzedniego widoku z ok. 1937 roku, po 42 latach. Elewacje zach. i płd. - otynkowane, w części zach. elewacji płd., od narożnika do przybudówki ze schodami - elewacja w poziomie parteru przemurowana. W płd. połaci dachowej, od strony wsch., widoczna wystawka dachowa, którą w k. lat 50-tych XX wieku wybudował, zapewne ze względów technologicznych, Wacław Fierkowicz. Brak niewielkiego komina przy szczycie zach w elewacji płd. Część

połaci dachowej przełożona. W dwóch oknach w elewacji pld., w partii przemurowanej, od strony zach., brak okiennic.

18 - fragment inwentaryzacji z 1979 roku - Inwentaryzacja architektoniczno- konserwatorska, PP PKZ Szczecin, Pracownia etnograficzna, A. Gerlach- Jósewicz, 1979 r. Pokazuje plan sytuacyjny całej zagrody młyńskiej w tym okresie.

19 - fragment inwentaryzacji rzutu parteru z 1979 roku - Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska, PP PKZ Szczecin, Pracownia etnograficzna, A. Gerlach- Jósewicz, 1979 r. Pokazuje fragment pld.-zach. przed przebudową w l. 90-tych XX w, w okresie gdy w młynie mieszkały dwie rodziny i były dwa wydzielone mieszkania.

20 - fragment inwentaryzacji rzutu piwnic z 1979 roku - Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska, PP PKZ Szczecin, Pracownia etnograficzna, A. Gerlach- Jósewicz, 1979 r. Pokazuje fragment wsch. młyna z dobudówką mieszczącą komorę silnikową i turbinową /tzw. pędnia/, wyburzoną ze względu na zły stan techniczny w 2005 roku.

21 - rekonstrukcja zegrody młynarza wg Kubiak T. - Aneks do wniosków i wytycznych konserwatorskich z dokumentacji - "Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno- konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r." - Szczecin, 1981 r. /dotyczy odtworzenia pierwotnego kształtu zagrody młyńskiej i rekonstrukcji koła wodnego i podstawowych mechanizmów i urządzeń roboczych i transmisyjnych/.

22 - rekonstrukcja pierwotnego układu mechanizmów młyna wodnego /górnego/ w Bogdańcu wg T. Kubiaka - "Młyn wodny /górnny/ w Bogdańcu. Dokumentacja etnograficzno-konserwatorska. PP PKZ Szczecin, 1979 r." - Szczecin, 1981 r. /dotyczy odtworzenia pierwotnego kształtu zagrody młyńskiej i rekonstrukcji koła wodnego i podstawowych mechanizmów i urządzeń roboczych i transmisyjnych/.

23 - plan sytuacyjny z ekspertyzy konstrukcyjnej - Podgórski W. - Młyn w Bogdańcu. Ekspertyza techniczna. - P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków w Szczecinie, 1990 r. Pokazany jest układ drenażu zewnętrznego odwadniającego teren wokół młyna.

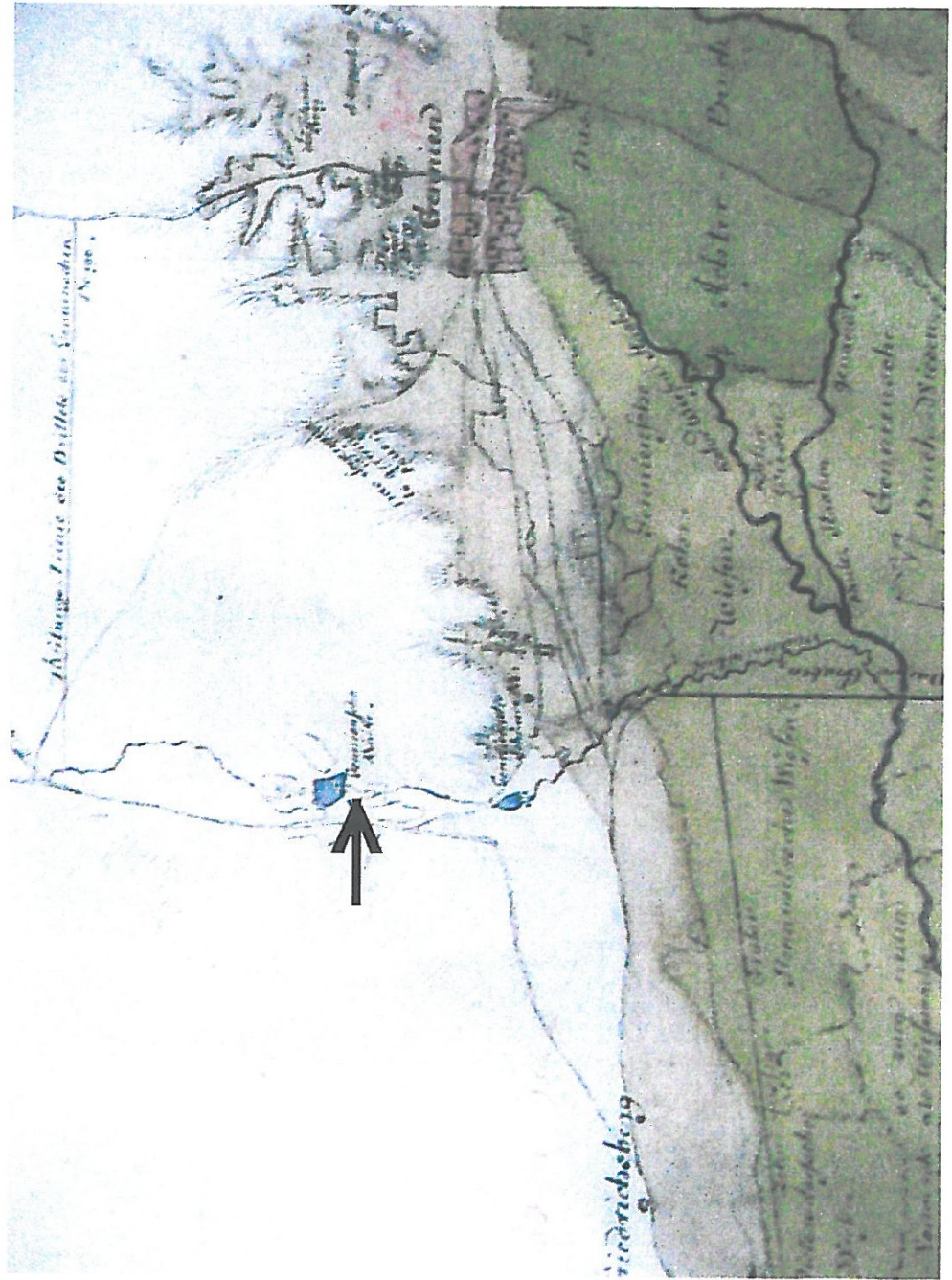
Inwentaryzacja wyników badań - 11 rysunków.

1.	Plan sytuacyjny	- skala ok. 1:1000
2.	Rzut piwnic	- skala 1:50
3.	Rzut parteru	- skala 1:50
4.	Rzut poddasza	- skala 1:50
5.	Przekrój podłużny A-A	- skala 1:50
6.	Przekrój poprzeczny B-B	- skala 1:50
7.	Przekrój poprzeczny C-C	- skala 1:50
8.	Elewacja pfn. - fasada wejściowa	- skala 1:50
9.	Elewacja zach.	- skala 1:50
10.	Elewacja pld.	- skala 1:50
11.	Elewacja wsch.	- skala 1:50

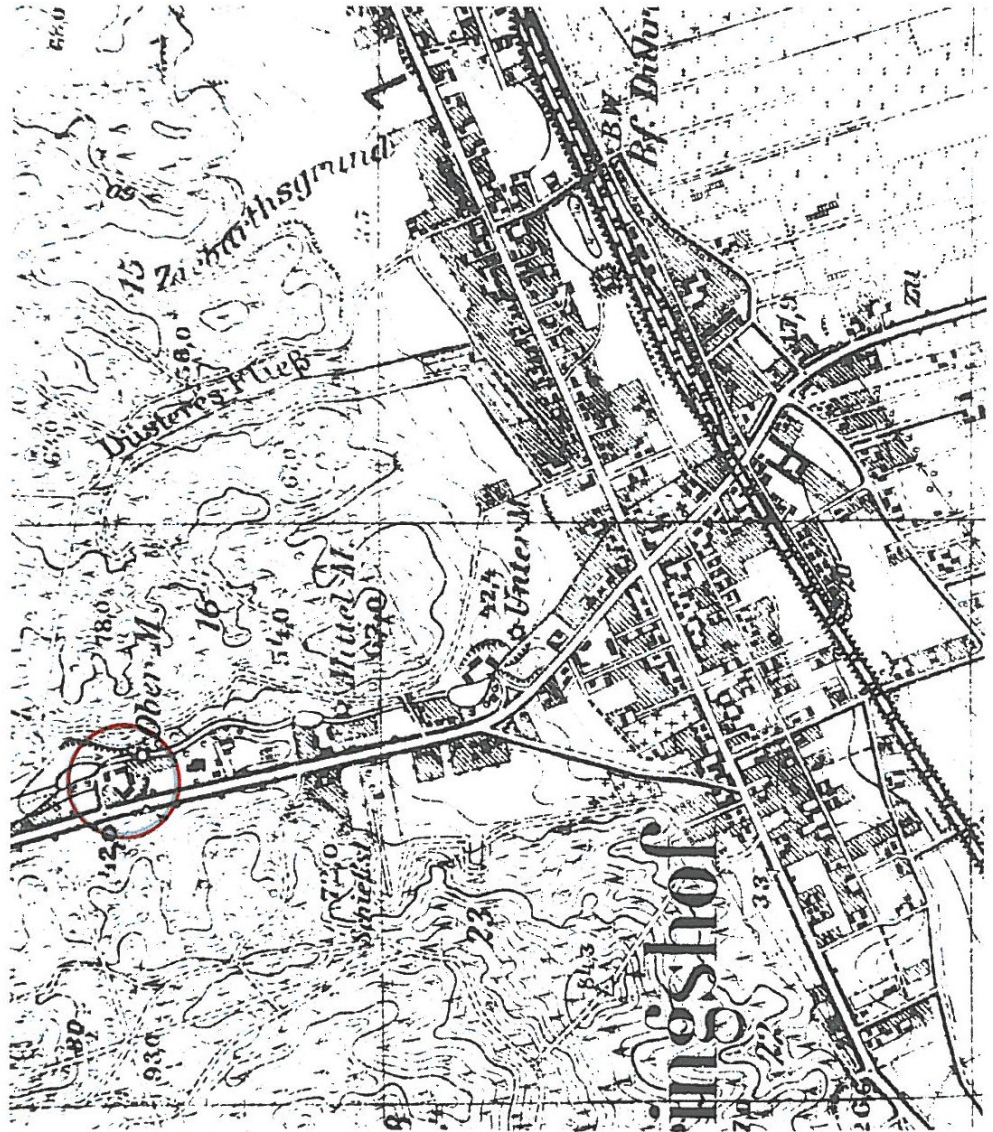

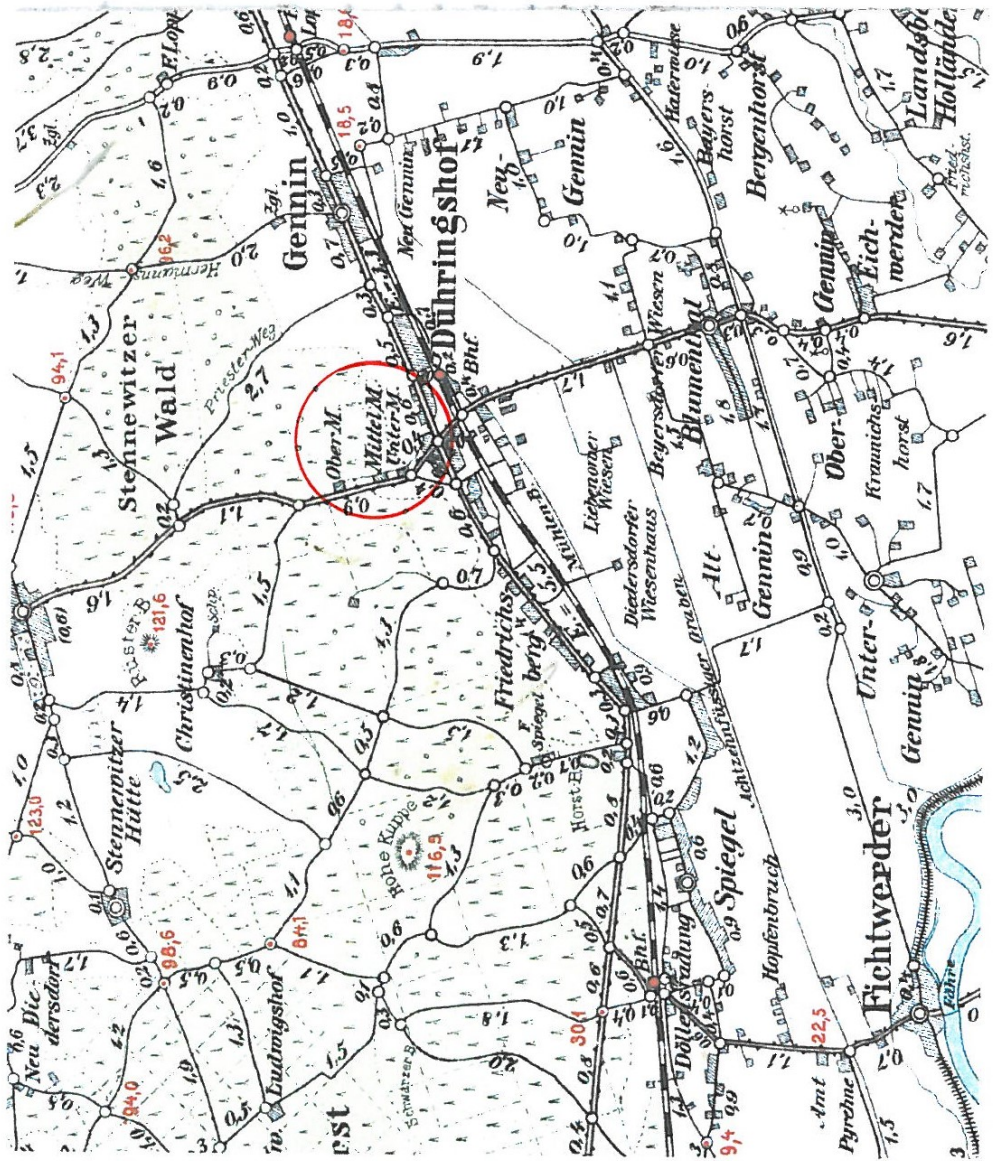

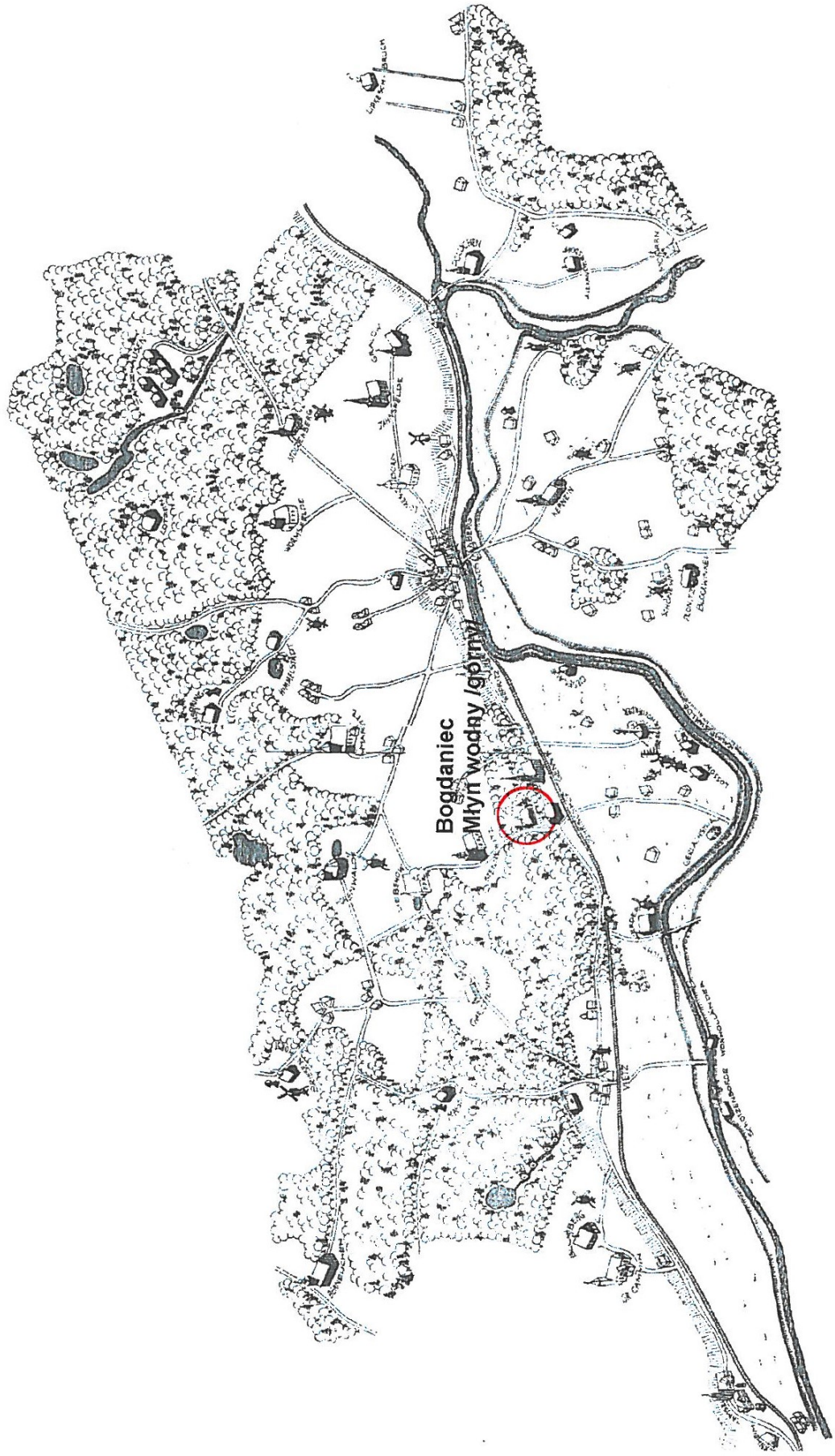

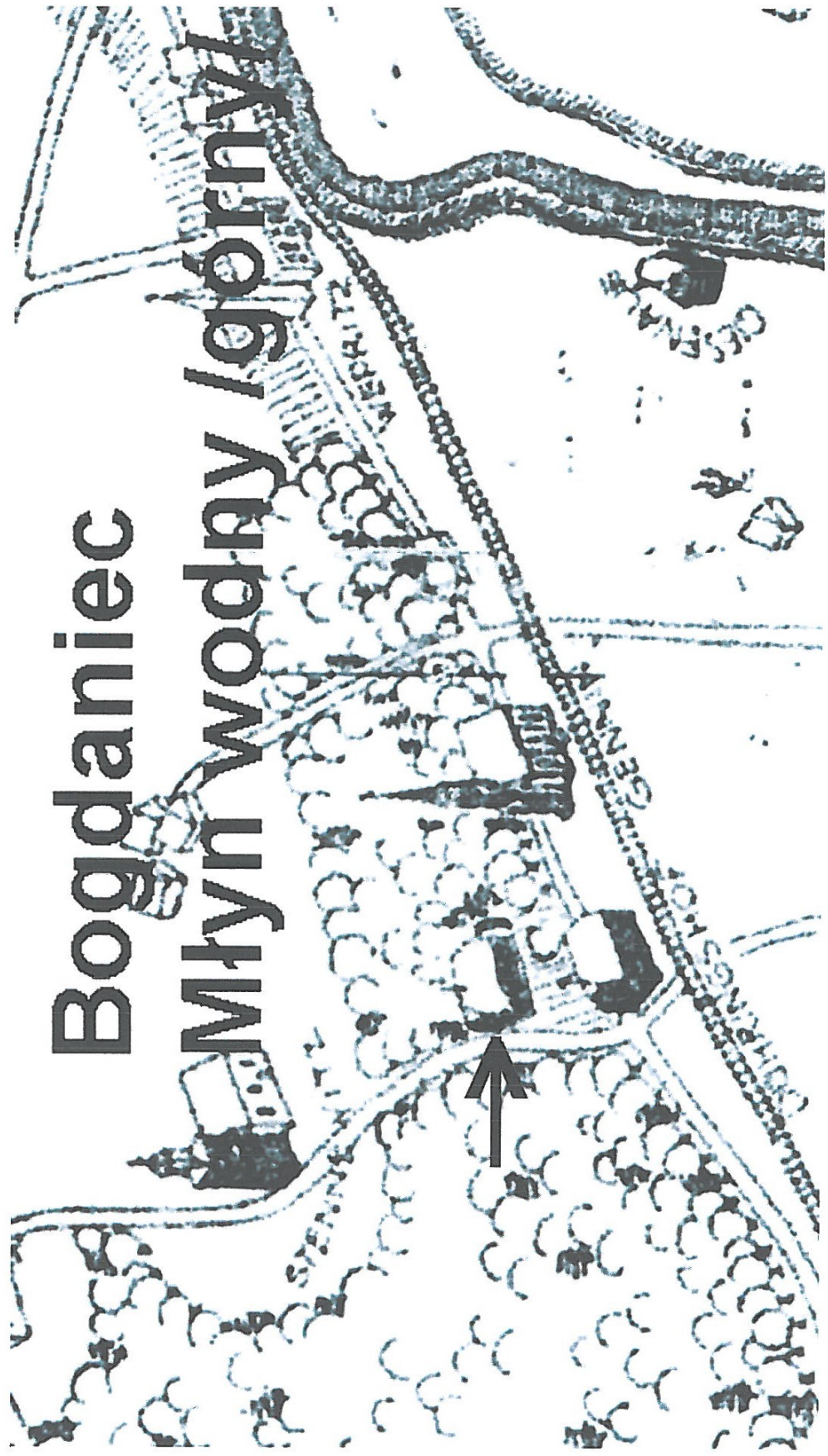

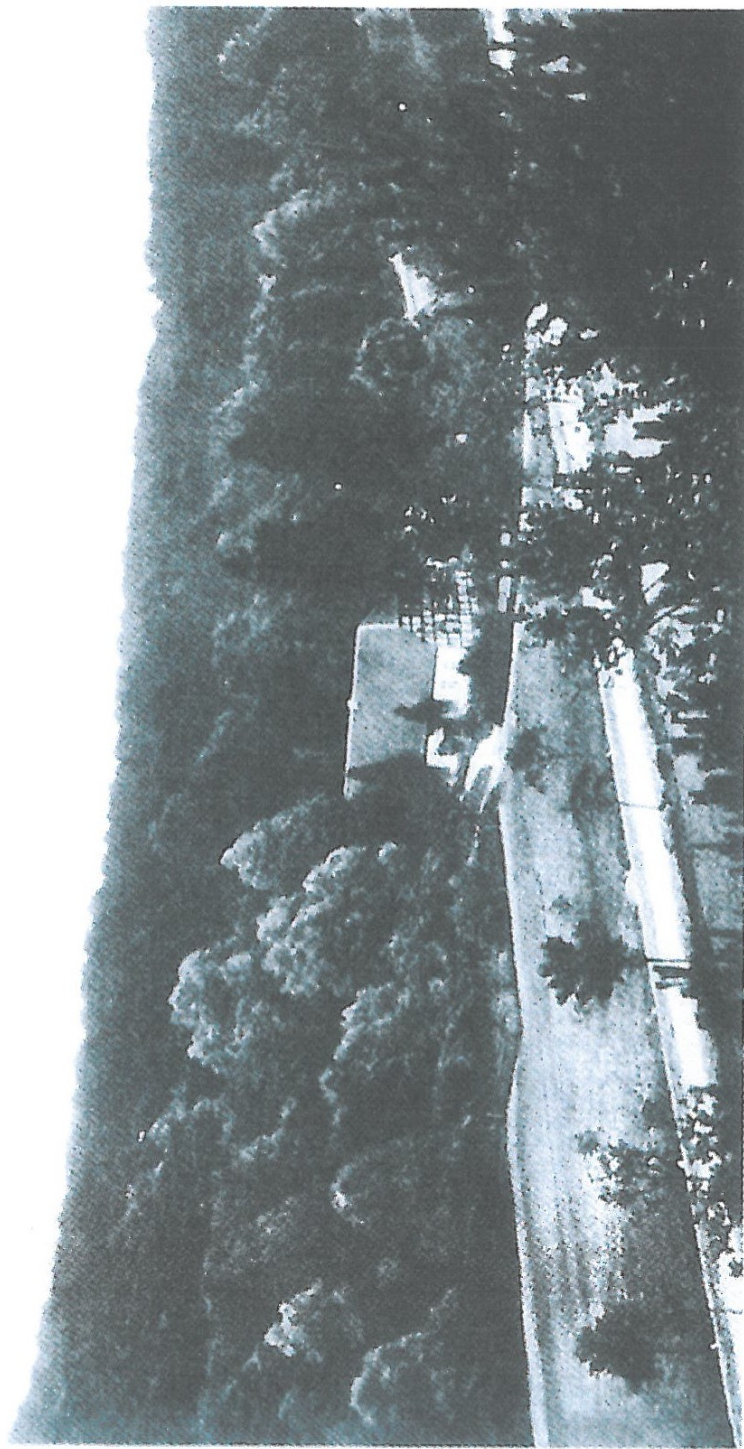

Bogdaniec

Młyn wodny Igórnyci

Archiwum Muzeum Lubuskiego

Gómy Młyn (pocz. XX w.)

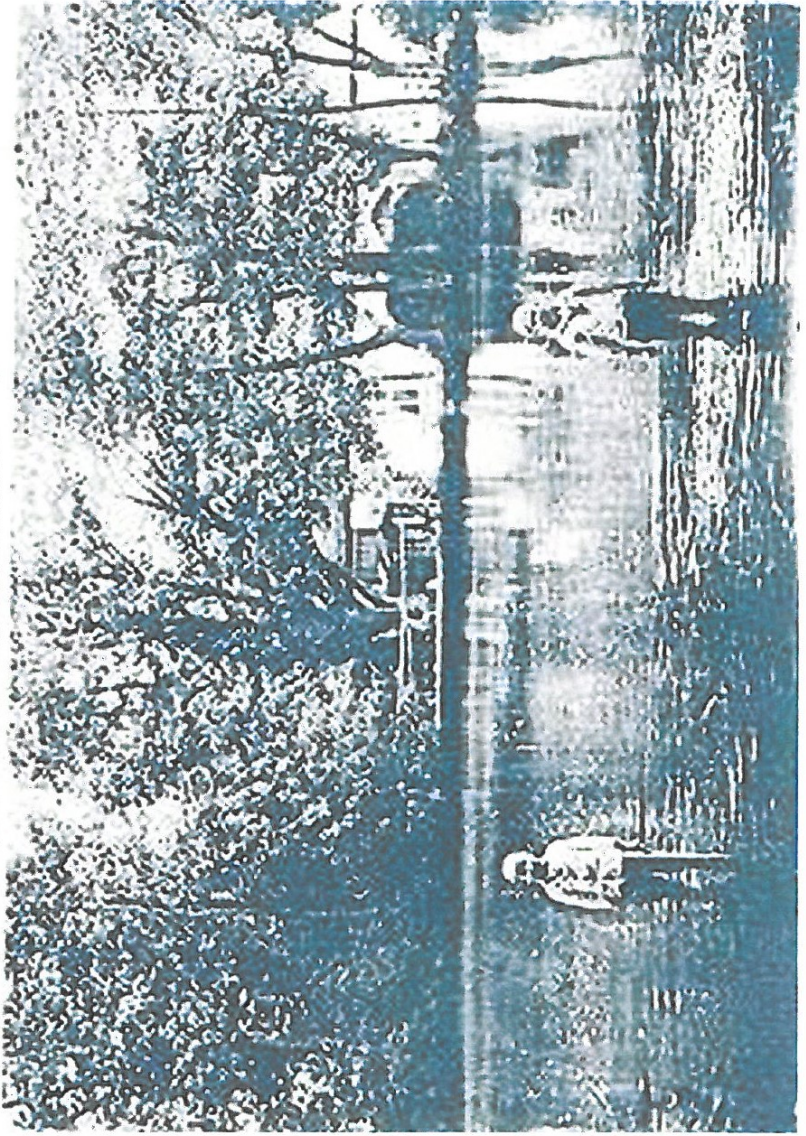
Gruß aus Dühringshof

Obermühle

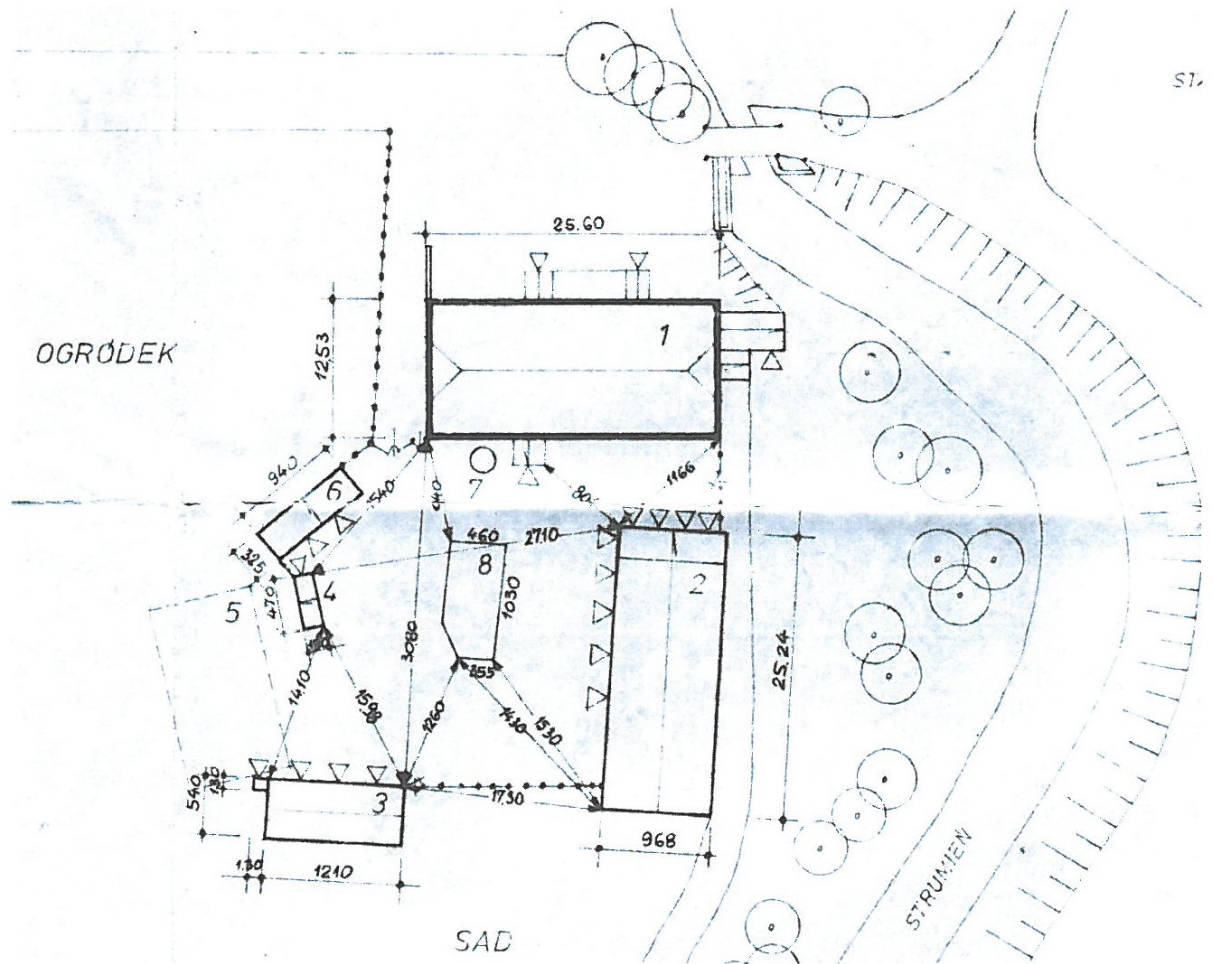
Gruß aus Dühringshof

Obermühle mit Mählenteilen

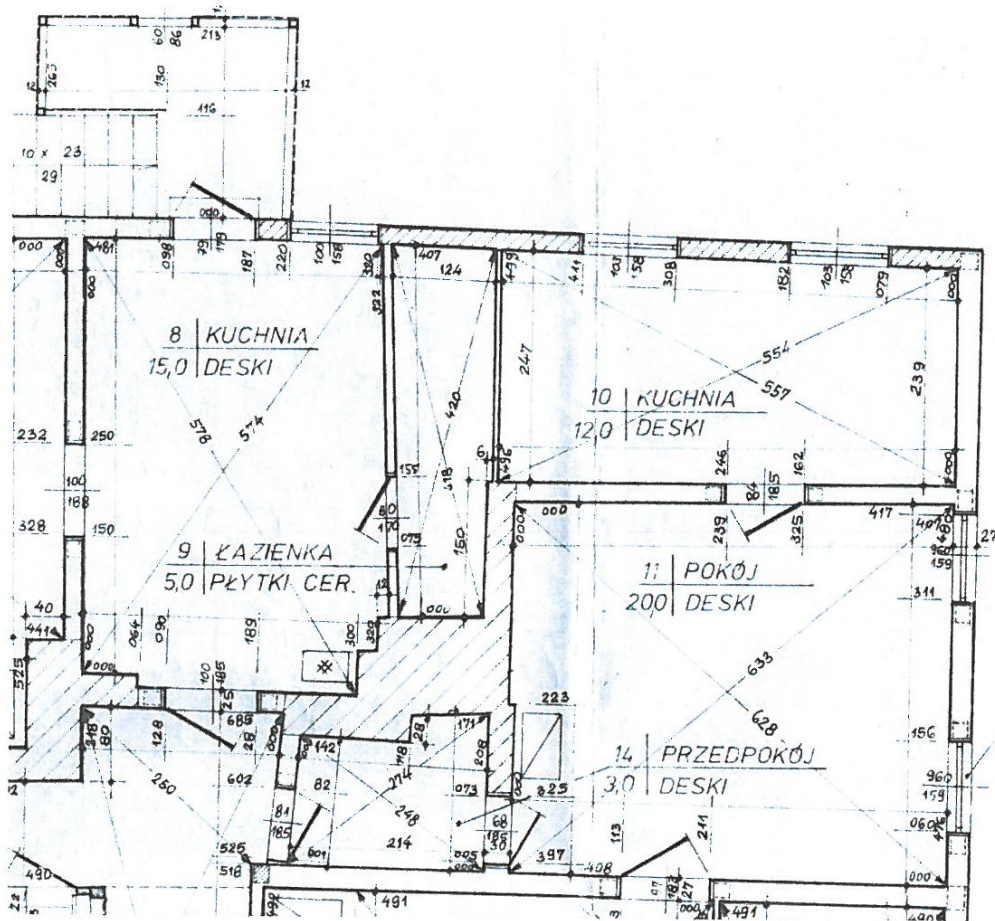

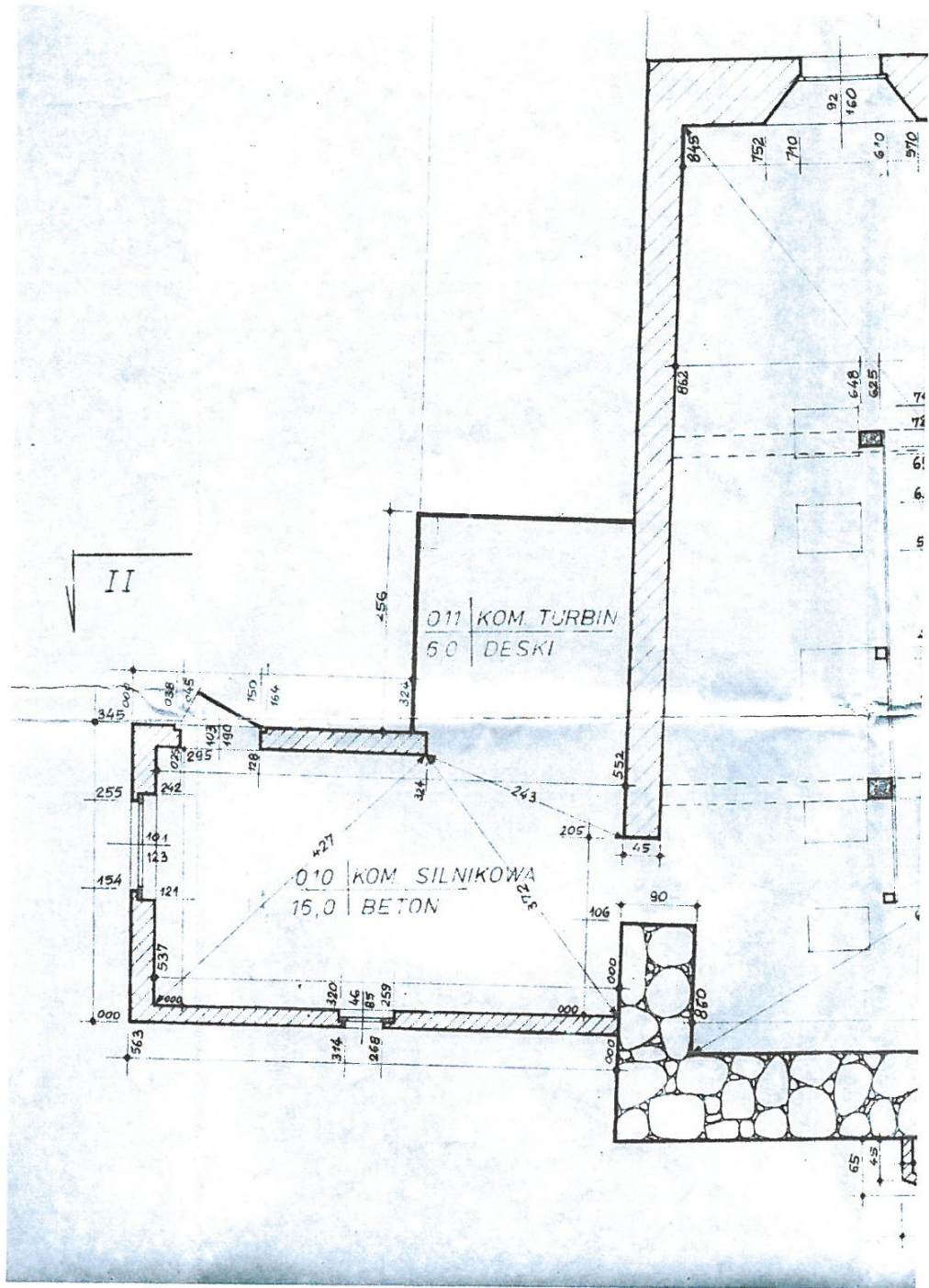

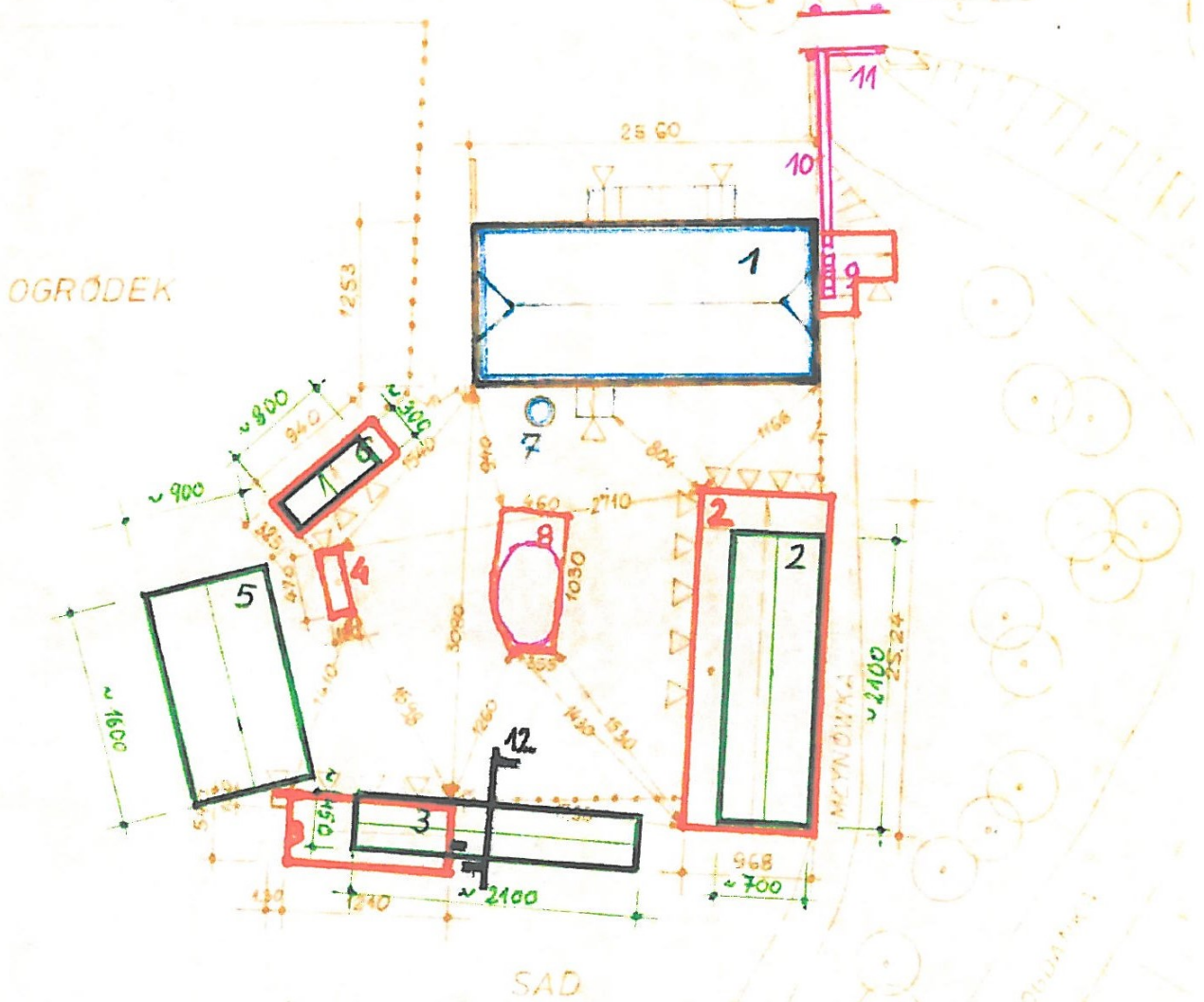

S1

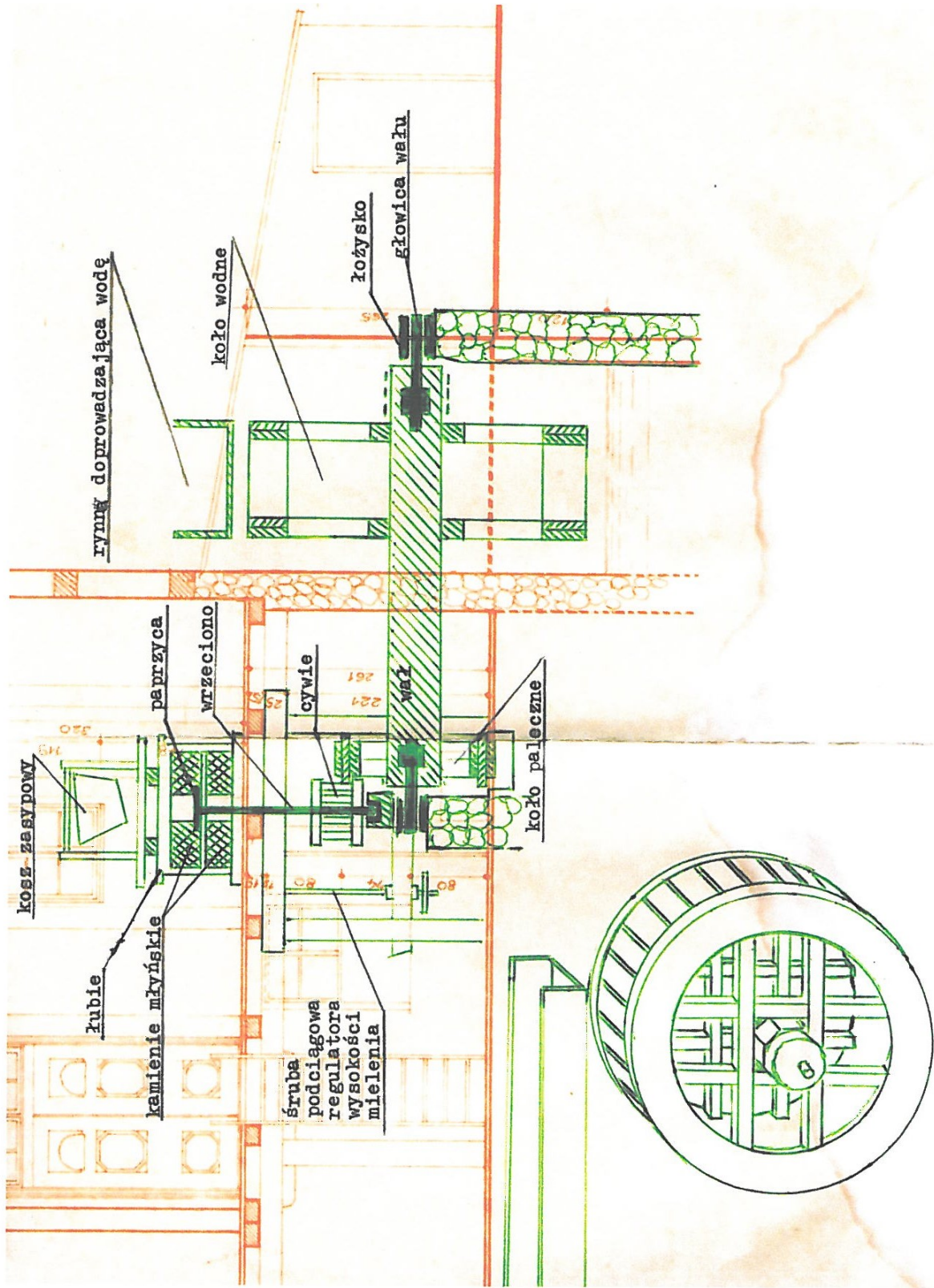
Rys. A
 REKONSTRUKCJA
 ZAGRODY MŁYNARZA
 B O G D A N I E C
 ul. Bohaterów Stalingradu 22

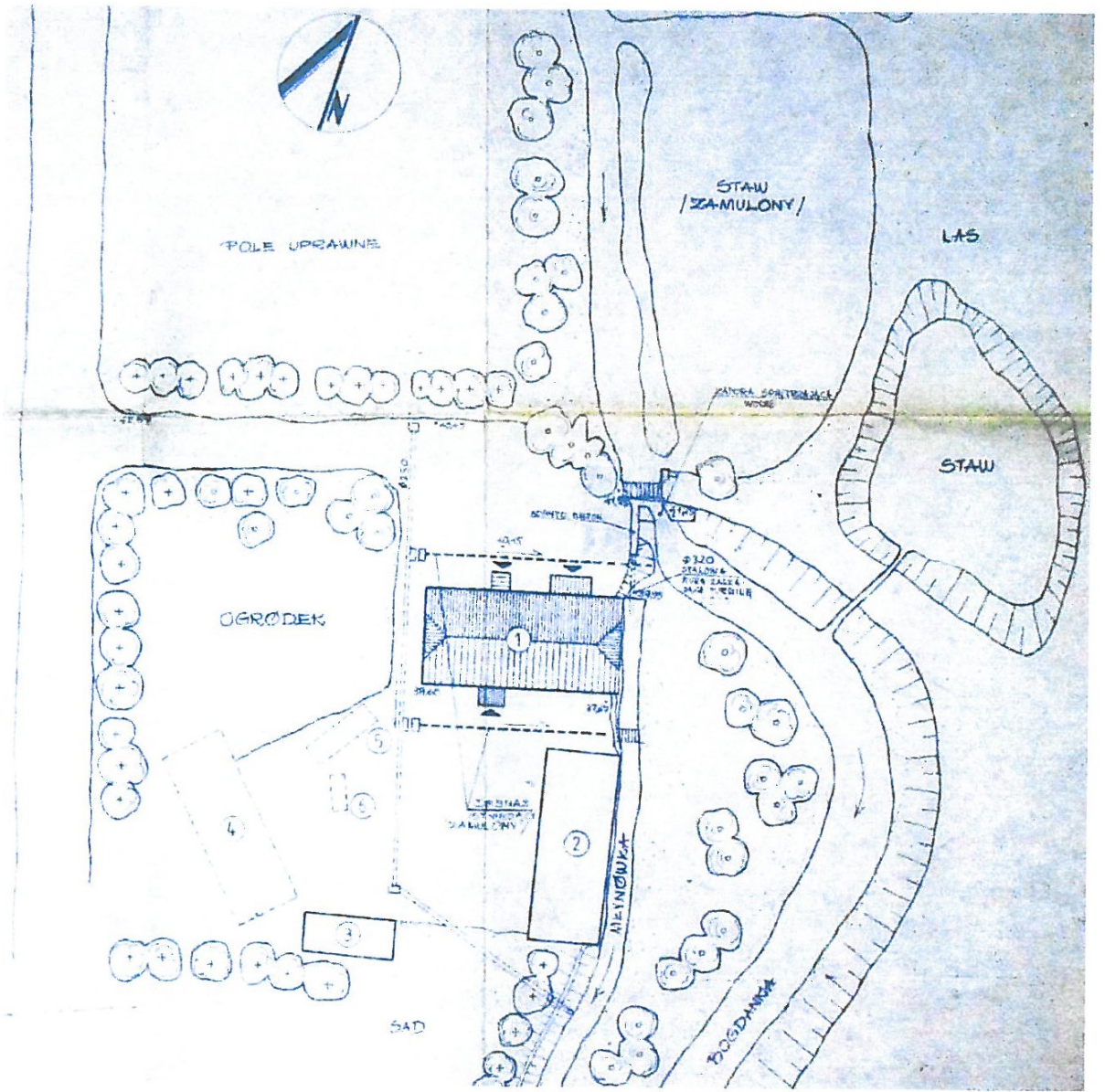
O Z N A C Z E N I A:

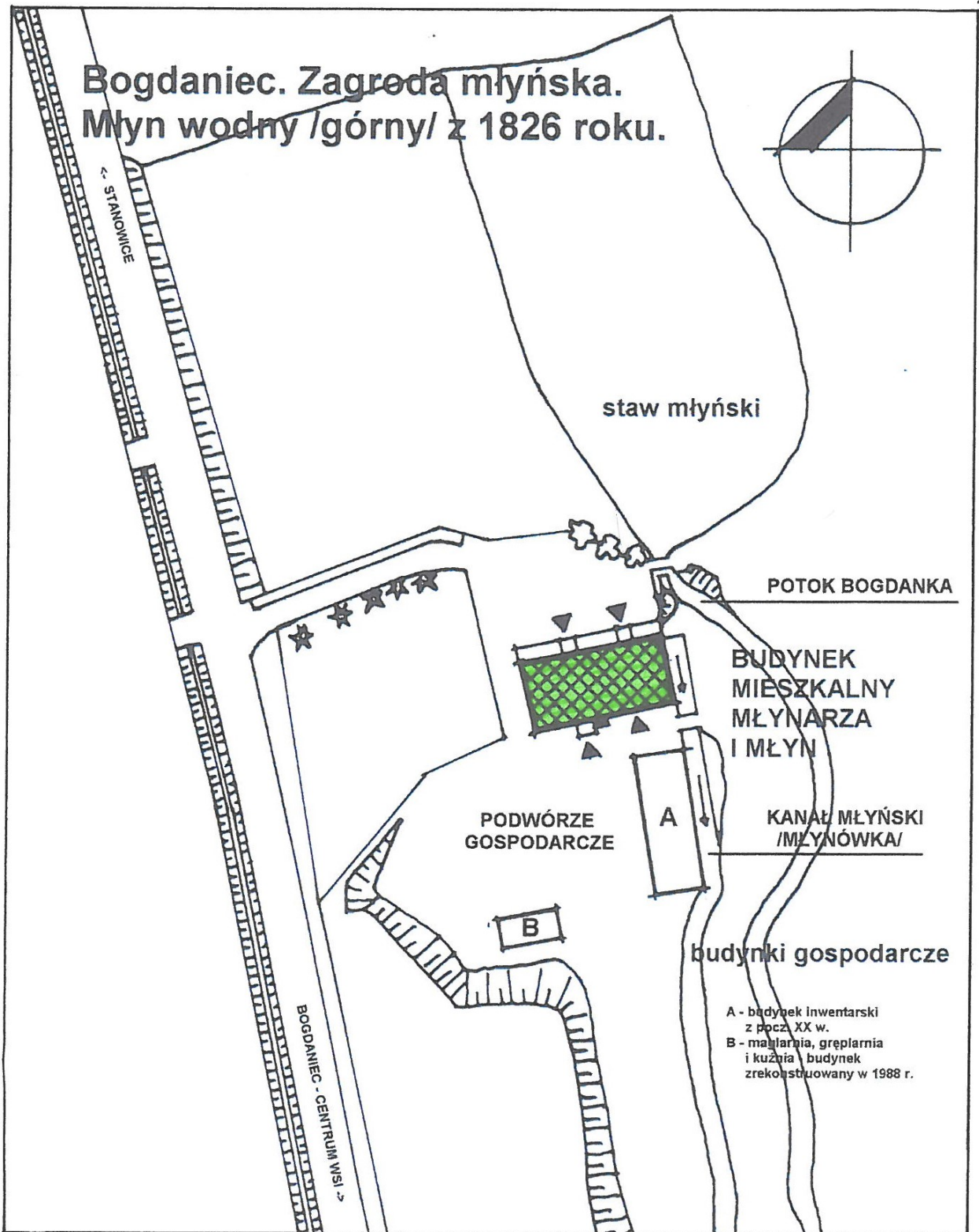
1. Młyn wodny
2. Budynek inwentarski
3. Budynek inwentarski
4. Szopa
5. Stodoła
6. Szopa
7. Studnia
8. Gnojownik
9. Koło wodne
10. Rynna doprowadzająca wodę na koło wodne
11. Jaz
12. Wykop sondażowy

- Obiekty istniejące do zachowania
- Obiekty istniejące do rozebrania
- Obiekty nieistniejące do zrekonstruowania
- Obiekty do przeniesienia z terenu

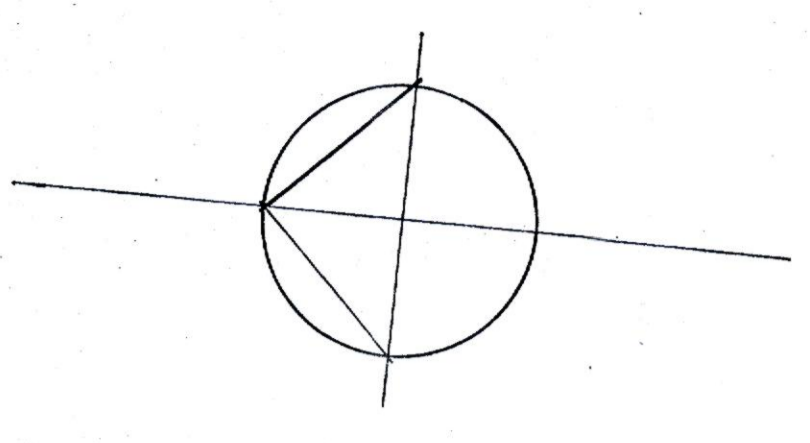

boczny widok koła wodnego i rywny

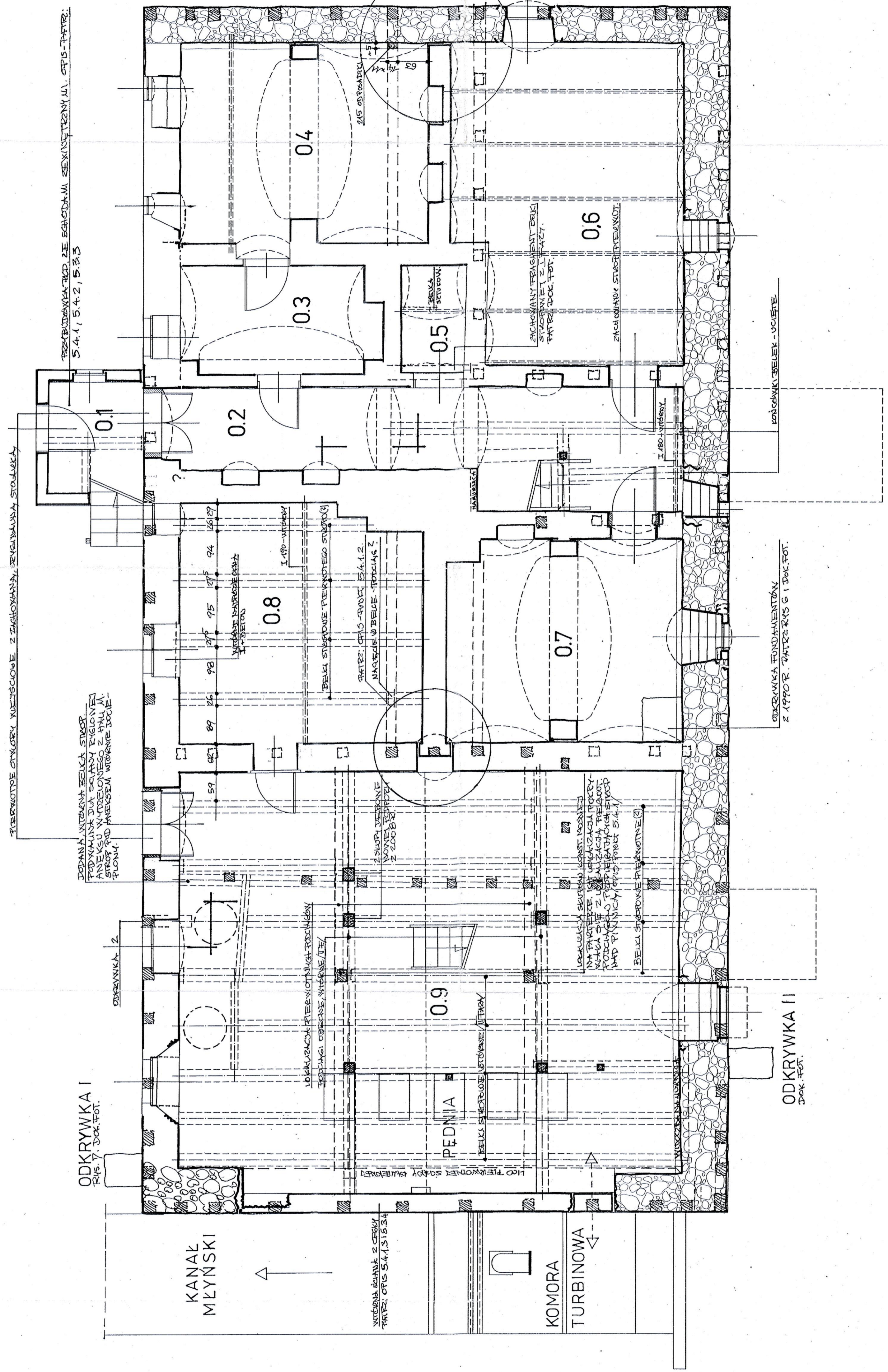

OBIEKT: Bogdaniec, woj. lubuskie. Młyn Górny, ul. Leśna 22 Sondażowe badania architektoniczne. Inwentaryzacja wyników badań.			
TREŚĆ RYS: Plan sytuacyjny	NR RYS. 1	SKALA: 1 : 1000	DATA: 2008
AUTORZY OPRACOWANIA: mgr inż. arch. Henryk Jan Kustos	PODPIS	SPECJALNOŚĆ i NR UPR. architektoniczna 280/Sz/81 konserwatorska 1/1995	

CS

BS

PRACZ. OPS PRZKŁ. B.4.1.2.1.5.3.2.

PRACZ. OPS PRZKŁ. B.4.1.2.1.5.3.3.

ODKRYWKA I
DOK. FOT.

ODKRYWKA II
DOK. FOT.

ODKRYWKA I
DOK. FOT.

ODKRYWKA FUNDAMENTÓW
Z 1970 R. PRACZ. OPS G 1 DOK. FOT.

ODKRYWKA FUNDAMENTÓW
Z 1970 R. PRACZ. OPS G 1 DOK. FOT.

ODKRYWKA II
DOK. FOT.

KANAL MLYŃSKI

KOMORA TURBINOWA

CS

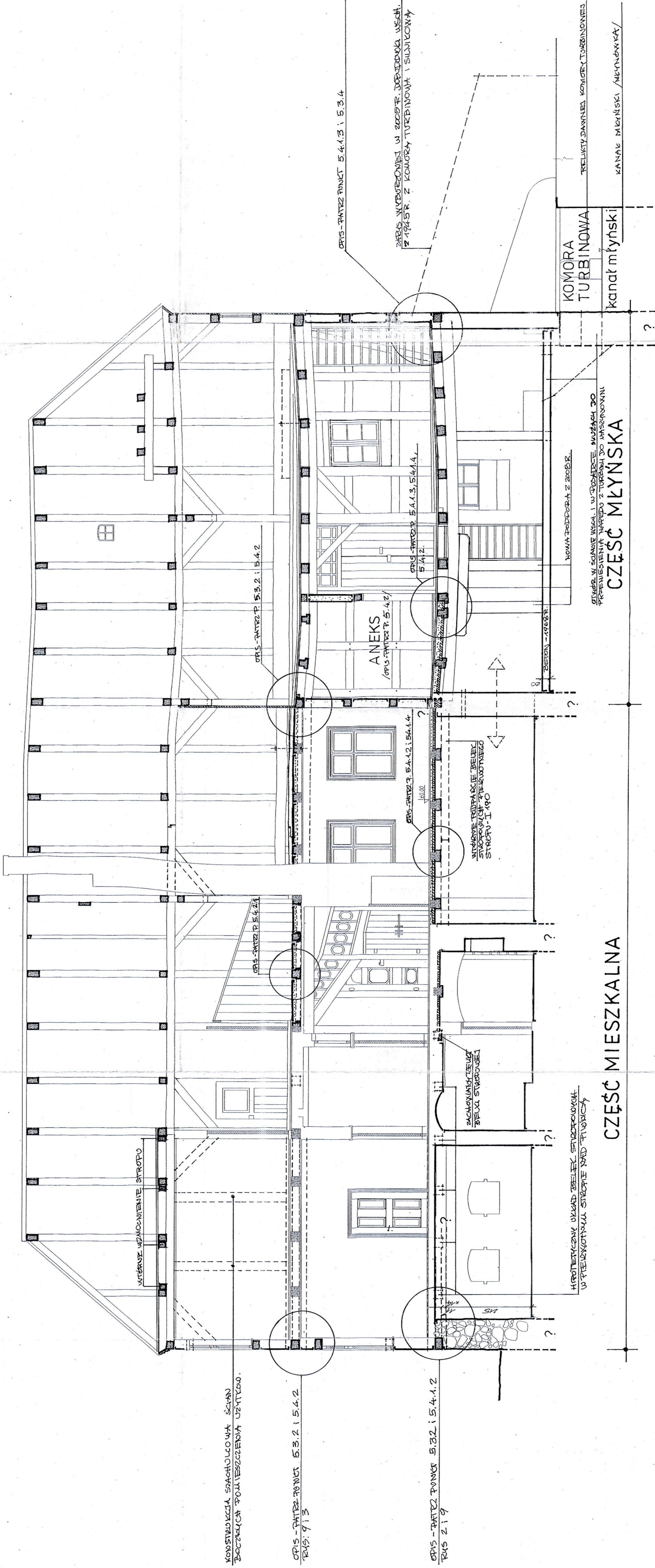
CS

BS

CZĘŚĆ MLYŃSKA

CZĘŚĆ MIESZKALNA

OBJEKT: Bieganiec, woj. lubuskie, Międzygórze, ul. Leśna 22			
Temat: Sondżowe badania architektoniczne. Inwentaryzacja wyników badań.			
WYKONAWCA:	NR RYS.	SKALA:	DATA:
Bartłomiej	2	1:50	2008
AUTORYZACJA:		PODPIS:	SPECJALNOŚĆ:
mgr inż. arch. Henryk Jan Kustosz		[Signature]	architektoniczna 280/SZ/81
			Konservatorska 1/1995

KONSTRUKCJA SZACHULCOWA SCHAPOBOTAWICZA
BOTAWICZA FOLIOWANIE UŻYTKOWE.

OPIS - PATEZ PUNKT 5.3.2 i 5.4.2
RYS: 9 i 3

OPIS - PATEZ PUNKT 5.3.2 i 5.4.1.2
RYS 2 i 9

CZĘŚĆ MIESZKALNA

CZĘŚĆ MŁYNSKA

KOMORA TURBINOWA

kanal młyński

OPIS - PATEZ PUNKT 5.4.1.3 i 5.3.4

ZABUDOWA WYKONANA W 2007 R. DODATKOWA WIEŻA
Z 1984 R. Z KOMORY TURBINOWĄ I SILNIKOWĄ

RELIKTY DAWNEJ KOMORY TURBINOWEJ

KANAL MŁYŃSKI / MŁYŃNICA /

NOWA PODDÓRA Z 2008 R.

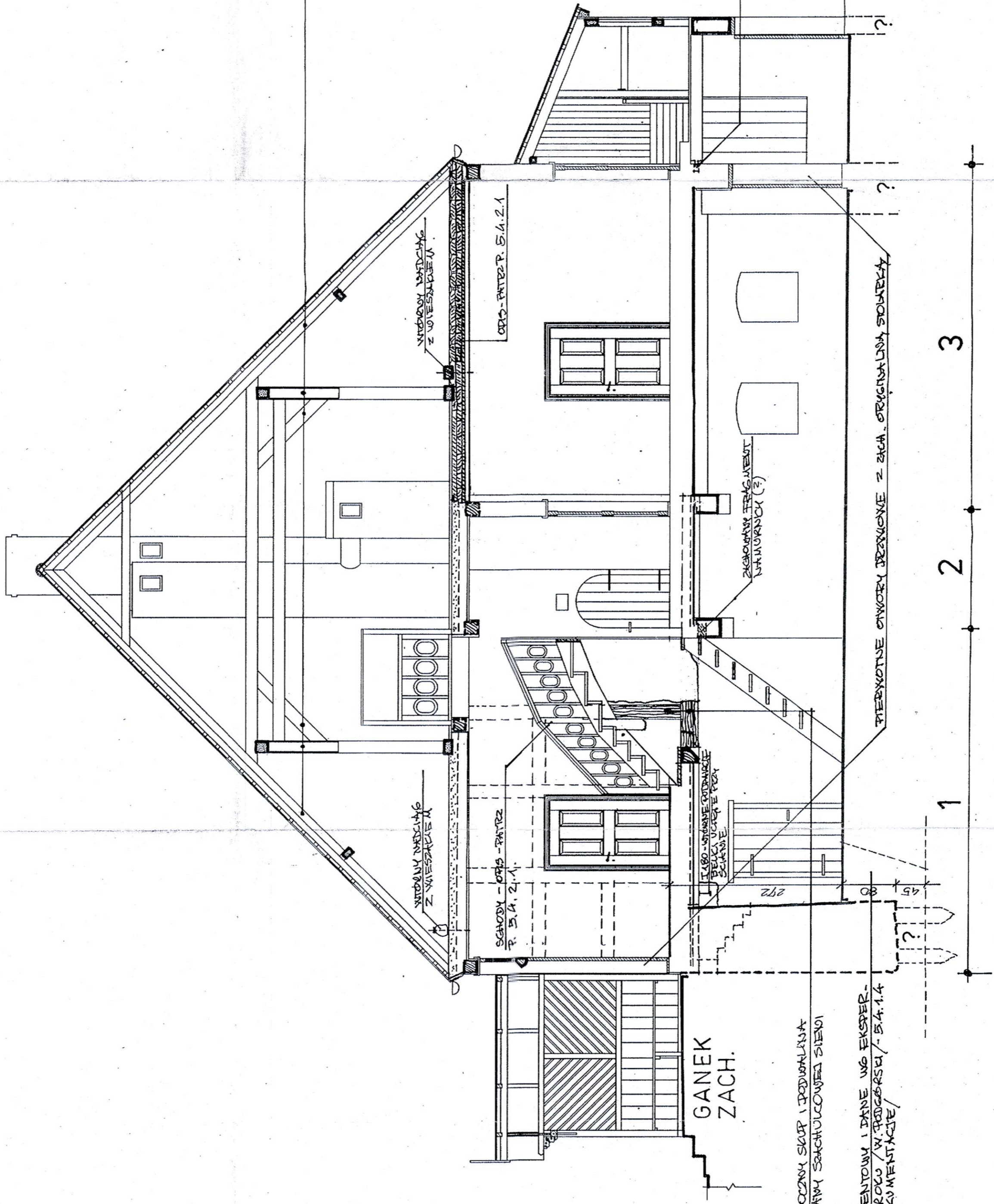
OTWÓR W ŚCIANIE WIEŻY I W PODŁOŻCU WYŻEJ DO
PRZENIESIENIA NARĘDO Z TURBINY DO MIEJSCOWOŚCI

WYKONANIE WYKONANIE BELEK
STROPU I 190

ZACHOWANIE WYKONANIE
BELEK STROPU

HISTORYCZNY UKŁAD BELEK STROPU
W PIERWOTNYM STROPIE NAD PUNKTAMI

OBIEKT: Biedanie, woj. Lubuskie, Młyn Górny, ul. Lesna 22			
Sondazowe badania architektoniczne. Inwentaryzacja wyników badań.			
TRZECI RYS: Przekroj podłużny A-A	NR RYS: 5	SKALA: 1:50	DATA: 2008
AUTORZY OPRACOWANIA: mgr inż. arch. Henryk Jan Kustos	RODZIS: architektoniczna 280/Sz/81	Konservatorska 1/1995	

ORYGINALNA KONSTRUKCJA FERWONTNEJ
WIEŻBY DACHOWEJ

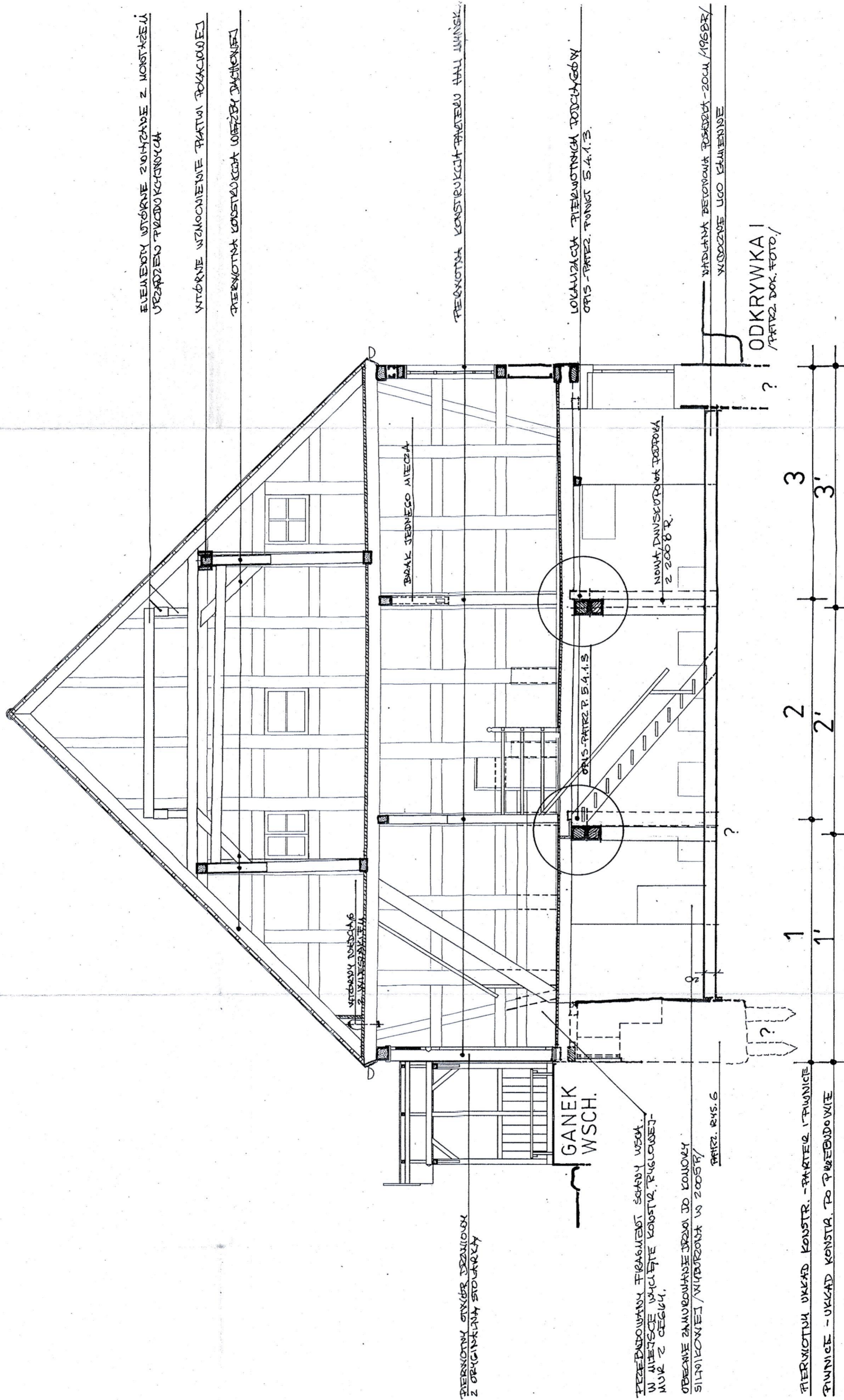
PRZYBIENIE OŚCIEŻLSIAŁE / GŁAZO - CIEP /
PŁEKA STROPIONEJ PRZYBUDÓWKI PŁD.
Z MURKAMI ZIMNYMI ZNAK Z PRZYBUDÓWKI
STROPIONOJĄ DEWIDOWANYM NAD PŁYNNIKAMI
POLYMEROWE OBEKNE ZNISZCZONE!

PRZYBUDÓWKA PŁD.

CZĘŚĆ MIESZKALNA

OBIEKT: Bogdaniec, woj. lubuskie, Młyn Górny, ul. Leśna 22
Sondażowe badania architektoniczne. Inwentaryzacja wyników badań.

TRZĘCZY RYS: Przekrój poprzeczny B-B	NR RYS: 6	SKALA: 1 : 50	DATA: 2008
AUTORIZY OPRACOWANIA: mgr inż. arch. Henryk Jan Kustosz	PODPIS: <i>[Signature]</i>	SPECJALNOŚĆ I NR UPR. architektoniczna 280/Sz/81 konserwatorska 1/1995	

CZĘŚĆ MŁYŃSKA

ELEMENTY WTORNE ZWIĄZANE Z MONTAŻEM URZĄDZENIA PRZEDSIĘWZIĘCIOWYCH

WTÓRNE WZMOCNIENIE PRATUJĄCEJ TOKACIOWEJ

PRZYKOTNA KONSTRUKCJA WIEŻY DACHOWEJ

PRZYKOTNA KONSTRUKCJA PRATEU HALLI MŁYŃSK.

LOKALIZACJA PRZYKOTNEJ PODCIĄGOWY

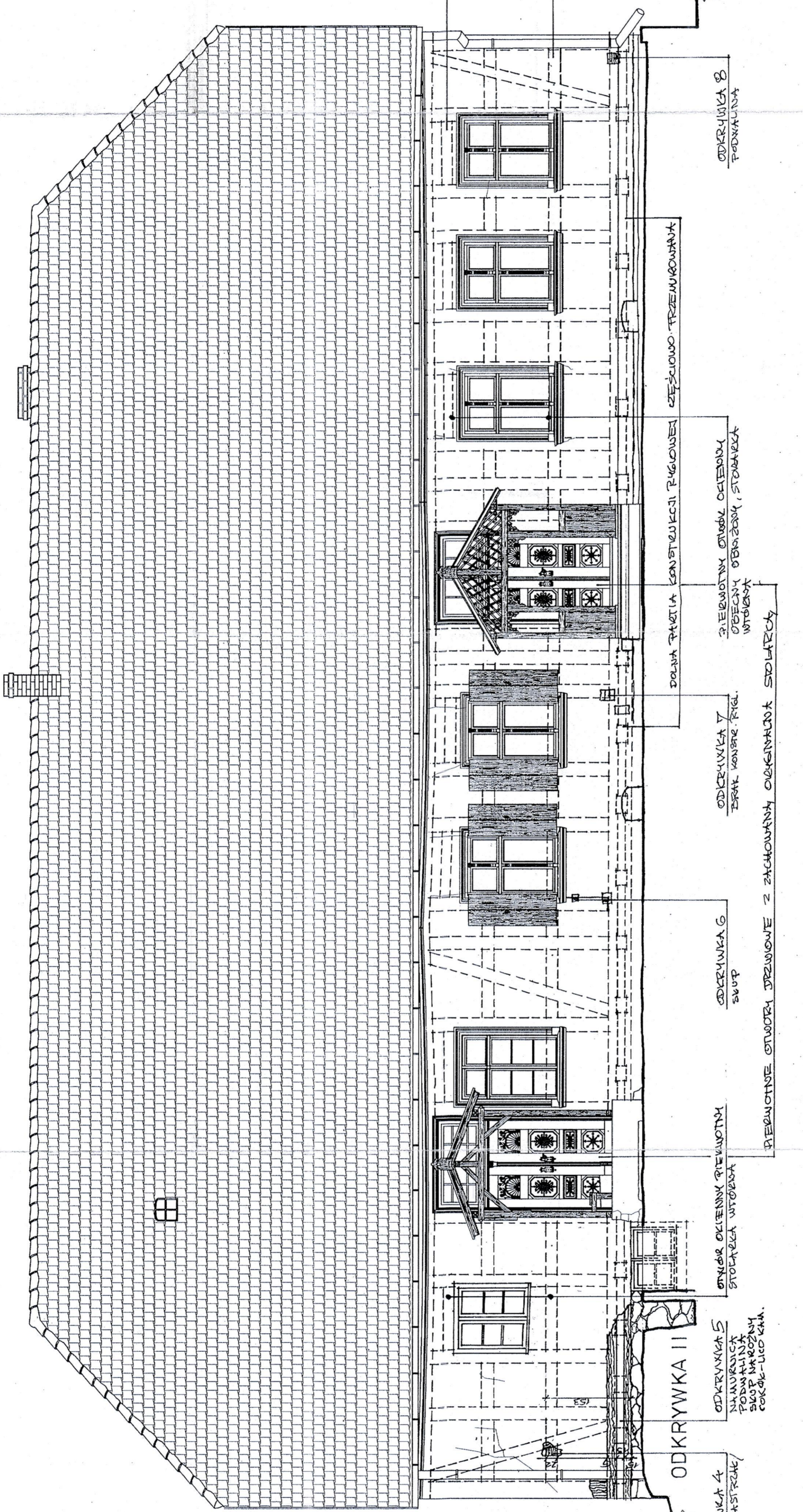
OPIS - PRATEZ. PUNKT 5.4.1.3.

WYDATKA BETONOWA ROZBUDOWA ZOCU / 1968R /

KOSZCENE LCO KAMENNE

ODKRYWKA I / PRATEZ. DOK. FOTO. /

OBIEKT: Bogdaniec, woj. lubuskie, Miła Górny, ul. Leśna 22			
Sondazowe badania architektoniczne. Inwentaryzacja wyników badań.			
TREŚĆ RYS:	NR RYS.	SKALA:	DATA:
Przekrój poprzeczny C-C	7	1:50	2008
AUTORZY OPRACOWANIA:	PODPIS	SPECJALNOŚĆ I NR UPR.	architektoniczna 280/SZ/81
mgr inż. arch. Henryk Jan Kustosz		konserwatorska 1/1995	

PIERWOTNY POZIOM RZĘDZ NADZIEMNYCH
 REKONSTRUKCYJNY POZIOM RZĘDZ TAKŻE PODKIELNICZYM

ODKRYWKA 4
 RIGIEL, ZASTRZEK

ODKRYWKA 5
 NAWIĄZANIE
 PODWALNIA
 SŁUP NARÓŻNY
 COKOL-LICO KAM.

OSTRÓŻ DZIENNY PIERWOTNY
 STOLARKA WITÓRKA

ODKRYWKA 6
 SŁUP

ODKRYWKA 7
 BIAŁY KONSTRUKCYJNY
 WITÓRKA

PIERWOTNE OTWORZ DREWNIANE Z ZACHOWANĄ OKYNAWĄ SŁOJARCY

PIERWOTNY OTWORZ OCIEPLENY
 OBEJĘTY OBRÓBĄ, STOLARKA
 WITÓRKA

ODKRYWKA 8
 PODWALNIA

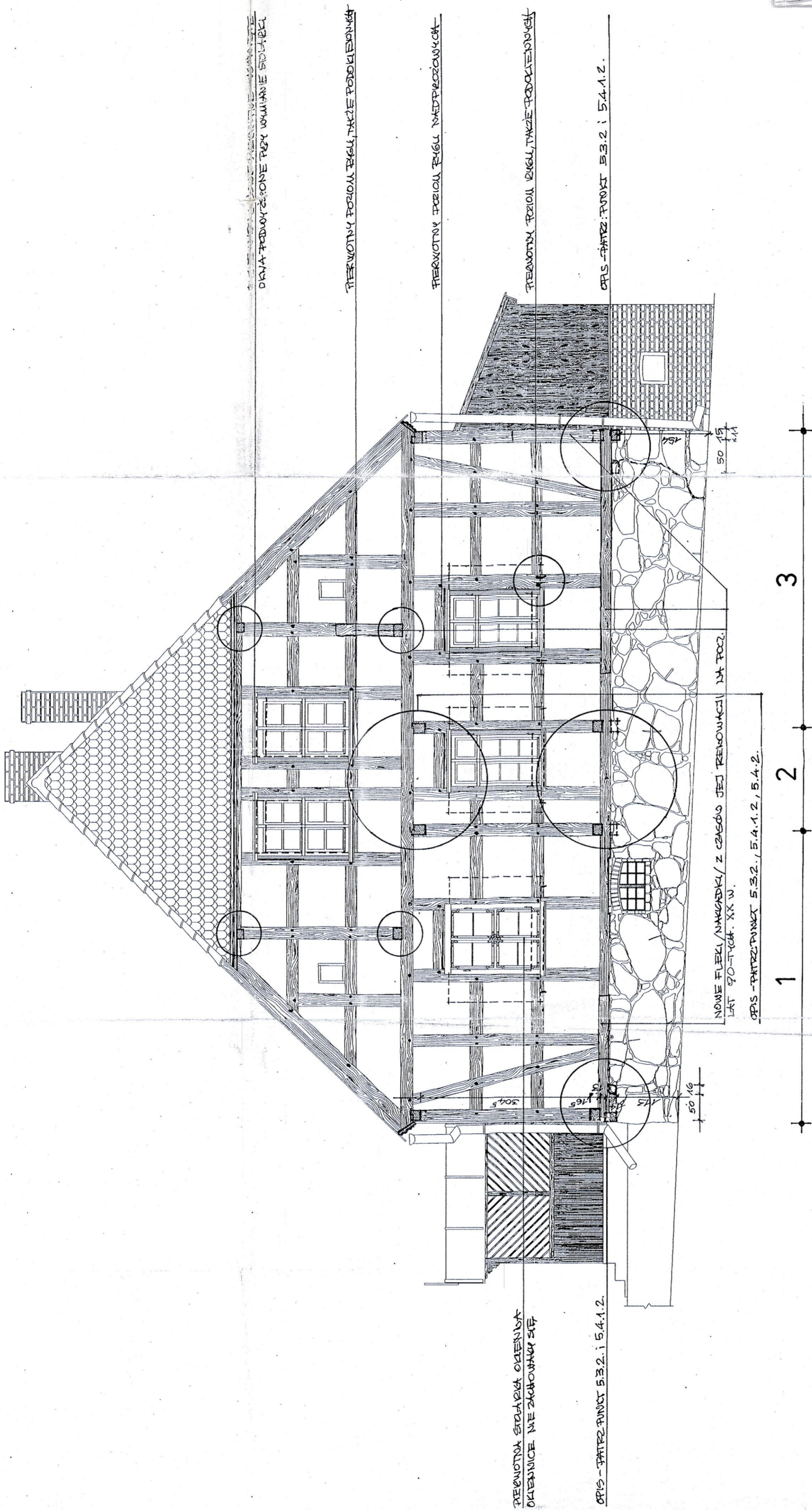
ODKRYWKA 9
 CZĘŚCIOWO PRZEKRYWANA

CZĘŚĆ MŁYŃSKA

+ ANEKS

CZĘŚĆ MIESZKALNA

OBJEKT: Bożanice, woj. lubuskie, Młyn Górny, ul. Lesna 22			
Sondażowe badania architektoniczne. Inwentaryzacja wyników badań.			
TRESC RYS:	NR RYS:	SKALA:	DATA:
Elevacja północna	8	1:50	2008
AUTORZY OPRACOWANIA:	PODPIS:	SPECJALNOŚĆ I NR UPR.	
mgr inż. arch. Henryk Jan Kustos		architektoniczna 280/Sz/81	
		konserwatorska 1/1995	

PRZYKŁADNY POZIOM RZĄD, TAKŻE WĄDZIKOWYCA

PRZYKŁADNY POZIOM RZĄD, TAKŻE PODDŁOBIENIA

PRZYKŁADNY POZIOM RZĄD, TAKŻE WĄDZIKOWYCA

PRZYKŁADNY POZIOM RZĄD, TAKŻE PODKŁADNIKI

OPIS - PATRZ. PUNKT 5.3.2 I 5.4.1.2.

PRZYKŁADNY POZIOM RZĄD, TAKŻE WĄDZIKOWYCA

OPIS - PATRZ. PUNKT 5.3.2 I 5.4.1.2.

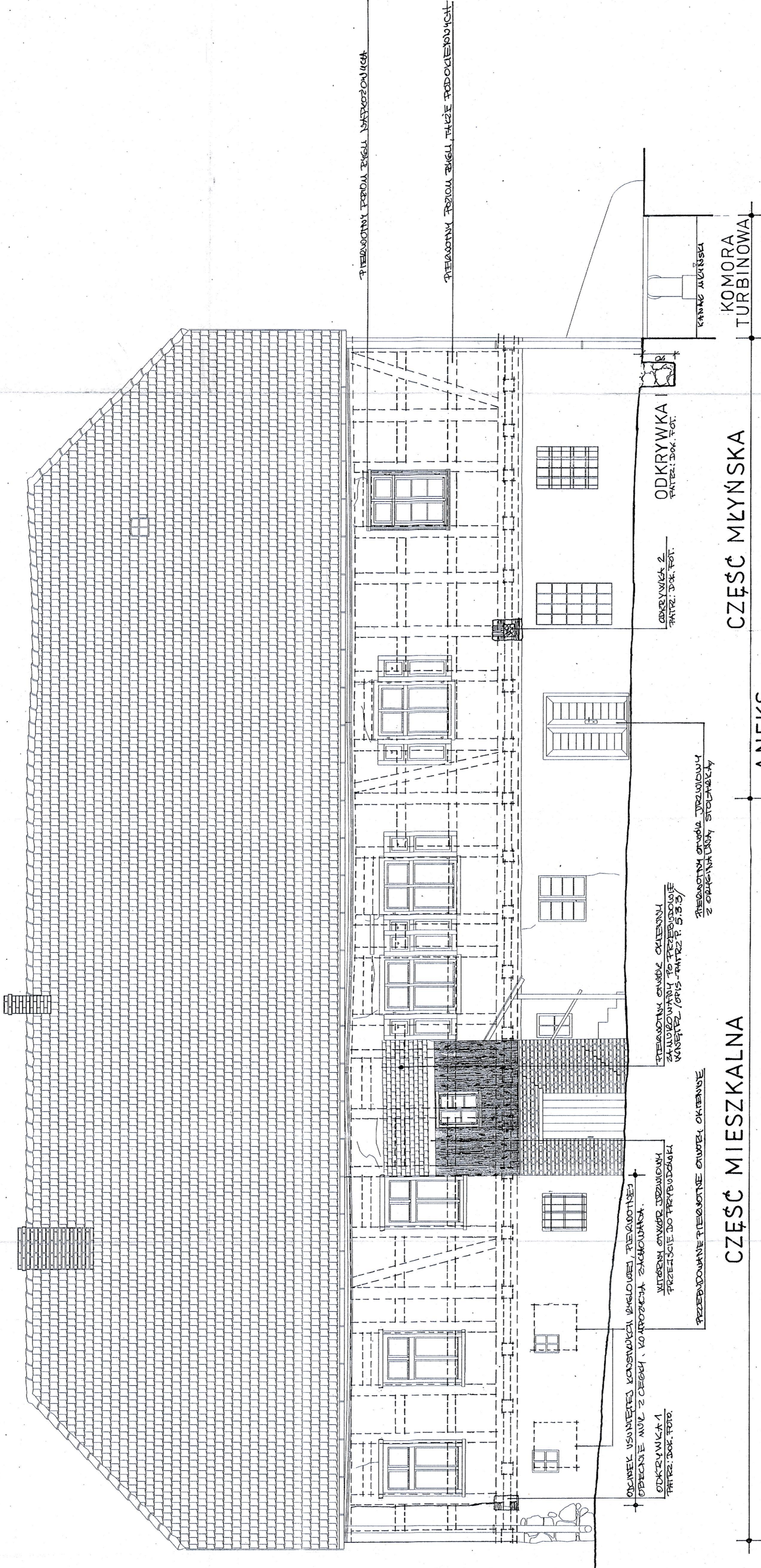
NOWE FLEKI / NAKŁADKI / Z CZASU JEJ RENOWACJI / LAT 90-tych. XX W.

OPIS - PATRZ. PUNKT 5.3.2, 5.4.1.2, 5.4.2.

1 2 3

CZĘŚĆ MIESZKALNA

OBIEKT: Bogdaniec, woj. lubuskie, Międzygórze, ul. Leśna 22 Sondazowe badania architektoniczne. Inwentaryzacja wyników badań.			
TREŚĆ RYS: Elewacja zachodnia	NR RYS: 9	SKALA: 1 : 50	DATA: 2008
AUTORZY OPRACOWANIA: mgr inż. arch. Henryk Jan Kustos		PODPIS:	SPECJALNOŚĆ / INSTRUMENT: architektoniczna 280/Sz/ konserwatorska 1/1999

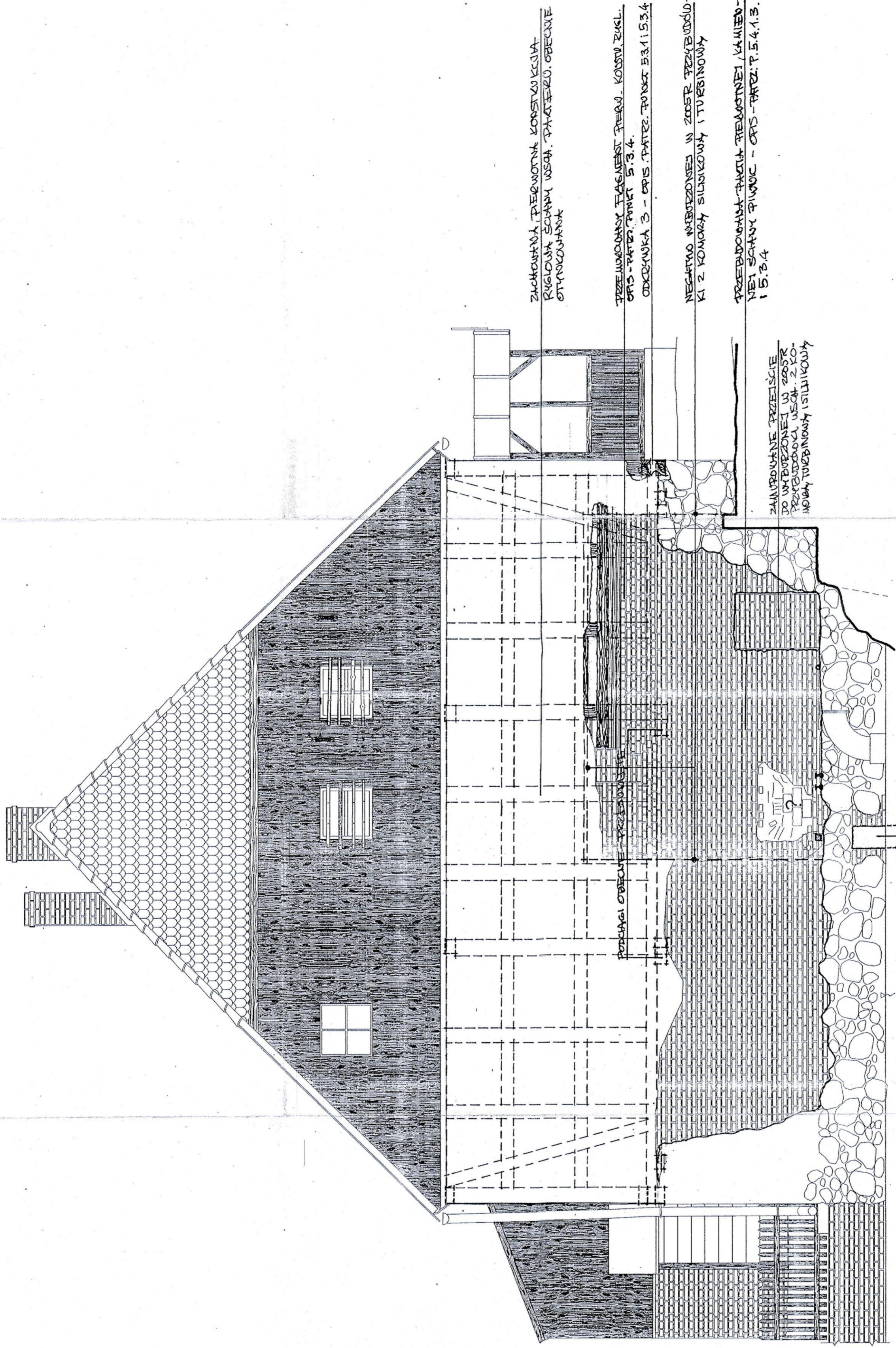
KOMORA TURBINOWA

CZĘŚĆ MŁYŃSKA

ANEKS PARTER

CZĘŚĆ MIESZKALNA

OBJEKT: Bogdaniec, woj. lubuskie, Młyn Górny, ul. Lesna 22			
Sondażowe badania architektoniczne. Inwentaryzacja wyników badań.			
TREŚĆ RYS:	NR RYS:	SKALA:	DATA:
Elevacja południowa	10	1:50	2008
AUTORZY OPRACOWANIA:		PODPIS:	SPECJALNOŚĆ I NR UPR.
mgr inż. arch. Henryk Jan Kustos			architektoniczna 280/Sz81
			konserwatorska 1/1995

ZACHOWANA PIERWOTNA KONSTRUKCJA
RUGLOWA SZCZĄP WŁOŚC. POKR. FERO. OBECNIE
OTYNKOWANA

PRZEPROJEKTOWANY FASADNIST PRZEJW. KONSTR. ZUKL.
OPIS - PATER. PLANET 5.3.4

ODKRYWKA 3 - OPIS. PATER. PLANET 5.3.1 I 5.3.4

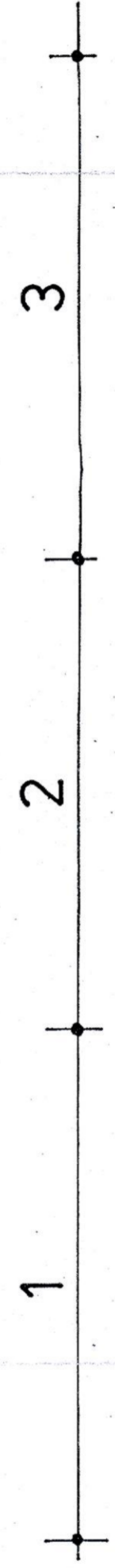
NEGATYWO WYKONANE W ZOSTR PRZEPROJEKTOWANO
KI 2 KONOWY SILNIKOWY I TURBINOWY

PRZEBUDOWANA PARTIA PRZEMOTNEJ / KAMIENI
WEJ SZCĄP PŁYNOC - OPIS - PATER. P. 5.4.1.3.
I 5.3.4

ZAMUROWANE PRZEJŚCIE
DO WYPIRZONEJ W ZOSTR
PRZEBUDOWA WŁOŚC. 2 KO-
NOWY TURBINOWY I SILNIKOWY

PODŁAGA OBECNE PRZEPROJEKTOWANE

OPIS - PATER. P. 5.3.4

CZĘŚĆ MŁYŃSKA

OBIEKT: Bogdaniec, woj. lubuskie, Młyn Górny, ul. Leśna 22 Sondazowe badania architektoniczne. Inwentaryzacja wyników badań.			
TREŚĆ RYS:	NR RYS.	SKALA:	DATA:
Elevacja wschodnia	11	1:50	2008
AUTORZY OPRACOWANIA:	PODPIS	SPECJALNOŚĆ I NR UPR.	
mgr inż. arch. Henryk Jan Kustosz		architektoniczna 280/Sz/81	konserwatorska 1/1995

III. CZĘŚĆ FOTOGRAFICZNA

PLYTA DVD - Układ fotografii wg katalogów /163 katalogi, 1579 zdjęć/:

1-archiwalia - 86 fot.

- 1-kartografia
- 2-widoki sprzed 1945
- 3-dok.fot. z 1979 roku - fot. G. Solecki
- 4-dokumentacje archiwalne
 - 1-inwentaryzacja-A.Gerlach-Jósewicz 1979
 - 2-rekonstrukcja zagrody i koła wodnego-T.Kubiak 1981
 - 3-ekspertyza-W.Podgórski 1990

2-widoki ogólne - 28 fot.

3-elewacje - 357 fot.

- 1-elewacja płn.
 - ganek wsch.
 - ganek zach.
 - gzyms koronujący
 - odkrywki 4-5-6-7-8
 - pokrycie
- 2-elewacja zach.
 - cokół kamienny
 - gzyms naczółkowy
 - trakt środkowy /relikty/
 - znaki ciesielskie
- 3-elewacja płd.
 - dobudówka ze schodami
 - odkrywka 1
 - odkrywka 2
- 4-elewacja wsch.
 - kanal młyński
 - odkrywka 3
- 5-sondaże zewnętrzne
 - elewacja płd.
 - elewacja płn.
- 6-stolarka otworowa zewnętrzna
 - drzwi zewnętrzne
 - 1-elewacja płn.
 - 2-elewacja płd.
 - okna
 - 1-piwnice
 - 1-elewacja płn.
 - 2-elewacja zach.

3-elewacja pld.
2-parter
1-elewacja pln.
2-elewacja zach.
3-elewacja pld.
3-poddasze

1-elewacja zach.
2-elewacja wsh.

4-wnętrza

- 1073 fot.

1-piwnice

hala młyńska-pom. 0.9

1 strop-słupy-podciągi
podciąg pld
podciąg pln

2-schody

3-stolarka

4-drenaż wewnętrzny

5-inne elementy

mieszkanie młynarza

pom. 0.1-przybudówka pld.-przedsiónek
strop

pom. 0.2-korytarz i schody na parter
drzwi
posadzka
schody na parter
strop

pom. 0.3-piwnica pospodarcza

pom. 0.4-piwnica pospodarcza

posadzka
strop i sklepienie
ściana pld.
ściana pln.
ściana wsh.
ściana zach.

pom. 0.5-piwnica gospodarcza-hydrofor

posadzka
strop

pom. 0.6-piwnica gospodarcza

posadzka
strop
ściana pld.
ściana pln.
ściana wsh.
ściana zach.

pom. 0.7-piwnica gospodarcza

posadzka
sklepienie
ściana pld.

ściana płn.
ściana wsch.
ściana zach.
pom. 0.8-warsztat
posadzka
strop
ściana płd.
ściana płn.
ściana wsch.
ściana zach.

2-parter

1-hala młyńska
1-ogólne
2-ściana płn
drzwi wejściowe
3-ściana wsch.
4-ściana płd.
5-ściana zach.
drzwi
6-strop
7-konstrukcja nośna

2-magazyn-pom. 1.5

strop
ściana płd.
ściana płn.
ściana wsch.
ściana zach.

3-mieszkanie młynarza

pom. 1.1.-sień
pom. 1.2-pomieszczenie ekspozycyjne
pom. 1.3-pomieszczenie ekspozycyjne
pom. 1.6-pomieszczenie ekspozycyjne
pom. 1.7-pomieszczenie ekspozycyjne
pom. 1.8-kuchnia
pom. 1.9-łazienka
pom. 1.10-łazienka
pom. 1.11-biuro
pom. 1.12-pokój babci-ekspozycja
pom. 1.13-pokój młynarza-ekspozycja
pom. 1.14-korytarz
pom. 1.15-przybudówka płd.-schody zewnętrzne

3-poddasze

hala młyńska - pom. 2.5
podłoga i podwaliny
pokrycie
schody na poddasze
strop i gzyms-odkrywka
szczyt wsch.
więźba dachowa
elementy wtórne
wyposażenie

mieszkanie młynarza - strych

pom. 2.1-przedpokój

pom. 2.2-pokój

pom. 2.3-stryzek

szczyt zach.

pom. 2.4-strych

belki wieszakowe

drzwi

kominy

pokrycie

strop nad parterem

szczyt zach

wieżba dachowa

podwaliny

płd.

płn.

słupy więźarów pełnych

rama stolcowa płd.

rama stolcowa płn.

5-analogie

- 34 fot.

T.Kubiak 1981 rok

Mosina 30-dom mieszkalny